

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КОВАЛЬ ОКСАНА ЯРОСЛАВІВНА

УДК 342.5: [34+17]

ДИСЕРТАЦІЯ
ЛЕГІТИМНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ:
СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ І МОРАЛЬНИХ АСПЕКТІВ
РЕАЛІЗАЦІЇ

12.00.01 «теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень»

Юридичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О.Я. Коваль

Науковий керівник:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна

доктор юридичних наук, доцент

Львів – 2017

АНОТАЦІЯ

Коваль О.Я. Легітимність державної влади: співвідношення правових і моральних аспектів реалізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2017.

У дисертації здійснено комплексне дослідження співвідношення правових і моральних аспектів реалізації легітимності державної влади. Розкрито основні теоретико-методологічні підходи щодо дослідження поняття легітимності у формально-правовому і політико-правовому вимірах та співвідношення з іншими поняттями.

Визначено, що легітимація – публічний процес засвідчення, схвалення, виправдання або доведення обґрунтованості та необхідності певної соціальної дії, статусу або інституції. В політично-правовій сфері обґрунтованість і необхідність підкоряються вищому принципу – справедливості. Легітимність влади передбачає узгодження її дій з уявленнями людей не тільки про справедливість, а й також про законність та доцільність. Саме тому легітимність слід розглядати як ступінь адекватності інститутів державної влади, владних структур, а також конкретних осіб, носіїв цієї влади уявленням суспільства про згадані вимоги справедливості, законності й доцільності.

Проаналізовано форми юридичної репрезентації принципу легітимності влади. Розкрито форми реалізації репрезентації принципу легітимності влади. виділено дві основні правові форми легітимації влади: опосередковані (створення умови для легітимації державної влади) та безпосередні (діяльність влади прямо спрямована на її легітимацію).

До опосередкованим формам відносимо економічну спрямованість на соціальну сферу. Так, наприклад, економічне закріплення системи соціально-економічних прав, встановлення мінімального розміру оплати праці, все це, по суті, є системою правових засобів, що забезпечують первинну довіру до державної влади. Ці кошти формальні, можуть бути не настільки істотними для формування стійкої довіри, проте роль права в цьому процесі очевидна. Крім того, до опосередкованих форм належить культурно-масова пропаганда. Пропагуючи, уряд переконує населення в їх корисності, він показує своє значення, відзначає свій внесок. Політика легітимації влади як набуття визнання, довіри проводиться державою через систему соціалізації особистості, сфери виховання, освіти, культури.

Проведено детальний аналіз особливостей легітимності влади в нормах і принципах права. Обґрунтовано основні морально-етичні поняття легітимності влади. Зазначено, що здійснення державної влади у відповідності до встановлених і прийнятих форм і норм, не є запорукою того, щоб державну владу вважати легітимною. Порядок набуття легітимності, встановлений державною владою, також потребує морально-правового закріплення та суспільного визнання. Державна влада є легітимною тільки в разі обґрунтованості в суспільній свідомості встановлених законом правил діяльності державної влади та її відповідності моральних засадам суспільства.

Досліджено колізії переосмислення поняття легітимності влади і практичного здійснення в умовах глобалізації. Подальша оптимізація рівня легітимності державної влади повинна здійснюватися, насамперед, за допомогою правової оптимізації повноважень органів державної влади і розподілу їх відповідальності, надання стримування в діяльності законної форми. Сенс законодавчого стримування як легітимації полягає в доданні сформованим меж діяльності державного апарату законної форми і забезпеченні передбачуваності діяльності державного апарату в конкретних проявах дій органів державної влади.

Визначено перспективи взаємодії моральних і правових засад легітимності державної влади в інформаційному суспільстві. Визначено, що оптимізація рівня легітимності державної влади повинна здійснюватися за допомогою розвитку інститутів громадського контролю за діяльністю органів державної влади, активізації інститутів громадянського суспільства та свободи правового розвитку громадян в комунікативній системі органів державної влади і суспільства. За умови, якщо самостійність особистості реально значима, тоді можливе формування і зміцнення громадянського суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є однією з перших спроб комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень загальнотеоретичної науки дослідити проблемні питання співвідношення правових і моральних аспектів легітимності державної влади.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки, положення та пропозиції можуть бути використані у:

а) науково-дослідній сфері – для удосконалення та подальшого розвитку загальнотеоретичних уявлень про категорію «легітимність державної влади» в теорії права та галузевих науках;

б) правотворчій та правозастосовній діяльності – аналітичні напрацювання і розробки суб'єкти правотворення та правозастосування можуть використати для удосконалення чинних і прийняття нових законів та інших нормативно-правових актів, а також поліпшення якості законодавчої та правозастосовної практики;

в) навчальному процесі – під час підготовки курсу лекцій для дисциплін «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права», «Порівняльне правознавство», «Філософія права», «Соціологія права». Окремі положення дисертаційної роботи можуть бути використані для підготовки відповідних розділів підручників та навчальних посібників;

г) правовиховній роботі – для підвищення правової культури учасників правотворчої та правозастосовної діяльності.

Ключові слова: влада, держава, легітимність, легітимація, легальність, легалізація, законність, демократія, інформаційні технології, глобалізація.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких відображено основні наукові результати дисертації:

1. Коваль О. Я. Співвідношення правових і моральних факторів визначення понять легітимності й легальності. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Вип. 2. С. 32-44 .

2. Коваль О. Я. Співвідношення понять «легітимність» та «легальність» державної влади як визначальних категорій функціонування суспільства. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Вип. 3. С. 18-22.

3. Коваль О.Я. Підходи до розуміння легітимності влади в історії політичних і правових учень. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 21-24. URL: http://www.pap.in.ua/5_2016/6.pdf

4. Коваль О.Я. Співвідношення понять «легітимність», «легальність» та «легалізація». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. С. 7-10.

5. Коваль О.Я. Правові форми легітимації влади. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 42-46.

6. Коваль О.Я. Теоретико-правові засади легітимності державної влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2016. № 23. С. 32-35.

7. Коваль О.Я. Проблеми легітимності влади в сучасному інформаційному суспільстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 5. С. 11-15.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Коваль О.Я. Підходи до розуміння поняття «легітимність» в концепціях М.Вебера і Д. Істона. Матеріали Міжнародної наук-практ. конф. «Право, суспільство і держава: форма взаємодії майбутнього» (м. Київ, 13-14 січня 2017 р.). Київ: ГО «Правовий світ», 2017. С. 142-143.
9. Коваль О.Я. Теоретико-правове розуміння правових форм легітимності державної влади. Матеріали Міжнарод. наук.-практич. конф. «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства майбутнього» (м. Дніпро, 13-14 січня 2017 р.). Дніпро: ГО «Центр правових наукових досліджень», 2017. С. 8-10.
10. Коваль О.Я. Легальність як юридична форма вираження легітимності влади. Матеріали Міжнарод. наук.-практич. конф. «Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності» (м. Харків, 17-18 березня 2017 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2017. С. 6-9.
11. Коваль О.Я. Роль раціонального права у формуванні демократичної легітимності. Міжнарод. наук.-практич. конф. «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права» (м. Львів, 17-18 березня 2017 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 9-12.

ANNATATION

Koval O.Y. Legitimacy of the government: the ratio of legal and moral aspects of implementation. - The manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Sciences in specialty 12.00.01 - theory and history of state and law; history of political and legal studies. - National University «Lviv Polytechnic» Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2017.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the candidate of legal sciences (doctor of philosophy) in specialty 12.00.01 «Theory and history of state and law; The history of political and legal studies «(081 - Law). - Lviv State University of

Internal Affairs of the Ministry of Education and Science of Ukraine. National University «Lviv Polytechnic» of the Ministry of Education and Science of Ukraine. - Lviv, 2017.

In the dissertation the complex investigation of the correlation of legal and moral aspects of the realization of the legitimacy of state power was carried out. The main theoretical and methodological approaches to studying the notion of legitimacy in the form of legal, political and legal dimensions and relations with other concepts are revealed.

It has been determined that legitimation is a public process of certification, approval, justification or proof of the validity and necessity of a particular social action, status or institution. In the politico-legal field, the validity and necessity of obeying the highest principle - justice. Legitimacy of power involves reconciling its actions with the ideas of people not only about justice, but also about legality and expediency. That is why the legitimacy should be considered as the degree of adequacy of institutions of state power, power structures, as well as specific individuals, carriers of this power to the ideas of society about the above requirements of justice, legality and expediency.

The forms of legal representation of the principle of the legitimacy of power are analyzed. The forms of realization of representation of the principle of the legitimacy of power are revealed. There are two main legal forms of legitimization of power: they are mediated (creation of conditions for the legitimation of state power) and direct ones (the activity of the government is directly aimed at its legitimation).

By indirect forms include economic focus on the social sphere. For example, the economic consolidation of the system of socio-economic rights, the establishment of a minimum wage, all this, in essence, is a system of legal means that provide primary trust in state power. These funds are formal, may not be so significant to create lasting trust, but the role of law in this process is obvious. In addition, cultural forms of mass propaganda belong to indirect forms. Advocating, the government persuades the population in their usefulness, it shows its

significance, notes its contribution. The policy of legitimizing power as gaining recognition, confidence is carried out by the state through the system of socialization of personality, education, education, culture.

A detailed analysis of the peculiarities of the legitimacy of power in the norms and principles of law has been carried out. The basic moral and ethical concepts of the legitimacy of power are substantiated. It is noted that the exercise of state power in accordance with established and accepted forms and norms is not a guarantee that the state power is considered legitimate. The procedure for obtaining legitimacy, established by the state authorities, also requires moral and legal consolidation and public recognition. State power is legitimate only in the case of the validity in the public consciousness of the rules of state power established by law and its compliance with the generic principles of society.

The collisions of rethinking the notion of the legitimacy of power and practical implementation in the conditions of globalization are investigated. Further optimization of the level of legitimacy of state power should be carried out, first of all, by legal optimization of the powers of state authorities and the distribution of their responsibilities, restraining in the legal form of activity. The meaning of legislative restraint as a legitimation is to add the established boundaries of the state apparatus's legal form and to ensure the predictability of the activities of the state apparatus in concrete manifestations of the actions of state authorities.

The prospects of interaction of moral and legal principles of legitimacy of state power in the information society are determined. It has been determined that optimization of the level of legitimacy of state power should be carried out through the development of public control institutions on the activities of state authorities, the activation of civil society institutions and the freedom of legal development of citizens in the communicative system of public authorities and society. Provided that the independence of the individual is really significant, then the formation and strengthening of civil society is possible.

The scientific novelty of the obtained results is that the dissertation is one of the first attempts in complex, using modern methods of cognition, taking into account the latest achievements of the general theoretical science, to investigate the problematic issues of the correlation of legal and moral assumptions of the legitimacy of state power.

The practical value of the results. The conclusions, propositions and proposals formulated in the dissertation can be used in:

A) in the field of research - for the improvement and further development of general theoretical representations about the category «legitimacy of state power» in the theory of law and branch sciences;

B) law-making and law-enforcement activities - analytical developments and developments, actors of law-making and law enforcement can use for the improvement of the current and adoption of new laws and other normative legal acts, as well as improving the quality of legislative and enforcement practice;

C) in the educational process - during the course of lectures for the disciplines «Theory of state and law», «Actual problems of the theory of state and law», «Comparative law», «Philosophy of law», «Sociology of law». Some of the provisions of the dissertation can be used to prepare the relevant sections of textbooks and tutorials;

D) legal work - for the enhancement of the legal culture of the participants in law-making and law-enforcement activities.

Keywords: government, state legitimacy, legitimacy, legality, legislation, law, democracy, information technology, globalization.

List of publications by the subject of the dissertation

Scientific papers, in which the main scientific results of the dissertation are published:

1. Koval O. Y. The Value of Legal and Moral Factors for Defining the Concepts of Legitimacy and Legality. Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University "Odessa Law Academy". 2014. Issue 2. P. 32-44.

2. Koval O. Y. The Correlation of the Concepts of "Legitimacy" and "Legality" of State Power as Defining Categories of the Functioning of Society. Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University "Odessa Law Academy". 2015. Issue 3. P. 18-22.

3. Koval O.Y. Approaches to understanding the legitimacy of power in the history of political and legal studies. Comparative and analytical right. 2016. No. 5. S. 21-24. URL: http://www.pap.in.ua/5_2016/6.pdf

4. Koval O.Y. The ratio of the concepts of "legitimacy", "legality" and "legalization". Actual problems of domestic jurisprudence. 2016. No. 6. P. 7-10.

5. Koval O.Y. Legal forms of legitimizing power. Journal of the Kyiv University of Law. 2016. No. 4. P. 42-46.

6. Koval O.Y. Theoretical and legal principles of legitimacy of state power. Scientific Herald of the International Humanitarian University. Series "Jurisprudence". 2016. No. 23. P. 32-35.

7. Koval O.Y. Problems of the legitimacy of power in the modern information society. Precarpathian Legal Bulletin. 2016. No. 5. P. 11-15.

Scientific works certifying the testing of the dissertation materials:

8. Koval O.Y. Approaches to understanding the notion of "legitimacy" in the concepts of M. Weber and D. Easton. Materials of the International Science Pract. conf. "Law, society and state: the form of interaction of the future" (Kyiv, January 13-14, 2017). Kyiv: NGO "Legal world", 2017. P. 142-143.

9. Koval O.Ya. Theoretical and legal understanding of legal forms of legitimacy of state power. Materials International. practical sciences. conf. "Modern scientific researches of representatives of legal science - progress of the legislation of the future" (Dnipro, January 13-14, 2017). Dnipro: NGO "Center for Legal Research", 2017. P. 8-10.

10. Koval O.Ya. Legitimacy as a legal form of expression of the legitimacy of power. Materials International. practical sciences. conf. "Patriotic jurisprudence in

modern conditions" (Kharkiv, March 17-18, 2017). Kharkiv: NGO Association of Postgraduate Lawyers, 2017. P. 6-9.

11. Koval O.Ya. The role of rational law in the formation of democratic legitimacy. International practical sciences. conf. "Actual issues of development and interaction of public and private law" (Lviv, March 17-18, 2017). Lviv: Western Ukrainian Center "Center for Legal Initiatives", 2017. P. 9-12.

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1 КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕЖІ І МЕТОДОЛОГІЧНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ПОНЯТТЯ ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ	19
1.1 Історіографія проблеми та ключові напрями дослідження	19
1.2 Методологія дослідження	33
1.3 Поняття легітимності в формально-правовому і політико-правовому аспектах	45
1.4 Співвідношення понять «легітимність», «легальність», «законність»	63
Висновки до розділу 1	79
РОЗДІЛ 2 ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ	84
2.1 Форми юридичної репрезентації принципу легітимності влади ...	84
2.2 Засоби реалізації легітимності влади в нормах і принципах права	98
2.3 Своєрідність забезпечення легітимності влади в правових умовах України	116
Висновки до розділу 2	137
РОЗДІЛ 3 МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ	140
3.1 Основні морально-етичні контексти поняття легітимності влади та їх вияв у нормах права	140
3.2 Колізії переосмислення поняття легітимності влади і практичного її здійснення в умовах глобалізації	165
3.3 Перспективи взаємодії моральних і правових засад легітимності державної влади в інформаційному суспільстві	190
Висновки до розділу 3	204
ВИСНОВКИ	206
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	211

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблема ефективності державної влади, способів і механізмів підвищення її легітимності актуалізується через постійні зміни в країні, які зумовлюють трансформацію змісту суспільних цінностей. При цьому, ефективність державної влади залежить не лише від її реформування і приведення в оптимальний стан її структурної і функціональної складових, але і від морально-правових засобів і способів її реалізації.

Демократія передбачає наявність фундаментального права суспільства впливати на владу і процеси прийняття державних рішень. Подальші шляхи розвитку державності і суспільства демократичним шляхом, способи управління суспільством в період моральної кризи, неминуче призводять до питання про знаходження і взаєморозуміння між державною владою і суспільством, тобто актуалізують проблему легітимації державної влади.

Формування філософських, політологічних і соціологічних підходів до аналізу процесу легітимації державної влади пов'язано з роботами Р. Арона, Д. Бітема, П. Бурдьє, М. Вебера, Б. Вестлі, Е. Гофмана, Д. Істона, Т. Лукмана, Н. Лумана, Ч. Мілса, Т. Парсонса, Г. Саймона, О. Тоффлера, Ж-Л. Шабо, М. Фуко, Ф. Фукуями, Л. Фуллера, Ю. Хабермаса, К. Ясперса та ін.

Проблема правових і моральних аспектів легітимності державної влади є мало вивченою предметною сферою, хоча ряд рішень цієї проблеми можна знайти в працях сучасних дослідників. Дослідження окремих питань щодо легітимності державної влади здійснено у працях сучасних вітчизняних науковців: Є. Бистрицького, О. Висоцького, В. Волонця, К. Вороніної, С. Гладія, К. Гольцмана, І. Жаровської, Є. Зозулі, Н. Драсеневича, Ю. Калюжної, В. Ковальчука, О. Котуха, О. Кудрявцева, Т. Кузьменко, А. Міщенко, П. Манджоли, В. Невідомового, М. Неліпи, В. Нечипоренка, М. Ніколко, П. Олещука, С. Оліфренко, І. Рибачка, П. Розанвалона, С. Рябова, Т. Сивака, С. Сливки, Л. Спиники, І. Толстова, М. Тура, В. Чубаєвського,

Х. Хвойницької, Є. Цокура, Ю. Цуркан-Сайфуліна, О. Шульги, В. Фадєєва, Є.П. Юрійчука та ін.

Однак, сьогодні комплексні дослідження співвідношення правових і моральних аспектів легітимності державної влади відсутні. Отже, актуальність обраної теми визначається необхідністю вироблення теоретичних основ дослідження морально-етичних контекстів поняття легітимності влади та їх вияві у нормах права; переосмислення поняття легітимності влади і її практичного здійснення в умовах глобалізації; розширення методології дослідження взаємодії моральних і правових засад легітимності державної влади в сучасному інформаційному суспільстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової наук на 2016-2020 роки, затверджених Національною академією правових наук України 03 березня 2016 р. № 14-10, а також у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ: «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (Державний реєстраційний номер 0113U002433) та «Проблеми реформування правової системи України» (Державний реєстраційний номер 0113U007492).

Мета і завдання дослідження. *Мета роботи* – комплексно опрацювати та здійснити співвідношення правових і моральних аспектів реалізації легітимності державної влади. Для реалізації вказаної мети сформульовано такі завдання:

- проаналізувати підходи до визначення поняття легітимності влади та її сутності;
- здійснити співвідношення понять «легітимність», «легальність», «законність»;
- визначити форми юридичної репрезентації принципу легітимності влади;

- охарактеризувати засоби реалізації легітимності влади в нормах і принципах права;
- простежити особливості забезпечення легітимності влади в правових умовах України;
- розкрити морально-етичні контексти поняття легітимності влади та їх вияв у нормах права;
- виділити практичні аспекти легітимізації влади в умовах глобалізації;
- обґрунтувати перспективи взаємодії моральних і правових засад легітимності державної влади в інформаційному суспільстві.

Об'єкт дослідження - суспільні відносини, що виникають у процесі легітимації державної влади.

Предметом дослідження є співвідношення правових і моральних аспектів реалізації легітимності державної влади.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить комплекс філософських, загальнонаукових та спеціально-правових методів, що забезпечують здійснення об'єктивного аналізу предмета дослідження. Особливості предмета і мети дослідження зумовили використання наступних методів: *історичний* застосовувався для з'ясування ідей щодо підходів до визначення поняття легітимності в формально-правовому і політико-правовому аспектах у працях античних мислителів, філософів епохи середньовіччя, відродження та просвітництва, вчених сучасності, що надало змогу з'ясувати історію становлення поглядів на проблему визначення поняття, сутності, функціонального призначення, співвідношення понять «легітимність», «легальність», «законність» (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3); *системний* зумовив можливість встановити правові механізми реалізації легітимності державної влади, зокрема форми юридичної репрезентації принципу легітимності влади та визначити основні морально-етичні контексти поняття легітимності влади та їх вияв у нормах права (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1); *структурно-функціональний* використано при визначенні

засобів реалізації легітимності державної влади в нормах і принципах права і особливостей забезпечення легітимності влади у вітчизняних правових умовах (підрозділи 2.2, 2.3); *метод порівняння* надав змогу співставити правові та моральні аспекти реалізації легітимності державної влади, визначити риси тотожності, схожості та відмінності, виокремити загальне та особливе (підрозділи 1.3, 3.2); за допомогою *прогностичного* методу було з'ясовано тенденції та перспективи розвитку та взаємодії моральних і правових засад легітимності державної влади в інформаційному суспільстві та в контексті практичного її здійснення в умовах глобалізації (підрозділи 3.2, 3.3).

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертаційна робота є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним монографічним дослідженням, присвяченим співвідношенню правових і моральних аспектів реалізації легітимності державної влади.

Наукова новизна здійсненого дослідження полягає в тому, що:

уперше:

- застосовано методологічний підхід, який передбачає диференціацію структурної та функціональної складової легітимації державної влади, яка дозволяє співвідношення її моральних і правових аспектів;

- на основі аналізу правової природи легітимації державної влади визначено і обгрунтовано її правові форми організації і вираження;

- виокремлено правове і політичне розуміння легітимації державної влади, розкрито їх переваги та недоліки. В контексті цього розрізнення реалізована можливість оцінити роль права в комплексі легітимаційних засобів як реалізуються як органами державної влади, так і громадянським суспільством;

удосконалено:

- методи правової легітимації, які не тільки спрямовані на набуття державною владою легітимного статусу, а й сприяють оцінюванню державної влади суспільством з точки зору її цінності та виправданості;

- основні шляхи і засоби морально-правового виходу з кризових ситуацій, що складаються у процесі легітимності державної влади;

- концепцію залежності правових форм легітимації державної влади від конкретного культурного та історичного типу держави. Визначено, що дієвість правових процедур в легітимації державності влади залежить від їх зв'язку з правовими ідеями рівності і порядку;

отримали подальшого розвитку:

- практично-прикладні рекомендації щодо підвищення легітимності державної влади. Зокрема, виявлено тенденції, з якими пов'язано ослаблення і кризи державної влади в суспільстві та в подоланні яких полягає оптимізація її правової легітимності. Обґрунтовано напрями оптимізації легітимності державної влади в сучасних умовах.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дисертації висновки, положення та пропозиції можуть бути використані у:

- науково-дослідній сфері – для удосконалення та подальшого розвитку загальнотеоретичних уявлень про категорію «легітимність державної влади» в теорії права та галузевих науках;

- правотворчій та правозастосовній діяльності – аналітичні напрацювання і розробки суб'єкти правотворення та правозастосування можуть використати для удосконалення чинних і прийняття нових законів та інших нормативно-правових актів, а також поліпшення якості законодавчої та правозастосовної практики;

- навчальному процесі – під час підготовки курсу лекцій для дисциплін «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права», «Порівняльне правознавство», «Філософія права», «Соціологія права». Окремі положення дисертаційної роботи можуть бути використані для підготовки відповідних розділів підручників та навчальних посібників;

- правовиховній роботі – для підвищення правової культури учасників правотворчої та правозастосовної діяльності.

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертаційній роботі положення та висновки обґрунтовано на основі самостійних досліджень автора. Для аргументації окремих положень дослідження використано наукові праці інших учених, на які зроблено відповідні посилання.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертація обговорена та схвалена на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. Низку її положень виголошено в доповідях на науково-практичних заходах: Міжнародній науково-практичній конференції *«Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства майбутнього»* (м. Дніпро, 13-14 січня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції *«Право, суспільство і держава: форма взаємодії майбутнього»* (м. Київ, 13-14 січня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції *«Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності»* (м. Харків, 17-18 березня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції *«Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права»* (м. Львів, 17-18 березня 2017 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено в 11 публікаціях, з яких сім статей у друкованих наукових фахових виданнях України, одна стаття електронному фаховому виданні України.

Структура та обсяг дисертації складається з вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 231 сторінка, з яких 211 – основний текст, 18 – список використаних джерел (211 найменувань).

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕЖІ І МЕТОДОЛОГІЧНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ПОНЯТТЯ ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ

1.1 Історіографія проблеми та ключові напрями дослідження

У соціальній дійсності проблематика легітимності державної влади в основному проявляється у перехідні етапи суспільного розвитку, коли відбувається зміна парадигм, ідеологій, політико-правового устрою. У сучасних реаліях розвитку демократичного та правового простору, питання легітимності влади залишається актуальним. Тривають академічні та практичні дискусії щодо нормативного та ціннісного обґрунтування інституційної сфери, забезпечення справедливості та індивідуальної свободи в сучасному плюралістичному суспільстві. Особливого значення ці «вічні» питання набувають в умовах глобалізації, геополітичних та локальних політичних конфліктів.

Проблема легітимності здійснення державної влади завжди була в центрі уваги дослідницького інтересу. Існує величезний доробок із зазначеної проблеми, що його витворено філософами, соціологами, фахівцями юридичної та політичної думки. Попри це не вщухають теоретичні дискусії щодо значення та теоретичного підґрунтя концепту легітимності, міркування щодо яких й досі залишаються доволі суперечливими. Окрім того, зміст легітимності в системі здійснення державної влади та її підґрунтя протягом часу змінювалися в зв'язку зі зміною суспільного та правового контекстів. Так, скажімо, легітимація правління королів за середньовічного феодального устрою відрізняється від легітимації правління монархів після появи сучасної територіальної національної держави. Ще більших змін феномен легітимності зазнав за доби

революцій XVIII-XIX ст.ст. та правового позитивізму, коли метафізичні засновки легітимації (на кшталт, наприклад, божественного права) були позбавлені своєї впливовості.

У радянський період питання легітимності, через ідеологічне одноманіття, не було предметом глибоких досліджень. У тогочасній політико-правовій теорії та практиці вважалося, що влада – народна та сформована з найбільш гідних представників народу і не потребувала додаткових механізмів схвалення та визнання. Проблематика легітимності набула актуальності у сучасних умовах вітчизняного розвитку України як незалежної, демократичної та правової держави. Причиною цього є зміна моделі організації державотворення, сприйняття і розуміння влади суспільством та людиною, трансформація правової системи, євроатлантичні інтеграційні процеси тощо.

Однак, для глибшого розуміння значення поняття «легітимності», слід звернутися до його витоків дослідження. У I ст. до н.е. у наукових трактатах Аристотеля, Демокріта, Платона, Сократа та інших античних філософів порушується питання про підстави і переваги того чи іншого суспільно-політичного ладу та містилися важливі підходи до її розгляду.

Уявлення представників античної філософії про справедливую державу, включало її найважливішу ознаку – легітимність, яку вони трактували як результат обов'язкової взаємодії влади та суспільства.

Історично доведено, що вже в I столітті до нашої ери термін «легітимний» зустрічається у Давньому Римі в юридичному та політичному дискурсах. Так, у трактатах Цицерона поняття «легітимний» використовується для позначення відповідності встановленої влади закону. Мислителі древніх часів (Солон, Геракліт, Протагор, Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Сенека, та інші) зверталися до проблем побудови «ідеальної держави», тому акцентували увагу на взаємовідносинах влади та підлеглих. Вказували на те, що громадянами влада повинна сприйматися як справедливість, що практично досягає рівня ідеального, божественного

начала. В той же час, прослідковуються погляди, які не втратили значення і для сьогодення. Підлеглі повинні накази виконувати не через страх покарання, а через свідому довіру до владного суб'єкта та повагу до нього [195, с. 205]

У розумінні Платона ідеальна держава – це реалізація духовних цінностей і максимальне втілення ідей у суспільно-політичному житті полісу. Конструюючи ідеальне суспільство, давньогрецький мислитель проводить аналогію між справедливою людиною та справедливою державою: «Займатися своєю справою і не втручатися в чужі – це і є справедливість». Крім того, зазначено, що «справедливим є віддавати те, що йому належить» [117, с. 12]. Для ідеальної держави характерні такі основні ознаки: мудрість, мужність, розсудливість та справедливість. Мудрістю володіють правителі-філософи, обрані людьми; мужність притаманна перш за все воїнам-правоохоронцям; розсудливими і справедливими є усі громадяни ідеальної держави. Отже, в розумінні Платона становий суспільний лад не може перешкоджати здійсненню соціальної справедливості, а її порушення – найбільший суспільний злочин.

Античні філософи, виокремлюючи «правильні» і «неправильні» форми державного правління, враховували і ступінь їх легітимності. При аристократичній формі правління державою керують найбільш мудрі і благородні представниками; монархія походить з військової політичної організації і зазвичай авторитарна; політія, відповідник сучасної демократії, є результатом розвитку громадянського суспільства і формування оптимальних відносин між народом і владою. Дані три форми державного правління належать до «правильних». Серед «неправильних» форм давньогрецькі мислителі виокремлювали тимократію (влада честолюбців, військових вождів); олігархію (влада багатих); охлократію (влада бідних, що приводить до хаосу, безладдя); тиранію (влада диктатора). Кожна з цих форм правління відповідає людським порокам: тимократія - наслідок перетворення мужності в лютість; олігархія - переродження мудрості в корисливість;

охлократія анархією; тиранія - цілковита деформація справедливості на користь одного правителя.

Ідеальна держави, на думку Арістотеля повинна гуртуватися на реально існуючих економічних структур і типах державної влади в становому суспільстві. Основний критерій визначення «правильності» форми державного ладу, за Арістотелем, - здатність керівників держави служити заради суспільної користі [2, с. 46]. Однак в певних умовах «правильні» форми державного правління можуть перероджуватися в «неправильні» - тиранію, олігархію і охлократію.

У період середніх віків під час політичного протистояння між світською та церковною владою домінувала теорія божественного походження влади. У цей час сформувалися політико-правові теорії Т. Аквінського, котрий обґрунтовував теологічні витoki легітимності державної влади, і М. Падуанського, який виступав за демократизацію суспільних відносин в інтересах буржуазії і, відповідно, за обмеження повноважень монархічної влади. Правитель держави при монархічній формі правління на думку Томми Аквінського є творцем держави, подібно до того як Бог є правитель і Творець світу. Демократія в формі охлократії явно програє монархії, тому що являє собою колективну тиранію: «Якщо несправедливе правління здійснюється багатьма особами, то ... широкі маси завдяки своїй силі і чисельній перевазі пригнічують багатих. Тоді весь народ виступає як один єдиний тиран» [154, с. 345]. Тома Аквінський наголошує на необхідності підпорядкування світських государів Римо-католицької церкви, що являло собою середньовічний традиційний варіант юридичного праворозуміння в формі християнстві права.

Італійський мислитель Марсилій Падуанський, розвиваючи політичну концепцію християнської демократії, наголошував на виборності світських і церковних посадових осіб та обов'язковості політико-правової відповідальності державної влади перед народом, що забезпечує її легітимність. «Держава є виразником політичної влади, а її джерело – народ.

Навіль більше, від народу йде не лише світська, а й духовна влада. Він є носієм суверенітету і верховним законодавцем» [192, с. 65].

Однак перші ґрунтовані розробки теми легітимації можна зустріти у впрацях таких теоретиків суспільного договору, як Т. Гоббс, Б. Спіноза, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо. Так, Д. Локк вважав принцип народного суверенітету правовою гарантією «правильного» державності, що дозволяє уникнути зловживань владою та посадових злочинів [86]. Ж.-Ж. Руссо в трактаті «Про суспільний договір» представив класифікацію основних форм державного правління в залежності не тільки від ступеня політичної участі громадян, а й від дотримання юридичних процедур в процесі здійснення правонаступництва влади, тобто її легітимності. Відповідно до теорії суспільного договору філософ мав на увазі, що легітимність форми державного правління безпосередньо залежить від ступеня її суспільної підтримки [136]. Т. Гоббс наполягав на ідеї сакралізації державної влади в якості методу її легітимації, що сприяє встановленню справедливого правового і соціального порядку, граничним виразом якого є теократичну правління [66].

Сучасні підходи до обґрунтування легітимації, ґрунтуються на вченнях двох найбільших представників німецької класичної філософії - І. Канта [66] і Г.В.Ф. Гегеля [34]. Кантівська деонтологічна стратегія бачення цієї проблеми передбачила побудови сучасних теоретиків ліберальної орієнтації. Кант в побудові своєї концепції використовував деонтологічний спосіб тлумачення легітимації, який передбачає експлікацію соціальної дійсності через ідеальні нормативні моделі політичного життя суспільства. В даному підході категорії належного, ідеального, універсального, нормативного виступають вихідними при аналізі політичних та соціальних реалій.

Гегель відштовхувався в питанні суспільного розвитку від необхідності встановлення іманентною закономірності історичного процесу. Тому Гегель культивує цінності і традиції певного народу, необхідні для формування суспільного порядку і основ його легітимації.

Таким чином, у представників лібералізму домінує ідея побудови суспільних відносин та інститутів на основі нормативної стратегії, а комунітаристи у виборі основи громадського порядку апелюють до моральних принципів і чеснот, обумовленим соціокультурним середовищем існування індивіда.

Переважно дослідники проблематики легітимності влади, вважають, що розробниками концепції є М. Вебер, який сформував теорію легітимності та Д. Остін, який розвинув і трансформував веберівське вчення про легітимність.

У першій половині ХХ століття набуває поширення неокантіанська концепція легітимації німецького соціолога і політолога М. Вебера Термін «легітимність влади» в його сучасному значенні введений науковий обіг саме М. Вебером [19]. Він вважав, що будь-яка влада потребує самовиправдання, визнання і підтримки; в свою чергу, суспільні відносини легітимного панування - підпорядкування виникають між соціальними суб'єктами за умови віри в законність існуючого політичного порядку і залежність суспільного добробуту від його збереження. Виділяючи три типи легітимності - традиційну (монархія), раціонально-легальну (переважно демократична республіка) і харизматичну (влада народних політичних лідерів), М. Вебер дійшов висновку про необхідність якісного оновлення складу політичної еліти в сучасних державах, легітимація якої неможлива без підвищення правосвідомості громадян як необхідна умова демократизації виборчого процесу [19, с. 345].

Веберівську типологію легітимності доповнив Д. Істон, який з позиції соціальної дії виділив у легітимності ідеологічний, особистісний (персональний) і структурний аспекти. Ідеологія в результаті впливу офіційної пропаганди на масову суспільну свідомість забезпечує підтримку громадянами державної політики; авторитет, харизма політичного лідера також підкріплюють легітимність влади; легітимні політичні відносини в суспільстві структуруються нормами конституційного права, що

закріплюють порядок функціонування органів державної влади. Громадяни, як правило, вважають легітимною існуючу політичну владу і довіряють їй, якщо в державі стабільно і ефективно діють всі політичні інститути [205].

Крім того, Д. Істон і його послідовники стверджують, що умовою легітимності політичної влади є певні соціально-психологічні відносини, в основі яких лежить мінімальний консенсус з приводу інтересів, що забезпечує сприйняття і підкорення владі, згоду з її вимогами та підтримку її дій. Легітимність в їх уявленні - це «ступінь, в якому члени політичної системи сприймають її як гідну своєї підтримки». Даний нормативний підхід дозволив Д.Істону провести розрізнення в типах підтримки як за об'єктом і змістом, так і за часом її дії, виділивши дифузну і специфічну легітимності.

Дифузна легітимність, згідно з Д. Істоном, є загальною, фундаментальною, тривкою, переважно афектною підтримкою ідей і принципів політичної влади, незалежно від результатів її діяльності.

Специфічна легітимність ситуативна, короткочасна, орієнтована на результат і заснована на свідомій підтримці влади і того, як вона діє. У 80-і рр. в політичній науці разом з дифузною і специфічною легітимностями були введені змішані типи підтримки: дифузно-специфічна і специфічно-дифузная, за допомогою яких можна точніше визначити легітимність влади, політичного режиму або його окремого інституту.

До середини ХХ ст. в політичній науці почали застосовувати розроблений Т. Парсонсом структурно-функціональний підхід до формування політичної системи суспільства, легітимність державної влади в якій безпосередньо залежить від рівня політичної культури громадян та ефективності діяльності політичних інститутів [116]. На думку американського вченого, суспільство є самодостатнім в тій мірі, в якій його інститути легітимізувати загально визнаними гуманістичними цінностями політичної культури. Розвиваючи цю концепцію, С.М. Ліпсет визначає легітимність як «здатність системи створити і підтримати у людей

переконання в тому, що існуючі політичні інститути є найкращими з можливих для суспільства» [84, с. 24].

У центрі уваги теоретиків лібералізму і комунітаризму другої половини ХХ - початку ХХІ ст. також знаходиться проблема легітимації в умовах «пізнього капіталізму». У ліберальному розумінні це тематичне поле розглянули Д. Ролз [134] і Р. Дворкін [45]. Ці дослідники як представники лібералізму, вбачають в основі суспільного розвитку соціальний атомізм і авторитет рівності і самостійності членів суспільства. Дж. Ролз і Р. Дворкіним, розглядають як джерела легітимації політичних, правових та інших соціальних інститутів норми і принципи. У своїх працях ці філософи розвивають положення деонтологізму Канта, запропонований ними спосіб інтерпретації легітимації слід розглядати як деонтологічно-правовий.

Нормативна стратегія Д. Ролз побудована на системі принципів справедливості як чесності, що передбачає рівність права на основні свободи особистості, допущення нерівності лише за умови її компенсації для найменш захищених членів. Систему принципів Р. Дворкіна вибудовує відповідно до принципів рівності та поваги до прав людини прав з боку держави. Критикуючи через абстрактність теорію справедливості Ролза, Дворкін конкретизує її передумови, пов'язаним з суспільним договором, і підсилює одночасно егалітарний момент, що дозволяє дистанціюватися від недоліків класичного лібералізму і негативних наслідків його втілення в сучасній внутрішньої і зовнішньої політики країн Заходу.

Комунітаристський підхід до проблематики легітимації найцікавіше представлений в роботах А. Макінтайра [89] та Ч. Тейлора [150]. Макінтайр, як прихильник комунітаристських поглядів, стверджує, що згуртованість членів суспільства на основі почуття солідарності і культурно-історичних цінностей є платформою для формування справедливого суспільства, орієнтованого на досягнення загального блага.

Здійснивши в своїх творах синтез платформ лібералізму і комунітаризму, Ю. Габермас [31] запропонував досить оригінальний погляд

на природу легітимації та стратегію її реалізації в сучасному світі. Ю.Габермас наголошує на спрямованості вектора суспільного розвитку на соціальне співробітництво за допомогою комунікації.

Ю. Гамермас як представник ліберально-комунітаристського напрямку, у своїй теорії суспільства асимілює положення деонтологізму та культуроцентризму, обґрунтовуючи при цьому нову концепцію, в якій розвиваються герменевтичні основи теорії розуміння як передумови суспільної злагоди. У зв'язку з цим німецький філософ висуває на перший план проблему досягнення консенсусу на основі розуміння, що, в свою чергу, повинно служити джерелом легітимації політичних, правових та інших соціальних інститутів.

Французький політичний соціолог М. Доган вважає, що Веберівська інтерпретація типів легітимності (традиційна, харизматична, раціональна) концептуально «застаріла» для розуміння складних відносин у сфері легітимації влади у ХХІ ст. [204]. М.Доган зазначає, що запропонована М.Вебором типологію легітимності «більше не годиться для дослідження сучасних режимів, оскільки сьогодні мало з них побудовані на основі традиційної влади; а з іншого боку, харизматичний феномен стає надзвичайно рідкісним. Два з трьох елементів веберівської типології майже позбавлені свого змісту. Відтепер доводиться майже всі країни, розподіляти в межах третього типу, змішуючи їх численні різновиди. При розгляді теорії М. Вебера необхідно брати до уваги і близькі один одному поняття довіри, популярності та ефективності» [49].

Легітимність є основою стабільності і виживання демократичних режимів. Американський політолог Х. Лінц розглядає легітимність як переконання, що наявний порядок кращий, ніж будь-який інший, і тому вартий покори і підтримки без огляду на недоліки. Іншими словами, це переконання, що законно обрані (влада) мають право давати розпорядження і вимагати їх виконання, навіть з допомогою сили. Лінц пропонує мінімалістське визначення легітимності. Легітимним є той режим, який

вважається найменш шкідливим з усіх інших режимів. Звідси, демократична легітимність ґрунтується на переконанні, що у державі жоден інший режим не може забезпечити успішну реалізацію колективних інтересів. Крім легітимності на стабільність режиму, з т. з. Лінца, впливають дієвість (efficacy) і ефективність (effectiveness) режиму. Дієвість означає здатність режиму знаходити рішення для важливих проблем. Якщо дієвість визначається за наслідками, то ефективність – це здатність впроваджувати політики (policies) з бажаними результатами. Найкращі закони можуть виявитись марними, якщо не будуть впроваджені. Саме в цей момент з'являється розрив між очікуваннями і задоволенням, яке перетворюється у незадоволення [97, с. 327].

За О. Хеффе, легітимною, а відтак, і правовою, є не будь-яка держава, а лише держава справедлива. Німецький правник вживає поняття «політична справедливість» і зазначає, що під ним розуміється моральність права і держави, тобто держава і право розглядаються під кутом зору моралі [170, с. 9, 13, 14, 19].

Німецький правник доходить висновку, що фундаментальним критерієм легітимації держави і права є ідея права, або справедливості, її основний (свобода) і опосередковуючі (права людини) принципи. Тож легітимація потребує допозитивних і надпозитивних, або філософських підстав. Право людини є дистрибутивною користю, яке стосується кожної окремої людини. Виходячи з цих міркувань, О. Хеффе стверджує, що повністю легітимними примусові соціальні стосунки є лише тоді, коли вони надають користь кожному окремому учаснику, а не просто сукупності всіх зацікавлених осіб [170, с. 259–250]. Людина може легко погодитися з практикою, яка поєднана з отриманням користі. Дистрибутивна користь як принцип справедливості, таким чином, зводить згоду кожного в принцип легітимації. Німецький правник зазначає: «Навіть в тому випадку, коли наділений примусовими повноваженнями соціальний устрій забезпечує координацію, дієвість, безпеку і стабільність суспільства, коли, більше того,

він гарантує колективне благополуччя, але робить це за рахунок інтересів окремих осіб чи груп, йому не вистачає легітимності... Ми відхиляємо ту саму ситуацію, в якій благополуччя усього суспільства досягається шляхом позитивної зневаги до інтересів окремих його верств, а не є під кутом зору дистрибутивним корисним для всіх. Така постановка питання дозволяє вичерпно вирішити проблему легітимації права на примус. Там, де є не тільки колективна, але і дистрибутивна користь, потреба в подальшій легітимації відпадає» [170, с. 43–44].

О.Хеффе стверджує, що легітимація державного правопорядку зв'язана з його обмеженням [170, с.273]. Він гостро критикує правовий позитивізм і правовий аморалізм, які вважають, що будь-які свавільні приписи можливо видати за чинне право. За О.Хеффе, якщо кожній людині властиві донадпозитивні фундаментальні свободи, виникнення яких породжене актом обміну свободи, то позитивна правова влада не може бути першоджерелом справедливості, вона може лише сприяти її здійсненню. Держава забезпечує, гарантує своїм громадянам рівні права не тому, що вона володіє владною перевагою і не з милості. Першовитоком держави є акт взаємного обміну свободи. Позитивно-правова влада мусить здійснювати справедливий розподіл взаємних обмежень свободи. Первісною гарантією фундаментальних свобод є справедливість обміну, наступне субсидійне їх забезпечення має вже відношення до завдань справедливості розподілу [170, с.273–274].

У сучасній політико-правовій думці, питання легітимності є предметом дискурсивного осмислення багатьох науковців. Більшість з дослідників розшлядають легітимність як складовий елемент влади. Набільш значні розробки тематики легітимності у західній та вітчизняній політико-правовій думці XX – XXI ст. рунуться на вченнях німецьких філософів М. Вебера, І. Канта та Г. Гегеля.

Загалом, всі названі теоретики другої половини XX - початку XXI ст., намагалися виявити причини виникнення кризових ситуацій в сучасному

суспільстві і виробити пропозиції щодо їх подолання в руслі обраної ними стратегії легітимації.

Таким чином, ідеологічна легітимація державної влади здійснюється завдяки колективним уявленням, що формує культурну основу соціальної організації. При цьому мораль як найважливіша складова правової культури передбачає оцінку легітимації та діяльності державної влади на основі принципу справедливості.

Проблематика легітимності поступово набирає неабиякої актуальності у політичній науці, суспільно-політичній думці України та країн пострадянського простору.

Причиною цього стали суттєві зміни у сприйнятті влади суспільством та особистістю, трансформації у системі державотворення, інтеграційні та глобалізаційні процеси, бурхливий розвиток політичної науки та практики політичного та державного управління, зняття обмежень щодо можливості та доцільності дослідження легітимності, актуалізація проблематики громадянського суспільства та інші фактори.

За радянських часів проблема легітимності мала номінальне практичне значення, широко не афішувалася та глибоко не досліджувалася. За домінуючою ідеологічною парадигмою влада в радянській державі була народною, формувалася народом із числа «найбільш гідних представників» цього ж самого народу, тож не потребувала якихось додаткових методів та технологій визнання, підтримки та схвалення.

Різноманітні легітимаційні теорії, методи та процедури визнавалися ознакою буржуазних систем володарювання, де за їх допомогою намагалися маніпулювати настроями суспільства задля утримування його в покорі та створення ілюзії причетності суспільства та конкретної особистості до прийняття політичних та державно управлінських рішень.

Руйнація радянської моделі організації політичного життя та державотворення, означила проблему пошуку нових підходів до владно -

управлінських відносин, і відповідно, актуалізувала проблематику легітимності.

Останнє десятиліття ХХ століття пройшло під знаком вивчення досвіду зарубіжних держав в контексті проблематики легітимності та формування загальнонаукових та філософських підходів щодо її дослідження. Лише наприкінці 90-х років ХХ століття та протягом перших років століття ХХІ-го, дослідження легітимності політичної влади на пострадянському просторі стало невід'ємною складовою політичної науки та суміжних з нею наукових напрямків. Саме в цей час з'являються ґрунтовні та системні наукові дослідження проблем легітимності, легітимації, в яких зазначена проблема не лише розглядається по-новому, але і має реальну практичну спрямованість.

Слід зазначити, що зацікавленість проблематикою легітимності, зазвичай, активізувалася в періоди політичних трансформацій, суспільно-політичної невизначеності, кризи влади та критичного падіння довіри до держави та її владних інститутів. Тож в більшості випадків дослідження несли в собі не лише певні узагальнені чи авторські теоретичні концепції та теорії, але й були зорієнтовані на встановлення причин кризи легітимності та делегітимації владних і державно-управлінських інститутів, та містили різноманітні практичні рекомендації, методики і технології подолання кризових явищ та перестороги щодо їх недопущення у майбутньому.

Провідні науковці академічного Інституту історії України у виданні «Влади і суспільство в Україні. Історичний контекст» [27] проаналізували відносини, які склалися на різних етапах між українським народом і державою (від Київської Русі до розпаду Радянського союзу). Сторінками видання «червоною ниткою» пронизано питання легітимності влади в історичному контексті. Зауважено, що «...наскрізним сюжетом нашої минувшини була вимушеність влади доводити свою легітимність суспільству. Неодноразово виникала ситуація, коли чергова українська владна еліта, не маючи сталого опертя на безперервну державну традицію, ставала на слизький шлях популістської політики. Цим вона тільки

послаблювала свої позиції, втрачала політичну волю і врешті решт була вимушена звертатися до зовнішніх сил за підтримкою. Платою за це було звуження свободи дії, а згодом й утрата незалежності» [27, с. 453].

Вивчаючи основні підходи до розгляду проблематики легітимації державної влади у вітчизняній та зарубіжній літературі, Л.К. Байрачна наголошує, що у європейській і американській політико-правовій науці питання легітимності влади мають стійку дослідницьку традицію. В закордонній політичній і правовій науці були опубліковані сотні робіт, присвячених цій темі. У них досить докладно розкриті її теоретичні, методологічні й історичні аспекти. Але більшість цих робіт написано на основі аналізу традицій і досвіду західноєвропейського й північноамериканського суспільств. У цьому плані в сучасній політико-правовій науці склався певний дефіцит робіт, присвячених питанням легітимності влади стосовно країн Східної Європи й України, особливо, що стосуються нинішнього, певною мірою унікального періоду їхнього розвитку [4, с. 24].

Серед вітчизняних дослідників проблем легітимності слід відзначити роботи Є. К. Бистрицького [8-11], О.Ю. Висоцького [26], В.В. Волонця [28], К.Ю. Вороніної [29], С.В. Гладія [35], К.О. Гольцмана [38], О.Ю. Дащівської [44], Н.О. Драсеневича [47], Ю.І. Калюжної [62], В.Б. Ковальчука [70], О.Ю. Кудрявцева [77], Т.В. Кузьменко [78], А.Б. Міщенко [99], П.Г. Манджоли [93], В.І. Невідомового [104-105], М.І. Неліпи [106], В.О. Нечипоренка [108], М.В. Ніколко [109], П.М. Олещука [113], С.В. Оліфренко [112], І.В. Рибак [131], П. Розанвалон [133], С. Рябова [138], Т.В. Сивак [143], Л.А. Спирики [148], І.В. Толстова [153], М. Г. Тура [155], В.І. Чубаєвського [184], Х.М. Хвойницька [168], Є.Г. Цокура [177-179], О.М. Шульга [191], В.Б. Фадєєва [160], Є.П. Юрійчук [193-194] та ін.

Характерною рисою досліджень проблем легітимності, є відсутність поки концептуальної цілісності та термінологічної вивіреності. Кожен з дослідників по-своєму розглядає легітимність, пропонуючи авторське

бачення її певного прояву, особливостей чи складового елемента. Спроби узагальнення та систематизації щодо проблеми легітимності є поодинокими і зазвичай логічно не завершеними. Вітчизняні дослідники розглядають легітимність, головним чином, в контексті політичної влади, громадянського суспільства, системи політичного та державного управління, традицій державотворення тощо.

Проблематика джерел легітимності теж представлена в зазначених дослідженнях і має власне трактування, типологію та особливості. Більш змістовно, докладно та систематизовано вказане питання розглянуто в роботах саме російських дослідників, тоді як вітчизняні більше уваги приділяють або загальним моментам та проблемам легітимності, або особливостям практичного втілення окремих легітимаційних теорій та концепцій в суспільно-політичному житті сучасної України.

Зазначені наукові дослідження не лише збагатили проблематику та теорію легітимності політичної влади, ввели її до активного наукового обігу, сприяли поширенню та поглибленню знань з проблем легітимності політичної влади, а і засвідчили формування в сучасній українській політології перспективної та сильної наукової школи.

1.2. Методологія дослідження

Пізнання та дослідження будь-якого явища та процесу ґрунтується на певній логічній та зрозумілій системі пошуку, аналізу, представлення матеріалу, обґрунтування та доведення концепцій, висновків, ідей, теорій. Тому для поєднання наукової комунікації та універсального шаблону наукового пошуку і представлення його результатів прийнято використовувати методологію.

Гнесеологічно методологія походить від терміна «метод» (грец. *metodos*) як шляху до чогось, спосіб пізнання соціальної дійсності чи соціальної практики взагалі. Методологія передбачає забезпечення

сисемного підходу до пізнання об'єкта дослідження, що інколи ігнорується, коли переключачється увага з об'єкта знання на нього.

Основне призначення методології – забезпечити критичне ставлення до наукових результатів у темпоральному і просторовому аспектах.

Методологія не може бути дескриптивною (описовою) або нормативною (прогнозованою), її завдання полягає в тому, щоб з позиції минулого досвіду наукового знання, його рівня та гнєсеології формування аналізувати сучасний стан наукового пізнання та на цій підставі прогнозувати дальший розвиток, усвідомлюючи, що будь-яке таке прогнозування має суто ймовірний і евристичний характер. При тому не варто осучаснювати історію і приписувати розвитку права того, чого тодішні правники не торкалися чи не мали про це уявлення, наприклад про принципи моральної легітимації влади у римському праві чи праві часів Київської Русі.

Сучасна методологія уникає крайніх оцінок методологічних програм або абсолютизації будь-якої з них. Відповідно, варто дотримуватися методологічного плюралізму, тобто використовувати різні методологічні підходи. Головне полягає в тому, щоб обраний метод відповідав заявленому дослідницькому завданню, використаному емпіричному підґрунтя, а не був штточно підігнаний під уявний чи потрібний результат [187, с. 151].

У довідковій літературі поняття «методологія» визначено як: вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу; його філософська, теоретична основа; сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [20, с. 672].

З наведених вище визначень, у довідковій літературі поняття методології зводиться виключно до вчення про методи, які використовуються у науковій діяльності та не відображає у повній мірі сутність даного поняття.

Існує значна кількість підходів до визначення поняття методології. У сучасній наукоцїй думці сформувалося три основні розуміння методології: 1)

сукупність дослідницьких процедур, технік і методів; 2) система принципів наукового дослідження; 3) логічно–гносеологічна функція теорії.

Методологія, як зазначають В.І. Добренков та Кравченко, – це система знань про способи досягнення нових знань. У широкому розумінні методологія науки включає теорію, загальнонаукові і спеціальні методи дослідження її предмету, а у вузькому – система методів отримання інформації, її аналізу інтерпретації і пояснення.

Методологія наукового дослідження як форма організації наукових знань (науково-пізнавальної) складається з принципів наукового знання, що забезпечують відповідність її структури і змісту завданням дослідження, включаючи методи, перевірку істинності отриманих результатів і їх інтерпретацію [115, с. 22–23].

Методологія відповідає на питання про те, як необхідно проводити наукове дослідження, формулювати незаперечну теорію та як правильно тлумачити отримані результати. Замість питання «що слід вивчати?» дослідник формулює питання «як слід вивчати?» [48, с. 21–22].

Формування і розвиток України після проголошення її незалежності зумовило актуалізацію питань про перегляд світоглядно-філософських основ вітчизняного правознавства, його відходу від позицій філософсько–методологічноно монізму, притаманному радянській юридичній науці, запровадження нових ціннісних і світоглядних орієнтирів як підстав і передумов пізнання державно-правової дійсності. Загалом, утвердилося розуміння методології права як сукупності світоглядних, загальнотеоретичних вихідних положень, якими користується правова наука у вивченні й аналізі різних сторів юридичної реальності [50, с. 11].

Попковська П.Я. у методології виділяє дві структурні частини: 1) *вчення про вихідні принципи пізнання*, що містять положення про аналіз та оцінку філософських уявлень і поглядів, на основі яких відбувається процес пізнання. Ця частина методології безпосередньо пов'язана з філософією та світоглядом, які є вихідними основами і принципами наукового дослідження;

2) *вчення про способи і засоби дослідження*, що розкриває методи пізнання, способи і засоби емпіричних та теоретичних досліджень [115, с. 21].

Важливість методології дослідження полягає у тому, вона дозволяє виробити філософські основи наукового пізнання, систематизувати увесь об'єм наукових знань і створити умови для здійснення цілісного та об'єктивного дослідження.

Метод – сукупність спеціальних прийомів, норм, правил, процедур, що визначають процес пізнання і забезпечують вирішення наукового завдання.

Методологію визначають, як філософське вчення про систему методів наукового пізнання і перетворення реальної дійсності, а також вчення про використання принципів, категорій, законів діалектики і науки у процесі пізнання, і практику в інтересах набуття нових знань.

Слід зазначити, що в сучасних умовах, коли існує незліченна кількість різноманітних наукових теорій, напрямів, шкіл і т. д. методологія певною мірою втратила свою уніфікаційно-логістичну функцію, залишаючись, головним чином даниною традиціям та методом структуризації наукових пошуків та досліджень, способом запобігання наукового хаосу та невігластва. Проте, використання певних, загальноприйнятих, методологічних принципів не виключає самостійність дослідника у виборі мети, шляху та технології наукового пошуку. Більше того унікальність та самостійність наукового дослідження обумовлена також і методами та прийомами, які використані автором в процесі його розробки та представленні результатів.

Загалом дослідження методологічних засад легітимності державної влади є актуальним та перспективним науковим напрямком. Ця складова пізнання легітимності та її місця у науковому просторі залишається незаповненою та строкато дослідженою. Важко, зокрема, говорити про наявність методологічних засад дослідження легітимності державної влади. Спроби науковців, які розробляють зазначену проблематику обмежуються

представленням класичної методології науки з невеликими доповненнями щодо специфіки проблематики легітимності державної влади.

Проте, якщо говорити про легітимність як феномен в межах не лише політичної науки, але суспільних відносин та громадського життя, то на нашу думку, легітимність наділена ознаками та значенням, які дозволяють говорити про її феноменологічну сутність. Отже, слід спробувати розробити та представити власну методологію дослідження проблем легітимності та пов'язаних з нею проблем. Звичайно, робити це важко, а іноді і не зовсім коректно, бо ж це може бути трактоване як певний науковий сепаратизм в межах політичної науки. Однак, слід зважати на те, що проблематика легітимності розглядається на міждисциплінарному рівні, знаходячи відображення також у юридичній, філософській, історичній та ряді інших наук та наукових напрямків. Це вимагає творення методології на засадах узгодження наукового апарату, термінології, принципів та методів наукового дослідження з-поміж різних наук з урахуванням їхньої специфіки, науково-дослідницьких та методологічних традицій.

Неодмінним елементом наукового напрямку є власна методологія дослідження, наукового пошуку та представлення результатів. Зарано говорити про впорядкованість, сформованість методологічних засад легітимістики, але певний поступ в цьому напрямку все ж присутній.

Наукове дослідження виступає поєднанням суб'єктивної оцінки автора та об'єктивних процесів та факторів що впливають на об'єкт дослідження. Наслідком цього стає підтвердження, чи спростування гіпотез, припущень чи теорій автора.

Впливовим фактором підтвердження результатів наукового дослідження є життєздатність та практична цінність запропонованих дослідником ідей, пропозицій, рішень. Також важливим є можливість використання отриманих автором результатів у подальших наукових дослідженнях. Наукова спадковість вирізняє дійсно цікаві, актуальні та перспективні роботи з-поміж інших. Прикладом цього є те, що дослідження

класиків політико-правової думки з проблематики легітимності й досі слугують відправною точкою та мірилом цінності новітніх робіт.

Дане дослідження являє собою спробу теоретичного осмислення низки суспільно значимих проблем морально-правового життя, теорій, процесів і зорієнтоване на практичне відображення його результатів у зрозумілій, логічній, послідовній, виваженій формі.

Наукове пізнання – це сукупність певних методів, прийомів, процедур, вмінь, якими має володіти дослідник задля отримання можливості проведення дослідження та представлення його результатів науковій спільноті та громадськості. Методологія – це не лише сукупність методів наукового дослідження, але і зрозуміла мова наукового спілкування, обговорення, критики, співпраці. Етика наукової роботи вимагає від дослідника належного володіння науковим апаратом та методологічної підготовки.

За основу автором взято найбільш поширені в сучасній правовій науці теоретичні та практичні методи та принципи наукового пошуку, пізнання і аналізу, які дають можливість максимально широко та змістовно розкрити морально-правову проблематику джерел владної легітимності, встановити їхнє місце в системі владно-політичних відносин та процесів, визначити тенденції та перспективи подальшого розвитку держави.

Наукове дослідження спирається на систему методологічних принципів: історизму, об'єктивності, системності, послідовності, конкретизації, соціального детермінізму та інших. Оскільки проблематика легітимності державної влади знаходить відображення не лише в правовій науці, але і в політології, філософії, історії та інших наукових напрямках, тож доречним є використання міждисциплінарного підходу до дослідження легітимності державної влади.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становить комплекс філософських, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання правових явищ, що забезпечують єдність гносеологічного, соціально-

філософського, політологічного та соціально-психологічного аналізу феномена легітимності державної влади. Зокрема, використано такі методи, як діалектичний, метод структурно-функціонального аналізу, компаративний метод, методи синергетики та системного аналізу й інші.

Важливе значення для проведення дослідження мало застосування системного, функціонального, інституціонального та ситуаційного методологічних підходів, які дають можливість провести комплексний та багатоаспектний аналіз державно-правових процесів.

До методологічних основ дослідження слід віднести використання різноманітних методологічних підходів. Привалюючим можна вважати діалектичний підхід, який дає можливість дослідити легітимаційний процес та пов'язані з ним дії через призму суспільно-політичного розвитку, протиріч, проблем та шляхів їх вирішення.

Використання діалектичного методу сприяло встановленню зв'язку між суперечливими позиціями та виявленню нової якості знання шляхом аналізу наукових джерел, що надало можливість проаналізувати феномен легітимності влади у його взаємних зв'язках і залежностях; дозволило розкрити теоретико-методологічні основи категорій «державна влада», «легітимність державної влади», «джерела легітимності», «легітимація влади» та інші, які розкривають суть і природу предмета дослідження. Використання вказаного методу дозволило краще збагнути усю неоднозначність та проблемність ролі та місця морально-правових проблем легітимності державної влади в сучасній системі політико-правових відносин, її місце у налагоджені взаємодії між суспільством та інститутами управління держави.

У дослідженні широко застосовано метод системного аналізу, використання якого дало можливість пов'язати різноаспектні процеси забезпечення легітимності, фундації та становлення джерел влади та легітимності, діяльності державних владних інститутів.

Логічну структуру дослідження формує метод системного аналізу, який виступає основою визначення напрямку наукового пошуку та сприяє структуризації знань з досліджуваної проблематики. В межах представленого дисертаційного дослідження метод системного аналізу забезпечив розгляд феномена легітимності державної влади в цілісності його умов виникнення, структури, функцій та значення. А також був використаний для дослідження впливу джерел легітимності політичної влади на формування та діяльність політичних інститутів за різних політичних режимів.

Важливу роль у науковому дослідженні відіграє структурно-функціональний метод, який виступає логічним доповненням інших широко вживаних методів наукового дослідження. Використання структурно-функціонального методу надало можливість визначити взаємозалежність форм та засобів реалізації легітимності владив нормах і принципах права в конкретних суспільно-політичних умовах, проаналізувати вплив легітимаційних дій за різних політико-правових режимів, знайшло відображення у розробці та представленні різноманітних схем та матриць, які продемонструють та представляють у структурованому вигляді результати дослідження, проміжні висновки та узагальнення щодо впливу джерел легітимності на здійснення повноважень органами влади та діяльність інститутів громадянського суспільства.

Використання структурно-функціонального методу сприяло дослідженню специфіки принципу легітимності влади за різних суспільно-політичних умов в різні історичні періоди національного державотворення.

Виходячи зі специфіки дисертаційного дослідження та його сутності, в дослідженні використано порівняльно-правовий метод, виходячи з його важливого значення та місця в сучасній системі сучасної правової науки.

Порівняння – це пізнавальна операція, що лежить в основі думок про схожість або відмінність об'єктів. За допомогою порівняльного методу виявляються кількісні і якісні характеристики об'єктів, здійснюється їх класифікація впорядкування і оцінка. Порівняння - це зіставлення одного з

іншим. При цьому важливу роль відіграють умови порівняння, які визначають можливі співвідношення між об'єктами. Порівняння має сенс тільки в сукупності однорідних об'єктів.

Особливо актуальним цей метод є для вивчення особливостей типів легітимності, моделей легітимації за різних суспільно-політичних, історичних, національних-культурних умов. Порівняльний метод дозволив виявити та обґрунтувати схожість деяких моментів та складових процесу набуття і втрати легітимності в світовій практиці та сучасних українських реаліях. Даний метод дозволив більш виважено та об'єктивно розглянути та представити концептуальне бачення історичних етапів та перспективи становлення в Україні інститутів громадянського суспільства, проаналізувати теорії та концепції впливу різноманітних факторів на легітимаційний процес. Загалом, використання даного методу обумовило логічну структуру роботи та її специфіку. Практично кожна наукова теорія чи проблема, що знайшла своє відображення в дослідженні, була проаналізована, сформульована, розглянута саме за допомогою порівняльного методу.

Іншим, широко використаним в дослідженні методом, можна назвати історичний метод. За його допомогою вдалося проаналізувати легітимаційні процеси в ретроспективі вітчизняного державотворення. За допомогою історичного методу було проаналізовано причини, наслідки і перспективи делегітимаційних процесів та означено їхній вплив морально-правове життя, зокрема негативну дію на процеси національного державотворення. Слід зазначити, що дослідження проблем легітимності, моделей реалізації, теоретичних та практичних засад розбудови громадянського суспільства в Україні неможливе без використання історичного методу дослідження.

Використання синергетичного методу дало можливість проаналізувати тенденції та можливі перспективи легітимаційних процесів і запропонувати можливі варіанти та напрямки морально-правового розвитку. Застосування вказаного методу дозволило виявити причинно-наслідкові зв'язки в контексті взаємозалежності моральних та правових основ легітимації влади.

Специфіка дослідження проблем легітимності, державно-владних відносин спонукала до застосування цілої низки різноманітних емпіричних методів наукового дослідження.

Найбільш застосовуваними в сучасній науці емпіричними методами є наступні: аналіз та синтез, індукція і дедукція, спостереження, моніторинг, експеримент – спостереження, вимірювання, опит, порівняння, абстрагування і конкретизація, узагальнення, формалізація, аналогія, моделювання і т. д.

Треба зазначити, що далеко не усі вони знайшли гідне відображення в даному дослідженні, але й використання частини емпіричних методів дозволило підвищити наукову цінність дослідження та сприяло побудові логічної його моделі.

Застосування методу аналізу дало можливість більш докладно розглянути складові елементи легітимності, фактори які справили на неї найпомітніший вплив, дослідити окремі ознаки, якості, особливості легітимності влади, легітимаційного процесу. Метод аналізу є органічною складовою частиною даного наукового дослідження. В рамках даного методу легітимність, легітимаційний процес вдалося розглянути та проаналізувати в багатьох аспектах. Всебічний аналіз досліджуваної проблематики дозволив краще та глибше вникнути в сучасну систему побудови владно-легітимаційних відносин, в тому числі в Україні періоду після здобуття незалежності 1991 року.

Метод синтезу надає можливість з'єднання різних елементів, складових предмету дослідження в єдине ціле (систему). Синтез – це не просто поєднання, а поєднання смислове. Синтез протилежний аналізу, але нерозривно з ним пов'язаний. Якщо лише спрощено поєднати різні дані, теорії, явища, то ефективно науково обґрунтованої системи зв'язків між ними не виникне, виникне лише ситуативне безсистемне і малозрозуміле поєднання певних фактів. Проблема легітимності є складною та багатоаспектною, вона знаходить прояви в різних теоріях правової науки та

суміжних з нею наук, як то: політологія, соціологія, політична філософія, історія тощо. Тож системно та комплексно дослідити дану проблему без використання методу синтезу дуже важко, а то і неможливо.

Ще одним актуальним для даного наукового дослідження методом є абстрагування. Це один із емпіричних методів, який дозволяє суттєво розширити наукові обрії дослідження, перетворити його на індивідуальну модель наукового, евристичного пошуку. Метод абстрагування дозволяє виокремити об'єкт дослідження та розглянути окремі його сторони, властивості, характеристики в чистому вигляді.

Абстрагування лежить в основі перенесення специфіки, традицій, наслідків легітимаційних дій з практики уже відомих історичних подій одних країн на теорію можливих наслідків та процесів інших держав. Метод абстрагування важливий для зазначеного дослідження у тому сенсі, що він дозволяє виробити програму дій органів влади, управління позбавлену певних помилок та проблем, які раніше зустрічалися у світовій історії та політиці.

Абстрагування можливе тільки в уявному плані, але його наслідки та результати знаходять широке практичне застосування. Однією з головних функціональних відмінностей абстрагування є спроба виділення спільних рис та властивостей певної кількості теорій, концепцій, що характеризують досліджувану проблему чи її ключові елементи.

Конкретизація – це процес, який певною мірою є протилежним абстрагуванню, тобто знаходження цілісного, взаємозв'язаного багатобічного і складного. Дослідник спочатку утворює різні абстракції, а потім на їх основі через конкретизації відтворює цю цілісність, але вже на якісно іншому рівні пізнання конкретного. Діалектика теоретичного мислення полягає в єдності абстрагування та конкретизації. В межах представленого дисертаційного дослідження прояв методу конкретизації знаходить своє місце в розгляді особливостей, специфіки, перспектив та напрямків протікання легітимаційних процесів за різних етапів українського

державотворення, у виокремленні національної моделі реалізації ідеї громадянського суспільства. Метод конкретизації дозволяє більш наочно представити результати наукового дослідження та оформити їх у вигляді певних моделей, схем.

Метод наукового узагальнення є одним із основних пізнавальних методів, що полягає у виокремленні стійких властивостей об'єктів та їхніх відносин. Узагальнення дозволяє відобразити властивості і відносини об'єктів незалежно від приватних і випадкових умов їх спостереження.

В межах даного дослідження застосування методу узагальнення дозволяє представити та порівняти різні точки зору щодо властивих владні легітимності характеристик, методів прояву, ступеню впливу на суспільно-політичні процеси, які відбуваються в країні тощо. Виділення загальних властивостей того чи іншого явища, процесу дозволяє в скороченому, стислому вигляді розглянути все різноманіття об'єктів, провести їх первинну класифікації, типологізацію, а згодом остаточно представити власне обґрунтоване та конкретизоване концептуальне бачення проблеми. Функція узагальнення загалом полягає у впорядкуванні різноманіття об'єктів, та наукових уявлень про них. В даному дослідженні метод узагальнення знайшов широке відображення у частині емпіричного дослідження проблем легітимності, концепцій державотворення в сучасній Україні. Наукове дослідження проблематики легітимності неможливе без застосування методів аналогії та моделювання. Аналогія – це розумова операція, яка передбачає отримання знань шляхом перенесення даних та відомостей з більш досліджених галузей та проблем на менш вивчені.

Використання методу моделювання ж дає можливість створення цілісного візуального образу певного аспекту досліджуваної проблеми, чи всієї проблематики в цілому. Відмінність між аналогією і моделюванням полягає в тому, що, якщо аналогія є однією з розумових операцій, то моделювання може розглядатися в різних випадках і як розумова операція, і як самостійний метод наукового дослідження. При цьому модель виступає

допоміжним засобом і наукового пошуку, і представлення отриманих результатів. Virізнюються різні форми моделювання. Їх розмаїття та специфіка залежать від особливостей використовуваних моделей і сфери їх застосування. Серед спеціальних методів застосовано мережевий підхід, зокрема у дослідженні та систематизації морально-правових проблем, легітимації державної влади.

1.3 Поняття легітимності в формально-правовому і політико-правовому аспектах

Доктор історичних наук, професор О.П. Реєнт зауважує, що «питання легітимності влади давно оформилося у самодостатній науковий напрям, важливими атрибутами якого є концептуальні конструктиви філософів, політологів, істориків, починаючи від античності до сьогодення» [129]. Однак, у сучасній правовій науці, недостатньо фіксувати в теорії політико-правові поняття, слід їх критично оцінювати, оскільки «найбільш загрозливими для науки є стан спокою й індиферентності, адже самі вчені, власне й покликані збуджувати думку і провокувати дискусію» [129, с. 11]. Відповідно, поняття теорії права повинні бути релевантні не лише різним історичним періодам, а й будь-якому типу суспільства. Логіка даної дисертації зумовлює аналіз і визначення поняття легітимності, яке б відповідало цим вимогам.

Термін «легітимність» належить до найбільш поширених і суперечних категорій у соціально-гуманітарних науках і не тільки. Так, Є. Бистрицький зауважує, що поняття легітимності дуже часто використовується у суспільстві завузько для оцінки та коментарів дій представників влади, коли з'ясовують чи мали право відповідно до корпусу законів та Конституції ті чи ті політики або урядовці діяти так, як вони вчинили. Також вживають це поняття надмірно, коли вважають, що майже все прийняте у суспільному

житті, має характеристику легітимності або потребує бути легітимним, щоб бути прийнятим [8, с. 49].

Підходи до розуміння цього поняття, не кажучи вже про його значення в сучасній політико-правовій сфері, є предметом жвавих наукових дискусій. Тому, аналізуючи це поняття, варто «спуститися на землю й подивитися на нього критично» [8, с. 49] та проаналізувати різні підходи до його розуміння.

Корінь слова «легітимність» вперше зустрічається у латинській мові (*legalis* – узаконений, законний, правовий, повноправний (легальний); *legalitas* (законний (легалізація); *legitimation* (узаконення); *legitime* (за законом, законно, на законних підставах); *legitimus* (законний, чинний (легітимний) [144, с. 300-301].

У Словнику англійської мови (A Dictionary of the English Language) 1755 року за редакцією Семюеля Джонсона зазначено, що однокоріневі слова до слова «легітимність» мають латинське та французьке коріння: *legitimate* (лат. «*legitimus*») і франц. «*legitime*»); *legitimation* (від франц. «*legitime*») [199, с. 1187].

У словнику за редакцією І. Х. Дворецького синонімом до слова *legitime* (законно, згідно зі законом, правомірно) є слово *legitimus* (згідно законами (роета), законний (*conjunct*), правомірний (*potestas*), юридичний (*quaestiones*), належний (*legitimo perfusus oleo*) [13].

Хоч корінь слова легітимність слід шукати в латинській мові, проте вжиток його в європейських мовах знаходимо лише у XIII ст.: спочатку у Франції, а через з XVII століття і в Англії. Так, укладачі Оксфордського словника (Oxford Dictionaries) зазначають, що англійське слово «*legitimateness*» (легітимність) почали вживати на початку XVII ст. і воно походить від англійського слова «*legitimate*» (законний, легальний), яке запозичили з латинського «*legitimus*» (законний) [203]. Причому всі значення латинського терміну «*legitimus*» стосуються юридичної сфери – «правовий», «правомірний», «відповідний законові», «правильний» тощо [157, с. 9].

Як синоніми до слова «legitimaze» (легітимізувати) у даному словнику англійської мови наведено «validate» (утверджувати) (legitimate, permit, warrant, authorize, sanction, license, give the stamp of approval to, condone, justify, vindicate, endorse, approve, support, sustain) та «legalize» (легалізувати) (pronounce lawful, declare legal, decriminalize, normalize) [210]. Натомість до слова «legitimacy» (законність) як синоніми визначено justification (обґрунтованість), soundness (розумність), legitimacy, legitimacy (розумність).

Політичного ж смислу термін набув знову ж таки у Франції на поч. XIX ст., «у зв'язку зі змінами політ. режиму та органів влади шляхом революцій, переворотів й ін. радикальних сусп. перетворень» [100]. Він символізував законність влади на протигагу узурпованій, як незаконній. Проте згодом уявлення змінилось, і наразі термін знаходиться на перехресті чотирьох дискурсів: політичного, філософського, правового та соціального [12, с. 130].

Значення слова «легітимність» та суміжних з ним словами розширилось із розвитком мов. До прикладу «The Oxford Large Print English Dictionary» тлумачить легітимність як «той, що проголошується законним», «відповідний до закону чи правила», «правильний», «обов'язковий», «належний», «дозволений» [211, с. 458]. У «Словнику політичної науки: категорії, поняття і терміни» – легітимність – це ознака політичної влади, владних відносин, добровільне визнання підвладними права суб'єктів влади на застосування сили і обмеження свободи людей [119, с. 220].

В історичних дослідженнях термін «легітимність» переважно вживається для означення поняття правничо-раціональної легітимності, яке тлумачиться як визнання суспільство політичних дій у рамках існуючої системи права і яке охоплює такі взаємовідносини між владою і правом, коли народ визнає за владою право приймати загальнообов'язкові рішення [100].

Узагальнюючи існуючі в політології підходи до розуміння політичної легітимації, А.М. Яковлев пропонує розглядати її як безперервний процес

співвіднесення інтересів різних соціальних і політичних сил, результатом якого є санкціонування суспільством певних дій політичної влади, їх інституціоналізації і подальше закріплення в нормативно-правових актах [196, с. 10]. Саме тому легітимація є найважливішою і одночасно складною операцією політичної системи зі збереженню своєї влади [196, с. 14].

Поняття легітимності як соціально-правового інституту охоплює наступні елементи: легальність, справедливість, доцільність влади, добровільна згода громадян на її визнання та підкорення її владним наказам. До основних концептів легітимності С.В. Гладій відносить: наявність влади як соціального інституту; визначення легітимності конкретними інститутами, формами, процедурами формування органів влади; персоніфікація влади конкретними її носіями (окремими особистостями чи окремими органами), легітимність яких визначається способом набуття свого статусу; визначення рівня легітимності характером функціонування влади, її політикою [35, с. 7].

Український філософ М. Тур визначає поняття легітимність на основі теорії чистих типів легітимних засад панування М. Вебера. Дослідник дотримується позиції, що легітимність є радше результатом легітимації (надання чомусь або здобуття чимось легітимності), є певною якісною ознакою предмета (суб'єкта панування, соціального інституту, політичної дії, певної практики), тоді як легітимації – це найчастіше певна соціальна діяльність, система взаємопов'язаних дій, послідовних участі – процес [157, с. 10].

Легітимація у філософському сенсі – це питання набуття і втрати сенсу людського буття, головною рисою якого є певна якість взаємин, а не «самосвідомість» чи «стосунок до трансцедентного», бо узаконювати означає формувати через самі взаємини – відповідні мовні практики – цінне і стале у цих взаєминах, тобто конституювати справедливу комунікацію [15, с. 35].

У сучасній теорії політичної науки поняття легітимація трактують як «законний або конституційний процес створення законів або правил», а легітимність – як «поняття, згідно з яким політичній дії здійснюються

офіційними особами і є відповідними принципами і нормами, що визначають і приймаються суспільством» [107, с. 62]. Наведені визначення понять відповідає політичним та державно-правовим реаліям сьогодення [107, с. 62].

Легітимація – публічний процес засвідчення, схвалення, виправдання, або доведення обґрунтованості та необхідності певної соціальної дії, статусу або інституції. В політико-правовій сфері обґрунтованість і необхідність підкорюватися вищому принципу – справедливості [107, с. 63].

Етимологія поняття «легітимність» ототожнює державну владу справедливістю та законністю, фактично «ідеальною владою». Семантичне поле легітимності державної влади має широку загально-соціальну атрибутику, оскільки сам феномен державної влади зазнає впливу, акумулює і сублімує різновекторні явища світобуття і тому інтерпретується низкою галузей знань, переплітається в їх класичних та модерних теоріях і концепціях. Розуміння «легітимність державної влади» виключно як юридичного поняття виключає не тільки можливість повного мовно-лінгвістичного тлумачення, але й звужує реальне [195, с. 206] прагматичне соціально-буттєве існування досліджуваного феномену. Проблематика розуміння і реалізації легітимності державної влади актуальною для соціуму на протязі усього часу їх існування. Легітимність влади настільки нестабільна складова політичного життя, що потребує постійної уваги до себе та пошуку щоразу нових методів та шляхів підтримання [195, с. 207].

Легітимність, яка з соціологічної точки зору визначається як відповідність інститутів влади, держави і права уявленням, які поділяються більшістю, органічно впливають з пануючої для більшості ієрархії духовних цінностей та представляють для більшості інституційний ідеал або квазі-ідеал у певний період часу в контексті справедливого, правильного, виправданого конституційного ладу. Ерозія і втрата легітимності веде до соціальної дезорганізації та розпаду державних структур, кризи інституту держави [46, с. 180].

Легітимність є складним багатоаспектним явищем і центральним елементом а, саме в праві ми можемо відшукати вектор інтересів, волю народу.

Надання народній волі загальнообов'язковості потребує, словами Ю. Хабермаса, «трансформації влади як панування у такий стан, коли сам народ дає собі закони. Місце історичного пакту, до- говору про панування посідає тут суспільний договір як абстрактна модель способу конституювання влади, яка легітимізує себе лише у здійсненні демократичного законодавства, що виходить від самого народу».

Закріплення народом нормативно-правових приписів досягається через безпосередню (референдум) або представницьку (парламент, президент) форми здійснення народовладдя. Але спільним для них є те, що встановлюється правове поле здійснення владної функції, і в дусі статті 6 Конституції України вказана функція здійснюється у межах і відповідно до правового поля держави. [186, с. 89].

Доцільно увиразнити дві сторони легальності влади: - наявність створеного народом (безпосередньо чи за допомогою представницьких інституцій) правового поля для здійснення владної функції; - здійснення владної функції повноважними органами у межах і відповідно до встановленого народом правового поля. Через єдність обох сторін легальності можна дати їй більш повне визначення: легальність як складова частина легітимності влади є станом здійснення влади уповноваженим на це державним апаратом, у межах і відповідно до законодавства, встановленого народом. [196, с. 90]

Відповідно легітимацію влади доречно окреслити як процес на- буття уповноваженості державою, її апаратом та посадовими особами, через їх схвалення народом внаслідок безпосереднього або опосередкованого легального вибору [196, с. 95].

Синтез понять легальності та раціональної легітимності дозволяє нам вивести наступне юридичне розуміння легітимності влади: здійснення влади

державою, державним апаратом, посадови- ми особами, уповноваженими на це народом у встановлених ним нормативно-правових межах.

Таким чином, легітимність стає наслідком легітимації, або кажучи інакше, процесу переходу народного суверенітету в нову формальну якість – стан суверенітету державного. Розуміючи ж народовладдя як належність влади народу та її здійснення народом у власних інтересах щодо самого себе в правовій демократичній формі, легітимація влади якраз виступає динамічною стороною цього визначення – перманентним процесом визнання народом влади відповідною його інтересам на усіх її інституційних рівнях [196, с. 96].

Ціннісний зміст держави, а також вся її аксіосфера, багато в чому визначається критеріями легітимності державної влади та окремих її гілок. Поняття легітимності є найважливішою характеристикою цінності держави, оскільки легітимною вважається така державна влада, що приймається на» родом і опирається на його добро» вільну згоду підкорятися прийнятим рішенням і здійснюваній діяльності [110, с. 45]. Оскільки така державна влада сприймається як справедлива і правомірна, [110, с. 46] то визнання легітимності влади - це свідчення ціннісного змісту держави для населення

У більшості сучасних політологічних теорій легітимація трактується як «процедура суспільного визнання якоїсь дії, діючої особи, події, або факту; у політиці – її визнання, роз'яснення, й виправдання» [162, с. 314], а легітимність – як «здатність того чи іншого політичного режиму досягти суспільне визнання та виправдання обраного політичного курсу, прийнятих ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурах влади» [162, с. 132]. Можна погодитись, що такі трактування відповідають політичним та державно-правовим реаліям сьогодення.

У світовій політичній думці найбільш популярними вважаються концепції легітимності двох дослідників – М. Вебера, який заклав основи теорії легітимності та Д. Істона, який певною мірою веберівську концепцію трансформував, пристосувавши її до вчення про політичну систему.

На практичному рівні легітимація фактично зводиться суто до відтворення знань та зразків належного. Легітимація таким чином перетворюється в засвоєння потрібних суспільству знань та зразків соціальної дії як «внутрішніх виправдань», за М. Вебером, та їх визнання. Спільнота потребує такого внутрішнього виправдання для стабільності, але для владної ієрархії досить і зовнішнього визнання. Невизнання догматів владно закріпленої теорії в суспільстві дехто з дослідників вважає явищем мало поширеним. Теоретиків варіантів легітимації, несумісних з панівною моделлю, переслідують, їх проголошують «еретиками», «ворогами народу». Влада розправляє з ними як з руйнівниками підвалин дійсного соціального ладу.

Зворотним боком легітимації для особи є утвердження її ідентичності та узгодження сенсів власного життя з цією всеосяжною сенсовою матрицею, що нею постає суспільство. Світ буденного життя особи нерозривно пов'язаний зі «священним» у суспільстві. Тож участь члена спільноти в певних діях легітимного характеру залучає його до загальнозначущого для всіх, засвідчуючи належність до цього священного, конституційованого у вищих щаблях національної культури. В такому соціокультурному аспекті легітимація як процес стає для індивіда єдиною ланкою між світом буденного і світом священного.

Визначення ж об'єкта легітимації є однією з найбільших проблем соціально-політичних та правових наук, оскільки пов'язане з методологією соціально-гуманітарного, зокрема й філософсько-правового, знання і пізнання. Зазвичай об'єктом легітимації вважають наявні державно-політичні інституції та діючі норми права. Але в Новий час з'являються такі моделі легітимації, автори яких пробують обґрунтувати ознаки уявного, такого, що ще не постало, державно-правового ладу, що протиставляється наявному, відіграючи роль регулятивного суспільного ідеалу.

Зараз же зводити проблему легітимації до вимірів конституювання політичного порядку не зовсім коректно, так як не можна зводити

громадянське суспільство тільки до вимірів комунікативності або ж до політичного самовиявлення представників автономних асоціацій. Йдеться про формування горизонтальної мережі взаємовизнання, що базується на спільних засадах громадянського суспільства, горизонтальній відповідальності, прирощення соціального капіталу, який не пов'язаний лише з політичними вимірами, а радше є поєднанням особистого та спільного інтересу людей, моральним обміном.

Легітимність влади є своєрідним засобом впорядкування взаємозв'язків між владою і громадянами, що визначає історично і соціально змінюваний порядок функціонування суспільства, що базується на визнанні громадянами самого існування та функціонування влади як таких, що є справедливими, доречними для розв'язання поточних потреб соціуму.

Для утвердження легітимності влади обов'язково потрібен якийсь хоча б мінімальний консенсус між державою і суспільством. Останнє в таких ситуаціях, коли діалог справді наявний, може бути визначене в якості громадянського суспільства. В такому разі діалог між цими сторонами є паритетним, заснованим на взаємному визнанні прав протилежної сторони. Базис такого діалогу знаходимо ще у класичних працях Т.Гоббса, Дж.Локка, Ш.Монтеск'є. В основу згаданого щойно консенсусу покладається згода щодо визнання ключових політичних засад буття, врівноваження інтересів сторін. Це дозволяє громадянам вважати відповідність наявні політичні інститути такими, що відповідають основоположним уявленням про ці інституції. Тоді як легальність цілком може функціонувати і поза згаданим консенсусом, будучи заснованою майже повністю на інтересах держави, яка сама встановлює певні закони, в односторонньому порядку формуючи правове поле відносин держави й суспільства. Відповідно може бути легальна влада, яка водночас не має легітимності всередині держави, а часто її межами також. Тому легальність та легітимність, хоч і не є взаємовиключними поняттями, але й не завжди перетинаються між собою.

Звичайно правовий аналіз легальності й легітимності влади в будь-якому разі перегукується з тією політичною системою, що розглядається при кожному окремому здійснюваному нами аналізі. Звичайно, надто низьку легітимність мають насамперед ті політичні системи, що є недемократичними. При цьому вони звичайно можуть бути легальними, та в таких системах обов'язковою ознакою є нестача легітимності. Якщо ж ми маємо справу з дослідженням політичних режимів, що є демократичними і тих процесів, що в них відбуваються, то в них теж можливе неспівпадіння легітимності й легальності, але тільки на дуже незначний термін, наприклад, в умовах політичної кризи, коли один уряд втрачає довіру, а наступний замінює його, відновлюючи показники легітимності влади в суспільстві. Для цього завжди гарантуються інституційні можливості заміни нелегітимної владу на таку, що викликає довіру в суспільстві. Оскільки ж повної довіри немає жодна влада, то в підсумку такої зміни еліт принаймні отримується така влада, що заслуговує на значно більшу довіру суспільства.

Хоча в умовах демократичного політичного устрою навряд чи можливим є виникнення або цілком нелегітимної, або легітимної, але при цьому нелегальної влади. Це виявляється неможливим тому, що в демократичних цивілізованих суспільствах окрім прописаної й закріпленої в писаних законодавчих актах букви закону, належно шанується ще й дух законів. Тому в демократичних системах окремий закон набуває найвищих показників юридичної сили зовсім не тільки в зв'язку із відповідністю цього закону певним формальним вписаним вимогам, скільки через відповідність принципам права як засобу реалізації в суспільстві належного забезпечення соціальної справедливості. Крім того, це стає можливим тому, що й легальність як законність теж отримує потрібне суспільне й державне визнання. Таке визнання не дозволяє ні громадянському суспільству, ні державним інституціям відступати від норм, наявних у законодавчих актах різного ступеня загальності. Тому і легальність, і легітимність рівною мірою характеризують демократичну державу.

Врешті-решт виконання владою своїх функцій у суспільстві повинне супроводжуватися її легітимністю й авторитетністю. На важливість легітимності влади звертав увагу німецький соціолог Макс Вебер. Відома його класифікація види легітимності. Він виокремлює три види легітимності влади. Традиційна базується на звичних і прийнятих в суспільстві форм управління, власне ця назва вказує на відповідність такої влади традиційним суспільствам. Харизматична засновується на авторитеті й надзвичайному впливі окремих особистостей таланту). Оптимальним варіантом очевидно видається йому раціональна форма легітимності влади, що здійснюється на основі легальності, ділової компетентності. Таким чином встановлюється відповідність дій окремого політичного режиму принципу, що покладений в його засадничі положення.

Крім того, М.Вебер розрізняв такі форми забезпечення соціального порядку як умовність і право. В першому випадку діє негласна згода щодо прийнятих правил, відступ від яких засуджується, тоді як порушення норм права карається окремими державними органами [див.: 1, с. 639].

Важливо, що при тому, що легітимність зумовлює законність влади, відповідність її дії чинного законодавства, то зворотнього впливу немає, тобто законність або легальність далеко не завжди тягнуть за собою легітимність влади.

Конституції багатьох держав твердять про належність влади народові і народ як джерело влади взагалі, тобто про народний суверенітет. Згідно зі статтею 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Також частина друга статті 20 Конституції Федеративної Республіки Німеччини проголошує, що вся державна влада походить від народу.

Вимога легітимності державної влади є водночас необхідною умовою забезпечення політичної стабільності в суспільстві. Ця стабільність означає, що завжди в суспільстві повинні знаходитися засоби розв'язання конфліктів шляхом пошуку рішення, що було б не тільки легальним, але й також

легітимним. Повинен відбуватися вихід із суто формально-правової площини в сферу суспільно-політичну, де діють і нерідко протидіють різні інтереси, які треба враховувати. До того ж, навіть в умовах складних політичних конфліктів, не ставиться під сумнів потреба в низці обов'язкових для демократичного суспільства і відповідної йому політико-правової системи інститутів. Йдеться зокрема про наявність незалежних ЗМІ, політичних партій, проведення виборів на рівних для їх учасників умовах.

Заснована на рівності прав та інтересів справедливість становить основоположний принцип суспільного життя, ключову умову здійснення суспільної сутності людини. Саме завдяки їй формуються й утверджуються основоположні права та свободи людини, що покладаються в основу правової реальності лише тоді, коли всі учасники політичної спільноти визнають взаємне право володіння ними. Тому справедливим цілком можна вважати те суспільство, яке беззастережно визнає права та свободи всіх громадян. Подібні принципи покладаються також в основу міжнародних відносин, де легітимність теж займає далеко не останнє значення.

Також зі згаданої щойно ознаки легітимності впливають кілька інших принципів. Йдеться про законність та доцільність. Якщо справедливість наповнює нормативно-правові акти та політичні рішення влади моральним змістом, то законність забезпечує легалізацію дій влади, надає їм для цього нормативного характеру. Водночас доцільність встановлює пріоритетні напрямки здійснення владою своїх функцій, надаючи цим функціям вмотивованості.

Тож легітимність влади передбачає узгодження її дій з уявленнями людей не тільки про справедливість, а й також про законність та доцільність. Саме тому легітимність слід розглядати як ступінь адекватності інститутів державної влади, владних структур, а також конкретних осіб, носіїв цієї влади уявленням суспільства про згадані вимоги справедливості, законності й доцільності.

Державна влада є тією мірою легітимною, якою відображає волю народу загалом і захищає інтереси народу. Правда це практично реалізується лише тоді, коли сповна проявляється громадянська позиція і відбувається безпосередня участь у політико-правових процесах якомога більшої кількості громадян. Можна прослідкувати таку закономірність – чим вищою є громадянська активність, задіяність громадян у політичному процесі, тим більшою є ймовірність врахування інтересів народу в законах, прийнятих і впроваджених в життя державною владою, а тому зростає і ймовірність легітимації влади [22, с.110]. Сама легітимація пов'язана з інтересами різних верств суспільства. Але державна влада може виражати інтереси і задовольняти потреби далеко не всіх рівною мірою. Треба враховувати, що ці інтереси та потреби, через обмеженість ресурсів та низку інших причин, можуть бути задоволені не повністю, а лише частково, повністю ж можуть бути задоволені потреби лише окремих груп. Тому й легітимація влади держави в суспільному середовищі не може мати всеохоплюючого характеру. Легітимне для одних може не бути таким для інших. Саме тому тільки дуже рідко легітимність влади утримується на підтримці всього народу. Частіше буває, коли легітимність делегується владі зі сторони окремих суспільних груп або прошарків населення.

Та арифметична більшість так само не може бути однозначною опорою легітимності влади. Відомі приклади з новітньої історії, коли, наприклад, більшість німців за панування нацистського режиму, по-перше, привела демократичним шляхом цю партію до влади, а згодом підтримала експансіоністську та расистську політику що в підсумку вилилось в поразку всього німецького народу. Не всякий вибір більшості легітимізує державну владу. Навіть якщо це відбувається в межах однієї країни, то багато інших країн можуть цього не визнати. Нерідко саме воля більшості формує квазілегітимацію, що спричинена тиском, обманом, маніпуляцією свідомістю населення, переслідуванням опозиції та перешкоджанням діяльності вільних ЗМІ тощо. Причому значна частина, а часто й більшість населення в таких

випадках підтримує саме державну владу, що задовольняє поточні інтереси, ігноруючи фундаментальні права і свободи, в тому числі й тих, хто цю владу підтримує. Квazілегітимація державної влади, яку ще називають «несправжньою легітимацією», формується завжди, коли сама влада формується всупереч реальному волевиявленню більшості громадян.

Легітимація державної влади визначається не тим, що написано або сказано представниками влади, а практичними діями цієї влади, способами розв'язання нею ключових питань життя суспільства та окремих громадян. Народ завжди розрізняє дії влади, спрямовані на задоволення окремих меркантильних інтересів представників цієї влади чи різних кланів, і ті дії, що спрямовані на врахування інтересів і потреб кожного громадянина та суспільства загалом. Розбіжності інтересів політичної еліти та більшості народу повсякчас містять в собі загрозу поступової делегітимації влади, істотно знижуючи довіру до вищих державних органів влади.

Легітимація часом зовсім не стосується закону, може навіть суперечити йому. Цей процес можна визначити як не завжди формальний. Значення його в набутті державною владою легітимності, тобто такого стану, що виражає виправданість, правильність, доречність, звичайно, законність, відповідність якоїсь визначеної державної влади установкам, суспільства та громадян, що його складають. Державна влада визнається легітимною на базі одночасно чуттєвого і раціонального сприйняття, досвіду і умоглядної оцінки. Визнання в даному випадку спирається не стільки на зовнішні прояви, якими б важливими вони не були, особливо при харизматичному виді правління, а більшою мірою на внутрішні стимули. Легітимація влади держави спирається не зовсім на прийняття законів, конституції, а на установки людей, на уявлення соціальних груп про дотримання їх прав державною владою, сукупність переживань представників цих груп; трактування її органами прав людини та способів їх захисту, норм соціальної справедливості тощо.

Тоді як нелегітимна влада завжди спирається на різні форми примусу, зокрема насильство, також на примус психічної дії. Але важливо розуміти, що нав'язати зі сторони людям легітимацію неможливо, тому що неможливо силою збройними засобами або законодавчими махінаціями вплинути на суспільство і добитися при цьому, щоб ефект такого впливу був стійким і тривалим. Дж.Ролз звертається в своїй «Теорії справедливості» до такої ліберальної моделі суспільного устрою, за якої забезпечувались би права людини за будь-якого можливого суспільного устрою. Хоча й тоталітарні суспільства можуть делегувати правителям легітимацію, оскільки вона базується на відданості людей конкретному соціальному устрою, певній особі, що виражає їх уявлення про суспільне буття. Але звичайно й демократичні суспільства потребують довіри, яка щоправда, в них стає набагато якіснішою, бо ця довіра там не є штучною, диктованою владною верхівкою. В основі будь-якої відданості владі покладена впевненість людей в тому, що збереження і накопичення їх благ напряму залежать від збереження і всілякої підтримки наявного порядку, представленого державною владою, переконаність в тому, що ця влада виражає інтереси народу. Через це легітимація державної влади здійснюється завжди на основі сумування інтересів різних суспільних верств. Враховуючи ж ту обставину, що можливе лише частково задоволення потреб та інтересів цих груп в зв'язку з обмеженістю ресурсів та з низки подібних причин, легітимація державної влади здійснюється суспільством завжди частково, за окремими винятками, тому не отримує універсального характеру. Тому що легітимне для одних виявляється нелегітимним для інших, звідси конфлікт інтересів у соціумі. Можна приводити багато прикладів суперечки різних інтересів окремих груп населення, так само й неоднакового, часто цілковито протилежного ставлення до влади як такої та до її дій. Тому виходить, що легітимація не обов'язково пов'язана зі схваленням всього суспільства, що буває досить нечасто, а з ухваленням більшістю рішень за умови дотримання

процедури ухвалення цих рішень, реальної, а не фіктивної підтримки влади більшістю, звичайно за умови поваги до прав меншості.

Легітимація державної влади надає їй потрібного ступеню авторитету і сприйняття суспільством. Ще Т.Гоббс і Дж.Локк говорили про делегування населенням частини своїх прав в обмін на забезпечення захисту державою. Тому більшість населення свідомо і добровільно підкоряється владі, законним вимогам її представників і органів цієї влади, що додає останній стійкості, необхідного ступеню свободи в ухваленні рішень. Чим вищим є рівень легітимації державної влади, тим більш розширюються можливості управління суспільством без використання зайвих витрат, з більшою свободою для забезпечення управління суспільними процесами. Та легітимна влада також уповноважена й зобов'язана застосовувати заходи примусу, котрі йдуть на користь суспільства, будучи передбаченими законом, якщо не спрацьовують демократичніші за формою способи забезпечення і регулювання суспільного порядку.

При цьому проста більшість не завжди може служити основою справжній легітимації державної влади, про що вже було сказано вище. Це відбувається в умовах тоталітарних режимів, коли влада захоплюється вже після отримання мандату більшості на демократичних виборах. Тому зрозуміло, що не будь-які оцінки більшості роблять державну владу легітимною.

Легітимація державної влади може включати і часто включає легалізацію цієї влади. Але легітимація перебуває в конфліктному відношенні з формальною легалізацією, у випадку, якщо юридичні закони невідповідні нормам справедливості, настановам, що склалися у більшості населення країни. В цьому випадку легітимація або відсутня, тоді населення доволі негативно ставиться до встановлених владою, авторитарних або тоталітарних порядків, або в процесі здійснення революційних змін, в результаті дії масових суспільних рухів відбувається легітимація вже антидержавницької влади, тобто такої, що суперечить в своїх основах

попередній владі, поваленому державному устрою, вже потім стаючи державною владою. Так розвиваються події в досить різних країнах.

Легітимація зазвичай пов'язується з юридичним аналізом процесу підготовки і подальшого ухвалення конституції, також з вивченням різних рішень конституційних судів та інших аналогічних органів, з аналізом даних виборів і референдумів. Менше уваги при цьому надається самому змісту конституційних актів, характеру діяльності органів державної влади, порівнянню програм політичних партій і здійснюваної ним політики вже при владі. Ще рідкіснішим є науковий експертний аналіз програм.

Досить складно визначити показники легітимації. Для цього також використовуються результати виборів і референдумів, але у випадку з виборами можливі їх фальсифікації, а референдуми не завжди відображають реальних настроїв суспільства, враховуючи особливості постановки питань, що виносяться на народний розсуд, а також плинність факторів, що спонукали прийняти певне рішення, що цілком об'єктивно. В багатьох країнах, що розвиваються, де наявна однопартійна система, на виборах президента і парламенту правляча партія одержувала абсолютну більшість голосів, та це ж таки населення було осторонь переворотів, що згодом призвели до повалення цієї влади. Саме так було з референдумом у СРСР 17 березня 1991 р., де виносилось питання про збереження Союзу, коли більшість виборців підтримала таку постановку питання, але ті ж самі виборці погодились з розпадом радянської держави за кілька місяців. Виходячи з цього, формальні оцінки, що вживаються при легалізації, вимагають всестороннього і ґрунтовного аналізу при з'ясуванні питання про те, чи є державна влада легітимною.

Слід розрізняти легітимність джерела влади і легітимність окремих органів державної влади, або й влади в цілому. Легітимність джерела влади або суверена влади, знаходить відображення і юридично закріплюється в конституції країни. Так, ст. 5 Конституції України гласить: «Носієм

суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ». Фактично конституція легітимізує народ як джерело державної влади.

Державні органи отримують властивість легітимності різними шляхами. Представницькі органи легітимізуються через проведення передбачених законом виборів. Ці органи набувають владних повноважень безпосередньо від першоджерела влади. Органи ж державного управління набувають легітимність шляхом конкурсного відбору, призначення їх представницькими органами і в порядку, передбаченому законом.

Легітимними повинні бути також здійснювані державними органами повноваження, методи діяльності, особливо якщо йдеться про метод примусу з боку цих державних органів. Нелегітимна влада визнається і визначається як узурпаторська. У вузькому значенні слова узурпація - насильне протизаконне захоплення влади якою-небудь особою або групою осіб, а також привласнення собі чужих владних повноважень. Узурпацією вважається, наприклад, порушення правових процедур при проведенні виборів або фальсифікація цих виборів. Узурпувати можна і легітимно набути владу, у випадку зловживань владними повноваженнями, перевищенням цих повноважень, тобто дій у протизаконних цілях проти інтересів суспільства і держави.

Юридичним вираженням легітимності влади слугує її легальність, тобто нормативність, закріплення у законодавстві, здатність впроваджуватися в нормах права, керуватися законодавством, функціонувати в межах законності. В суспільстві можлива звичайно і нелегальна, злочинна влада, влада кланово-мафіозних угруповань, що схильна до жорстких форм примусу й насильства. Легальна влада спирається на офіційно визнані, закріплені документально і відомі суспільству норми, нелегальна, навпаки, - на неписані, відомі лише окремій наближеній до влади групі правила поведінки, до того ж ці правила часто волонтаристськи змінюються. Легальна влада стабілізує суспільство, утверджуючи в ньому порядок, нелегальна ж роз'їдає й знищує здорову тканину соціуму.

Отже, легітимність влади – це визнання її суспільством, також наявність у цієї влади авторитету в очах населення, а отже визнання її справедливою. Тоді як легальність влади означає законне походження цієї влади, здійснення владних повноважень саме за допомогою закону і, головне, підкорення самої влади закону. Тому напрошується висновок, що легітимність і легальність - це близькі за змістом, але нетотожні все-таки поняття.

Легітимність – це швидше оцінна характеристика влади (визнання і сприйняття її в позитивному або негативному ключі, через схвалення або несприйняття). Натомість легальність це правова і етично нейтральна характеристика влади.

1.4 Співвідношення понять «легітимність», «легальність», «законність»

У даний період спостерігається кількісне зростання використання таких термінів як легітимність, легальність та законність, що обумовлено політико-правовими змінами у світі загалом та Україні зокрема, процесами сувернізації та глобалізації. Через постійне розширення сфери вживання даних понять, виникає необхідність дослідити зазначені категорії, визначити їх зміст і значення та розглянути теоретико-правові аспекти їх співвідношення і взаємовпливу.

Термін «легітимність» відрізняється від терміну «легальність» у тому сенсі, що «легальність» означає просто – «відповідність до закону», тоді як «ле-гітимність» передбачає виправдання тих або інших норм, інституцій або претензій на владу.

Сам термін «legitimus», як і термін «legalis», як зазначає А. Баумейстер зустрічаємо спочатку в римському праві як *terminus technicus* юриспруденції. Обидва терміни походять від латинського *lex* і позначають

відповідність до закону. Римські юристи кажуть про «легітимність опікунства» або про «легітимність спадку» (*legitima hereditas*). Наприклад, ознакою *legitima hereditas* є відповідність до законів, зафіксованих у XII таблицях. У середньовічному слововжитку термін *legalitas* часто зближується з поняттями *probitas* («чесність», «порядність»), *fides* и *fidelitas* (вірність, добросовісність). Поняття «легальність» постає в новому світлі у зв'язку з Григоріанськими реформами XI століття (спір про інвеституру) і з дискусіями про юрисдикцію Імператора і Папи (XIV століття). Однак ніде в текстах ми не знайдемо власне протиставлення «легальності» і «легітимності» [6, с. 22].

Під впливом Реформації, а потім – під впливом європейських революцій (особливо – Французької), термін «легітимність» поступово отримує новий сенс. Так, розмірковуючи над природою монархічної влади, Жан Боден стверджує: ця влада легітимна лише тоді, коли вона пов'язана з природним законом і справедливістю. Особлива роль в осмисленні поняття «легітимності» (належить теоретику природного права Жамюелю Пуфендорфу. Однак і в XVII–XVIII століттях значення термінів *legitimus* і *legalis* не протиставляється. Це можна помітити на прикладах Кристофа Безольда і Кристіяна Вольфа. Вольф розуміє легітимне правління як правління в рамках законів [6, с. 23].

Розрізнення легальності і легітимності походить із післянаполеонівських часів. Проте інтелектуальний рух, що отримав назву «легітимізм», виникає набагато раніше, як реакція на релігійні і політичні революції XVI–XVIII сторіччя. Термін «легітимність» поступово стає одним із головних термінів політико-правового дискурсу. Його інтелектуальна історія починається у Франції, а потім поширюється на інші мовні культури Західної Європи [6, с. 23].

Дана проблема як зазначає А. Лой «перебуває за межами звичної для правників теми легалізації. Адже легалізація передбачає відповідність певного інституту, його дії чи публічних дій (вчинків) окремих осіб або

партій (угруповань) засадничим принципам, що відображені передусім в конституції держави.

Поняття легітимації охоплює більш обтяжні відносини в суспільстві, де правові відносини поєднуються з моральними, утворюючи з ними певну смислову цілість у життєвому світі соціуму, завдяки чому люди мають змогу сприймати наявні інститути як щось очевидне, самодостатнє і самозначиме, що не потребує доказів. Те, що виглядає легітимним, приймається до уваги, з цією інституцією варто мати справу, на неї можна покластися, вона у змозі визнавати певний рольовий статус особи щодо неї. На відміну від легальності, де важлива фактичність інституції з погляду законності, легітимність спрямована на питання: чи є сенс бути в стосунках з наявними (фактичними) інститутами? Легітимність не задовольняється фактичністю юридичної законності, бо тут як законна сприймається та інституція, якій довіряють, а її нормативність узгоджується з моральною і навіть релігійною точки зору із внутрішніми вимогами до себе. Інституція, якій не вірять і не довіряють, не може бути легітимною, якщо вона навіть позірно виглядає юридично законною [85, с. 6].

Легітимація – це своєрідний досвід спонтанного формування в суспільстві морально-практичних відносин, де відбувається засідчення необхідності відповідних інституцій, їхнього буття в суцюзому (контингентність), що є базовою умовою існування цих інституцій, їх закоріненості в життєвому світі соціуму. В легітимувальному (конституювальному) досвіді дієвців (акторів) інституції, з якими вони мають справу, є такими ж незаперечними й непохитними, як і сам світ. Із легітимними інститутами асоціюється відповідно певний легітимний порядок із комплексом вимог, приписів, настанов, максим і т. ін., які становлять регулятивний шар нормативності. Приймаючи як належне певні інститути, дієвці з увагою ставляться і до відповідних норм, сприймаючи їх з довірою. В межах легітимного досвіду усвідомлення інститутів набувають значущості норми і вимоги, безумовність внутрішньої дії яких невіддільна від вагомості

цінностей. До речі, цінності – це не просто уявлювані сутності, їхня буттєвість виявляється в топі їх практичної реалізації. В легітимації свідомість виявляє граничним чином свою практичність, а тому саме тут, так би мовити, засвічуються і являють себе цінності [85, с. 6].

М. Дюверже дуже слушно дав синонім визнанню правомірності політичного панування – «народний консенсус». Окрім того, легітимність влади не завжди ототожнюється із законністю і може не відповідати її юридичній легалізації [119, с. 220].

На наше переконання, легітимація є публічним процесом засвідчення, схвалення, виправдання або доведення обґрунтованості та необхідності певної соціальної дії, статусу або інституції. У соціально-правому контексті легітимність (як законність у форматі раціонального морально-психологічного сприйняття) передбачає автономність права як системи та його узгодженість з вимірами справедливості.

Слід розмежовувати поняття «легітимність державної влади» та «легальності державної влади». Остання дефініція фіксує винятково відповідність державної влади діючим законам та передбаченим ними процедурами, тоді як легітимність – це, в першу чергу, ставлення суспільства до державної влади. При процесу легітимності відбувається сприйняття суспільством державної влади та її дій. При цьому слід акцентувати увагу, що безумовно в демократичному суспільстві прийняті рішення зазвичай сприймаються як адекватні та справедливі членами суспільства, але виникають і такі, які вчиняються в загальносуспільних інтересах та заради суспільного блага [54, с. 21]. Протиставляти поняття легальності та легітимності не є некоректним, оскільки за умов демократичних політичних режимів саме легальність та процедура легалізації виступає тою необхідною умовою, яка дозволяє конституювати народну довіру до того чи іншого органу державної влади. Так само, навіть у випадку неадекватних дій тих чи інших органів державної влади, саме їх легальність часто служить тим

стримуючим фактором, який не дає гранично впасти рівню їх легітимності [54, с. 21].

Поняття «легітимність» і «легальність» не слід ототожнювати. Ці поняття близькі, але не тотожні поняття. Перше з них носить оціночний характер, друге юридичний й етично нейтральний. Однак варто визначити, що легітимність державної влади окрім визнання її населенням, безумовно характеризується також і легальністю, що входить до складу легітимності і є її юридичним вираженням. Реальна легалізація державної влади, а не псевдолегалізація також може існувати тільки в демократичній державі. Юридична легалізація в умовах авторитарних і тоталітарних режимів зовні може здійснюватися демократичними способами, законодавство може містити демократичні положення, закріплювати широкий перелік соціально-економічних прав, але при цьому, з огляду на реальну дійсність, буде ізльованою. Державна влада має бути побудована і функціонувати з урахуванням легітимності й легальності як невід'ємних її ознак для держави демократичної орієнтації [96, с. 20–23].

Термін «легітимність» іноді переводять з французької мови як «законність» або «узаконенність». Такий переклад видається не зовсім точним. Законність, що розуміється як дія відповідно до закону, відбивається категорією «легальність». Поняття ж легітимності має оцінний, етичний і політичний характер, легальність – формально-юридичний і етично нейтральний. Державна влада, навіть не популярна, як правило, легальна. В той же час вона може бути нелегітимною, тобто не сприйматися народом, видавати закони на власний розсуд і використовувати їх як знаряддя організованого насильства, здійснювати свавілля і беззаконня [53, с. 22].

Отже, легальність державної влади фіксує винятково відповідність державної влади діючим законам та передбаченим ними процедурам, тоді як легітимність – це, в першу чергу, ставлення суспільства до державної влади [53, с. 22].

Теоретико-правова думка відмежовує розуміння принципу легальності та легітимності, при чому вказуючи, що легальна влада може бути нелегітимною, а легітимна влада завжди ґрунтується на легальній субстанції [53, с. 22-23].

Легітимність назагал визначено як: 1) суб'єктивно усвідомлену законність, правомірність, обґрунтованість, прийнятність або виправданість певного об'єкта з огляду на релігійні, культурні, соціальні, політичні, економічні, правові, інтелектуальні, комунікативні, ситуативні та ін. підстави (критерії); 2) соціально-психологічне явище: а) зумовлюване ззовні суспільними чинниками і, своєю чергою, здатне спричинювати певні суспільні наслідки; б) таке, що опосередковує вплив релігії, культури, соціальної структури та динаміки, політики, економіки, права, комунікації та ін. на соціально-поведінкову активність.

Легітимацію трактовано як: 1) зумовлений різними чинниками процес виникнення, становлення та розвитку легітимності, тобто генези суб'єктивного визнання законності або правомірності певного об'єкта, прийняття або виправдання його існування суб'єктом; 2) цілеспрямовану діяльність (практику) суб'єкта, що має на меті становлення та розвиток певної легітимності об'єкта.

У першому випадку легітимність і легітимація взаємопов'язані як статичний та динамічний аспекти суб'єктивного визнання законності або правомірності об'єкта, прийняття або виправдання його існування, що тягне за собою певні соціальні наслідки. Поняття «легітимність» позначає в цьому разі сукупність уявлень, ставлень тощо суб'єкта, а термін «легітимація» – зміну або перетворення цієї сукупності, що може мати наслідком певну соціально-поведінкову активність. Іншими словами, легітимація є соціально-психологічним процесом, що зумовлює перетворення легітимності у часі, тобто генетично пов'язує як мінімум два стани легітимності – вихідний та кінцевий (якщо не брати до уваги проміжних станів).

У другому випадку легітимація і легітимність взаємопов'язані каузально, на кшталт чинника і наслідку. Тому легітимація як практика є чинником легітимації як генези легітимності. Здійснено розрізнення суб'єктів (1) легітимації як практики і (2) легітимації як генези легітимності: 1) «легітиматорів за фахом» – фахових діячів і дієвців у царинах релігії, культури, філософії, науки, політики, економіки, масової комунікації та ін.; 2) «легітиматорів за обставинами» – пересічних громадян, виборців, споживачів та носіїв інших статусів, що передбачають вибір легітимувальної/делегітимувальної позиції стосовно певного об'єкта. «Легітиматори за фахом» задля генези легітимності вдаються до цілеспрямованих легітимаційних впливів на «легітиматорів за обставинами» [130, с. 12-13].

В сучасній літературі з теорії держави і права існують й інші підходи до типології легітимності. Так, французький політолог Ж.Л. Шабо, підкреслюючи, що в структурі владних відносин є два головних чинники - керовані і правителі, вказує, що політична влада легітимізується, перш за все, щодо них. Тобто вона повинна відповідати волевиявленню керованих (демократична легітимність) і узгоджуватися із здібностями управителів (технократична легітимність).

Демократична легітимність – це перенесення на все суспільство механізму ухвалення рішення індивідом: вираз вільної волі, але в тому значенні, що дана вільна колективна воля виникає від індивідуального прояву вільної думки. В політичній практиці для операціоналізації переходу від індивідуального до колективного використовується простий арифметичний механізм - мажоритарний принцип (принцип більшості). Його вживання в демократичних режимах універсальне - як для вибору представників народу, так і для прийняття законів або ухвалення рішень в рамках виконавчих колегіальних структур. Проте в історії немало випадків, коли демократичні механізми в певних історичних обставинах сприяли утвердженню авторитаризму і тоталітаризму.

Технократична легітимність пов'язана з умінням володарювати, а останнє обумовлене двома параметрами: способами доступу до влади і змістом процесу її здійснення. На початкових етапах історії людського суспільства, коли сила була переважним способом досягнення влади, володіння зброєю, арміями і людьми цінувалося вище за все. В сучасних умовах таким переважним способом називають знання.

Крім того, згідно з Ж.-Л. Шабо, політична влада може легітимізувати себе щодо суб'єктивних уявлень про бажаний соціальний порядок (ідеологічна легітимність) або відповідно до універсального порядку, що включає також і соціальний порядок (онтологічна легітимність).

Ідеологічна легітимність ґрунтується на певних уявленнях про соціальну дійсність і способи та проекти її зміни.

Онтологічна легітимність - ця відповідність політичної влади універсальним принципам людського і соціального буття. Вона вимірюється рівнем відповідності «тому глибинному порядку буття, яка людина відчуває природжено, але якому може протистояти».

В політологічній літературі виділяються також три рівні легітимності влади:

1) ідеологічний: влада визнається обґрунтованою через внутрішню переконаність або віру в правильність тих ідеологічних засад, які нею проголошені; джерело легітимності – саме ці ідеологеми;

2) структурний: правомочність влади витікає з переконання в законності загалом доречності встановлених структур і норм, регулюючих політичні відносини; джерело легітимності в даному випадку – специфічні політичні структури;

3) персональний, в основі якого – схвалення даної володарюючої особи; джерелом же легітимації стає особистий авторитет правителя.

Для підтримки легітимності владі використовуються багато засобів: зміни законодавства і механізму державного управління відповідно до нових вимог; прагнення використовувати традиції населення в законотворчості і

при проведенні практичної політики; реалізація легальних запобіжних засобів проти можливого зниження легітимності влади; підтримка в суспільстві законності і правопорядку тощо.

Показниками легітимності влади виступають: рівень примусу, що вживається для впровадження політики в життя; наявність спроб скидання уряду або лідера; сила прояву громадянської непокори; результати виборів, референдумів; масовість демонстрацій на підтримку влади (опозиції) та ін.

Легітимність політичного явища ще не означає його юридично оформленю законності.

Легітимність - це упевненість підданих в тому, що правитель має право на владу, що встановлений в державі порядок непорушний як вираз вищих стандартів, прийнятих в суспільстві; в тому, що він забезпечує благо і порятунок країни і людей. За наявності цієї упевненості влада одночасно є й авторитетом, і держава міцно стоїть на силі і згоді. Втрата будь-якої з цих опор - початок краху держави.

І отримання легітимності, і її втрата - процеси, що відбуваються в суспільній свідомості, на які впливають і економіка, і соціальні, і національні відносини, і успіхи або невдачі в зовнішній політиці.

Політичне панування означає структуризацію в суспільстві відносин командування і підкорення, організаційне і законодавче оформлення факту розділення в суспільстві управлінської праці і зазвичай пов'язаних з ним привілеїв - з одного боку, і виконавської діяльності - з іншого. Воно виникає тоді, коли влада інституціалізується, перетворюється на стійкі відносини, коли в організації встановлюються позиції, заняття яких дозволяє ухвалювати рішення, наказувати, дозволяти або забороняти. «Панування, - писав Вебер, - означає шанс зустріти покору певному наказу» [19, с. 512].

Панування нерозривно пов'язано з владою, є формою її організації в суспільстві. Політична влада, спираючись на озброєну силу, може виникнути і до встановлення панування. Проте в цьому випадку вона не зможе довго протриматися і виконувати свої функції в суспільстві.

Наукове розуміння панування, на відміну від його трактування в повсякденній мові, етично нейтральне і не пов'язане з такими негативними атрибутами, як експлуатація, пригноблення, придушення. Панування - це політичний порядок, при якому одні командують, а інші підкоряються, хоча перші можуть знаходитися під демократичним контролем других. Такий порядок може відповідати інтересам не тільки управляючої меншини, але і всього суспільства або, принаймні, його більшості, хоча в історії людства політичне панування виявлялося звичайно як форма закріплення і (або) засіб придбання соціального панування, тобто привілейованого положення в суспільстві, пов'язаного з соціальною нерівністю.

В сучасних правових соціальних державах зв'язок політичного панування з соціальними привілеями слабшав, хоча і не зник повністю. Альтернативою політичному пануванню є самоорганізація суспільства.

Панування як інституціалізована влада може по-різному оцінюватися громадянами. Позитивна оцінка, згода населення з владою, визнання її правомірності, право управляти і згода підкорятися означає її легітимність. Легітимна влада звичайно характеризується як правомірна і справедлива. Легітимність пов'язана з наявністю у влади авторитету, її відповідністю уявленням більшості громадян, з консенсусом суспільства в сфері основоположних політичних інтересів.

Сам термін «легітимність» іноді перекладають з французької як «законність» або «узаконеність». Такий переклад не зовсім точний. Законність, що розуміється як дія через закон і відповідно до нього, може бути властива і нелегітимній владі.

Великий внесок в теорію легітимації панування (влади) вніс М.Вебер. Залежно від мотивів підкорення він виділив три головні типи легітимності влади:

1. Традиційна легітимність. Вона тримається на звичаях, звичці підкорятися владі, вірі в непохитність давно існуючих порядків. Традиційне панування характерне для монархій. За своєю мотиваційною базою воно

багато в чому схоже з відносинами в патріархальній сім'ї, заснованими на беззаперечній покорі старшим і на особистому, неофіційному характері взаємостосунків між главою сім'ї та її членами. Традиційна легітимність відзначається міцністю. Тому, вважав М.Вебер, для стабільності демократії корисне збереження спадкового монарха, що підкріплює авторитет держави багатовіковими традиціями шанування влади.

2. Харизматична легітимність. Вона заснована на вірі у виняткові якості, чудовий дар, тобто харизму, керівника, якого іноді навіть обожають, створюють культ його особи. Харизматичний спосіб легітимації часто спостерігається в періоди революційних змін, коли нова влада для визнання населенням не може спертися на авторитет традицій або ж демократично вираженої волі більшості. В цьому випадку свідомо культивується велич самої особи вождя, авторитет якої освячує інститути влади, сприяє їх визнанню і ухваленню населенням. Харизматична легітимність базується на вірі і на не зовсім раціональному відношенні між вождем і масою.

3. Раціонально-правова (демократична) легітимність. Її джерелом виступає інтерес, який спонукає людей підкорятися рішенням уряду, сформованого за загально визнаними правилами, що формується раціонально, тобто на основі демократичних процедур. В такій державі підкоряються не особі керівника, а законам, в рамках яких обираються і діють представники влади.

Раціонально-правова легітимність характерна для демократичних держав. Це переважно структурна або інституційна легітимність, заснована на довірі громадян до устрою держави, а не до окремих осіб (коли спостерігається персональна легітимність). Хоча нерідко, особливо в молодих демократіях, легітимність влади може ґрунтуватися не стільки на пошані до виборних інститутів, скільки на авторитеті конкретної персони керівника держави. В сучасному світі легітимність влади нерідко ототожнюють лише з її демократичною легітимністю.

Легітимність влади не обмежується її трьома, класичними типами, що вже усталились. Існують й інші способи легітимації і, відповідно, типи легітимності. Один з них - ідеологічна легітимність. Її суть полягає у виправданні влади за допомогою ідеології, що вноситься в масову свідомість. Ідеологія обґрунтовує відповідність влади інтересам народу, нації або класу, її право управляти. Залежно від того, до кого звертається ідеологія і які ідеї вона використовує, ідеологічна легітимність може бути класовою або націоналістичною.

В країнах командно-адміністративного соціалізму була широко поширена класова легітимність. В другій половині ХХ в. багато молодих держав в спробах одержати визнання і підтримку населення дуже часто вдаються до націоналістичної легітимації своєї влади, нерідко встановлюючи етнократичні режими.

Ідеологічна легітимація ґрунтується на впровадженні в свідомість і підсвідомість людей певної «офіційної» ідеології за допомогою методів переконання і навіювання. Проте, на відміну від раціонально-правової легітимації, що звертається до свідомості, розуму, вона - односпрямований процес, що не припускає зворотних зв'язків, вільної участі громадян у формуванні ідеологічних платформ або їх виборі.

Згадаємо й про концепцію В.Нерсесянца про лібертарно-юридичну теорію права, що полягає у відмінності закону (позитивного права) від права як більш досконалого порядку. Закон є правовим, якщо він утілює в собі формально-абстрактну рівність, свободу і справедливість. За В. Нерсесянцем, це подається у вигляді дилеми - або свобода в правовій формі рівності або сваволя в різних проявах. Свобода людини у взаємостосунках з іншими людьми можлива тільки в межах дії формальної рівності, в рамках якої одна людина рівна іншій, отже, незалежна від неї, а значить - вільна.

Право - це нормативна форма не тільки справедливості, але й формальної рівності і свободи. Ця тріада неможлива без правової демократії як системи політичних інститутів, що є інституційною формою свободи.

Легітимність влади корениться в політичній культурі населення і означає її відповідність уявленням громадян. Проте їх ставлення до влади може бути не тільки з позицій норм моральності, але й інструментальним - оцінюючим її з погляду того, що вона дає або може дати людям. Таке інструментальне відношення між громадянами і владою характеризується поняттям ефективності.

Ефективність влади - це її результативність, ступінь виконання нею своїх функцій в політичній системі й суспільстві, реалізації очікувань громадян і, перш за все, найвпливовіших шарів - еліт. В сучасних умовах легітимність і ефективність влади - два найважливіші чинники її стабільності, довіри і підтримка її громадянами.

Не дивлячись на мотиваційні відмінності, легітимність і ефективність влади взаємозв'язані. Кінець кінцем будь-які типи легітимності влади дуже багато в чому визначаються надіями населення на її ефективність, тобто задоволення його вимог. Багато авторитарних режимів, первинно страждаючи дефіцитом легітимності, наприклад в Чилі, Південній Кореї, Бразилії, згодом значною мірою набули її завдяки успішній економічній політиці, зміцненню громадського порядку та підвищенню добробуту населення.

Проте досягти ефективності, не володіючи легітимністю, тобто схваленням і підтримкою громадян, достатньо складно. В наші дні немало держав переживають кризу легітимності. Протягом багатьох десятиріч особливо гостро це виявилось у формі політичної нестабільності, частих державних переворотів в «третьому світі». Останніми роками проблема легітимності стала вкрай актуальною для більшості посткомуністичних країн. Це пов'язано з руйнуванням там традиційних, ідеологічних і харизматичних механізмів легітимації, з відсутністю багатьох зрілих передумов, необхідних для демократії, і з низькою ефективністю влади, сформованої за демократичними процедурами.

Нездатність правлячих режимів таких держав вивести свої країни з кризи підриває довіру населення до раціонально-правових способів

легітимації. Для більшості з них, в умовах слабо вкорінених в політичній культурі демократичних цінностей, зміцнення легітимності влади можливе перш за все на шляху практичної демонстрації здатності вирішувати гострі економічні і соціальні проблеми.

Політична влада розподілена в суспільстві нерівномірно. В будь-якій країні світу, як в давнину, так і сьогодні, більшість людей не бере безпосередньої систематичної участі в політиці і управлінні державою. Навіть в умовах демократії, заснованої на визнанні громадян, народу джерелом влади, реальними повсякденними її носіями є політичні еліти і лідери.

Коли протести продукують ідеї трансформації демократії в правову, йдеться про становлення нових правил політичного життя; коли сакральність влади йде в минуле і на зміну їй приходить соціум як регулятор і контролер; коли змінюється філософія відповідальності влади і суспільства тощо, тоді змінюється і ставлення до того, що відбувається. В усякому разі, будь-які протести є індикаторами проблеми.

Зрозуміло, що треба вибудовувати діалог. Трансформація державності в правову відбувається через зміну режимів. Надія на появи наддемократичного деміурга, що змінює Конституцію і що відмовляється від режиму персоналіста, складно реалізовувана. Достатньо пригадати багатообіцяючі декларації лідерів політичних режимів, їх «виразні невиразності» під час правління. Суб'єкт (влада) завжди прагне абсолютної свободи, складно упокорюється з обмеженнями, контролем і вимогами об'єкта (індивіда і соціуму); постійно чинить опір, вдається до всіляких прийомів, щоб скинути з себе «пута» законів, схильний до вседозволеності. Це неусувна фундаментальна закономірність. Вона діє, поки існує сама влада. Звідси постійне мімікрування: той, хто на шляху до влади вимагав її жорсткого підкорення Конституції, контролю з боку соціуму і невідворотності покарання, часто діє прямо протилежно. У зв'язку з цим

перетворення держави моментальними зусиллями викликає, принаймні, великі сумніви.

Вихід, на думку Т. Дая і Л. Зіглера, в наступній витонченій конструкції. Вони бачать суперечність демократії в тому, що демократія - правління народу, а збереження її покладено на плечі еліт. В цьому полягає іронія демократії: еліти повинні мудро правити, щоб правління народу вижило. Тут може допомогти правова демократія, культивуванню якої перешкоджає і наявне відчуження об'єкту від права, тобто так звана правова алієнація. Право фактично - це правовий закон як результат правотворчої діяльності правової держави. Об'єкт, відчужений у сфері права, як правило, усунений від права, тобто гарантованої можливості реалізувати свої потенції в соціально значущій формі, із значущим для соціуму результатом.

Правова алієнація хоча й багатоскладовий, але, по суті двосторонній процес: йдеться про відношення до закону суб'єкта, що санкціонує вживання законів і остаточно визначаючого їх зміст, і об'єкту, який співвідносить тим або іншим чином своя поведінку з цими законами. Вони не цілком збігаються, і в цьому їх суперечність [39, с.134-135]. Простіше кажучи, суб'єкт - законодавець, творить право, об'єкт же - право застосовує. Фактично, суперечність повинна усуватися в повністю демократичному суспільстві, тобто при правовій демократії. При ній і суб'єкт, і об'єкт відчуження повинні перманентно мінятися місцями на основі, як пропонує Габермас, етики комунікативного дискурсу.

Суть його в універсальній демократичній процедурі вироблення справедливого рішення соціальних проблем на базі всеосяжного компромісу. Проте це відсутнє. Тому існуючий законодавчий процес сприяє правовому відчуженню. Гласність законопроектів усічена, канали зворотного зв'язку практично або звужені, або заблоковані. Влада, навіть піддавшись соціальному тиску, не відстежує виконання виданого акту. Часто неможливість адекватного виконання законів через недосконалість і самих

законів і механізмів їх вживання приводить до піку правового відчуження [39, с.143].

Нерідко суб'єкт, нав'язуючи свою волю, нав'язує і свій корпоративний (номенклатурно-бюрократичний) інтерес. В цьому значенні закон носить корпоративний, груповий характер. І об'єкт стає відчуженим. Йому не до права: ні держава не дає йому можливості брати участь в законодавчому процесі, ні немає бажання впливати якимось чином на нього. Недавній досвід, пов'язаний з усуненням об'єкту від процедури приватизації власності в пострадянських державах, свідчить про це.

Справедливість закону складається зі справедливості мети нормативно-правового встановлення, вибраних методів правового регулювання і форми правового закону. Це можна розшифувати таким чином:

- мета закону повинна відображати інтереси народу;
- ухвалення закону повинне «історично назріти», тобто повинне бути запитано історичною необхідністю;
- закон повинен прийматися тільки для досягнення реальних цілей, тобто забезпечених необхідними засобами і ресурсами;
- закон повинен передбачати тільки такі методи правового регулювання, які етично виправдані для досягнення конкретних правових цілей.

Що стосується решти якостей правового закону (формальна рівність і свобода), то головне в тому, що для концепту правової демократії їх виділення в етичному, соціальному і політичному плані можна було б вважати достатнім. Але цього не вистачає для розгляду їх в практичному зрізі. Наприклад, одним з доводів розділення законів на правові і неправові вважається відсутність чітких критеріїв для цього. Ознаки рівності, свободи і справедливості при характеристиці права носять абстрактний характер і допускають неоднозначне тлумачення. Думки про справедливість, рівність і

свободу можуть бути різними як у законодавця, так і того, хто це право застосовує.

Легітимність сьгоднішніх режимів залежить значною мірою, як стало очевидним вже із закінчення Другої світової війни, від ефективного здійснення курсу інтенсивного економічного зростання. І якщо темпи економічного зростання стає важко підтримувати і намічається тенденція до спаду в результаті досягнення як фізичних, так і соціальних меж цього зростання, легітимність потребує перегляду своїх засад.

Висновки до розділу 1

1. У радянський період питання легітимності, через ідеологічне одноманіття, не було предметом глибоких досліджень. У тогочасній політико-правовій теорії та практиці вважалося, що влада – народна та сформована з найбільш гідних представників народу і не потребувала додаткових механізмів схвалення та визнання. Проблематика легітимності набула актуальності у сучасних умовах вітчизняного розвитку України як незалежної, демократичної та правової держави. Причиною цього є зміна моделі організації державотворення, сприйняття і розуміння влади суспільством та людиною, трансформація правової системи, євроатлантичні інтеграційні процеси тощо.

Зацікавленість проблематикою легітимності, зазвичай, активізувалася в періоди політико-правових трансформацій, суспільно-політичної невизначеності, кризи влади та критичного падіння довіри до держави та її владних інститутів. Тож в більшості випадків дослідження несли в собі не лише певні узагальнені чи авторські теоретичні концепції та теорії, але й були зорієнтовані на встановлення причин кризи легітимності та делегітимації владних і державно-управлінських інститутів, та містили різноманітні практичні рекомендації, методики і технології подолання кризових явищ та перестороги щодо їх недопущення у майбутньому.

Більшість сучасних теорій про легітимність ґрунтується на класичній типології Макса Вебера, який виділив традиційний, харизматичний і раціонально-правовий типи. Надалі веберівська концепція була значно розширена і інтерпретована філософами, політологами та правниками. Їх теоретичні побудови також можна віднести до ряду класичних, визнаних, однак на цьому наукова думка не зупиняється.

Характерною рисою сучасних досліджень проблем легітимності, є відсутність поки концептуальної цілісності та термінологічної вивіреності. Кожен з дослідників по-своєму розглядає легітимність, пропонуючи авторське бачення її певного прояву, особливостей чи складового елемента. Спроби узагальнення та систематизації щодо проблеми легітимності є поодинокими і зазвичай логічно не завершеними. Вітчизняні дослідники розглядають легітимність, головним чином, в контексті політичної влади, громадянського суспільства, системи політичного та державного управління, традицій державотворення тощо.

2. За основу взято найбільш поширені в сучасній правовій науці теоретичні та практичні методи та принципи наукового пошуку, пізнання і аналізу, які дають можливість максимально широко та змістовно розкрити морально-правову проблематику джерел владної легітимності, встановити їхнє місце в системі владно-політичних відносин та процесів, визначити тенденції та перспективи подальшого розвитку держави.

Наукове дослідження спирається на систему методологічних принципів: історизму, об'єктивності, системності, послідовності, конкретизації, соціального детермінізму та інших. Оскільки проблематика легітимності державної влади знаходить відображення не лише в правовій науці, але і в політології, філософії, історії та інших наукових напрямках, тож доречним є використання міждисциплінарного підходу до дослідження легітимності державної влади.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становить комплекс філософських, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання

правових явищ, що забезпечують єдність гносеологічного, соціально-філософського, політологічного та соціально-психологічного аналізу феномена легітимності державної влади. Зокрема, використано такі методи, як діалектичний, метод структурно-функціонального аналізу, компаративний метод, методи синергетики та системного аналізу й інші.

Важливе значення для проведення дослідження мало застосування системного, функціонального, інституціонального та ситуаційного методологічних підходів, які дають можливість провести комплексний та багатоаспектний аналіз державно-правових процесів.

3. Легітимація – публічний процес засвідчення, схвалення, виправдання або доведення обґрунтованості та необхідності певної соціальної дії, статусу або інституції. В політично-правовій сфері обґрунтованість і необхідність підкоряються вищому принципу – справедливості.

Вимога легітимності державної влади є водночас необхідною умовою забезпечення політичної стабільності в суспільстві. Ця стабільність означає, що завжди в суспільстві повинні знаходитися засоби розв'язання конфліктів шляхом пошуку рішення, що було б не тільки легальним, але й також легітимним. Повинен відбуватися вихід із суто формально-правової площини в сферу суспільно-політичну, де діють і нерідко протидіють різні інтереси, які треба враховувати. До того ж, навіть в умовах складних політичних конфліктів, не ставиться під сумнів потреба в низці обов'язкових для демократичного суспільства і відповідної йому політико-правової системи інститутів. Йдеться зокрема про наявність незалежних ЗМІ, політичних партій, проведення виборів на рівних для їх учасників умовах.

Легітимність влади передбачає узгодження її дій з уявленнями людей не тільки про справедливість, а й також про законність та доцільність. Саме тому легітимність слід розглядати як ступінь адекватності інститутів державної влади, владних структур, а також конкретних осіб, носіїв цієї влади уявленням суспільства про згадані вимоги справедливості, законності й доцільності.

4. Легальність – це поняття, що виражає формально-юридичну законність, об'єктом якої може бути влада, політичні інститути, політична діяльність. Легальність встановлюється і гарантується владою. На відміну від легітимності, що може бути, харизматичною, легальність – раціональна. Форма легальної інституалізації влади – законодавство, зокрема про обрання парламенту, президента тощо.

Легітимність державної влади - це прийняття влади населенням держави, довіра до неї, визнання права суб'єкта державної влади керувати соціальними процесами. Легітимність державної влади знаходить своє відображення в суспільній свідомості і пов'язана з комплексом очікувань від державної влади стану захищеності, безпеки, стабільності, економічного добробуту. Це ті самі ресурси, які створюють і можуть створити ефект легітимності. Згода суспільства на моральне право влади керувати ним визначається не стільки відповідністю останньої певному ідеальному уявленню про неї в суспільній свідомості, скільки здатністю влади впливати на формування позитивного ставлення до неї, в тому числі і за допомогою критеріїв її оцінки.

Легітимація – це процедура суспільного визнання якоїсь дії, події або факту, дійової особи. Вона покликана забезпечити довіру, згоду, політичну участь без примусу, а якщо воно не досягається - виправдання такого примусу, використання сили.

Юридичним вираженням легітимності влади слугує її легальність, тобто нормативність, закріплення у законодавстві, здатність впроваджуватися в нормах права, керуватися законодавством, функціонувати в межах законності. В суспільстві можлива звичайно і нелегальна, злочинна влада, влада кланово-мафіозних угруповань, що схильна до жорстких форм примусу й насильства. Легальна влада спирається на офіційно визнані, закріплені документально і відомі суспільству норми, нелегальна, навпаки, - на неписані, відомі лише окремій наближеній до влади групі правила поведінки, до того ж ці правила часто волонтаристськи змінюються.

Легітимність - це наслідок легітимації. Саме тому, легітимація державної влади - це динамічний процес досягнення і формування легітимності, що являє собою процес набуття державною владою легітимного статусу, а також - оцінювання державної влади суспільством. Тобто, це процес приведення діяльності державної влади у відповідність з системою очікувань суспільства, які багато в чому визначаються його особливостями і станом.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ

2.1 Форми юридичної репрезентації принципу легітимності влади

Легітимація – це завжди процес визнання чи не визнання існуючої влади – як її представників, так її норм, процедур, інституцій – законів взагалі [8, с. 57].

Для кожного історичного типу суспільства притаманний домінуючий «ідеальний» тип легітимності. Для архаїчного суспільства – міфологічна легітимація, в засадничому механізмі магічних практик в символічно-чуттєвій формі обрядів та ритуалів. У певних суспільствах існувала та продовжує домінувати релігійна легітимація, що функціонує через священні практики та молитивно-ритуальні апеляції до Бога та Святого Письма, що супроводжується використанням різних механізмів легітимації, що мають ритуальний характер: помазання, коронація та інавгурація. У модерних і постмодерних суспільствах домінує формально-раціональна легітимація, що реалізується через механізм формальних процедур, заснованих на принципах позитивного права та раціональної моралі. М. Тур зауважує, що для постсучасного типу суспільного розвитку характерна плюралістичність «ідеальних» типів та механізмів легітимації [157, с. 14].

Питання легітимації не обмежується певним оформленням державного права і державної влади, воно принципово поширюється на визначення правомірності, що її переймає на себе організована державна влада і примусово втілюване нею право [176, с. 79].

Правовий порядок, який прийнятний для більшості, має найкращі шанси, що його будуть дотримуватись. Все це легітимні цілі. їм повинні відповідати не лише норми поведінки, які мають задовольнити вимогу

строгої всезагальності на всі часи, але й принципи, які здатні забезпечити обмежений консенсус [176, с. 89].

Якщо пануючий державний порядок упродовж тривалого часу не приймається переважною частиною народу й, отже, зникає легітимність державного порядку, то протест проти несправедливості закономірно рано чи пізно приведе до революційного вибуху [176, с. 218].

Державні рішення набувають легітимності не на підставі змістовних критеріїв справедливості, а тільки на основі форми процесу, в якому вони прийняті; всім зацікавленим повинні надаватися рівні можливості брати участь у процесі й висловити своє бачення справи та правові погляди з цього приводу; вирішальна інстанція повинна діяти позапартійно й без односторонньої зацікавленості; процес повинен відбуватися під контролем громадськості. Це класичні вимоги «процесуального права», і зрозуміло без подальших аргументів, що рішення визнається лише тоді, коли воно прийняте у процесі, який відповідає цим вимогам. Проте проблема легітимних рішень буде не повністю з'ясована, якщо ми дивитимемося на неї лише крізь призму процесу.

Правові процеси, як законодавчі, так і судові, регулярно зводяться до змістовних питань правового регулювання конфліктів. Законодавець може знаходити нове рішення, для судді воно більш-менш точно (у межах інтерпретаційного простору) «запрограмоване» законом, у кожному випадку воно постає як завдання знайти правильну відповідь на правову проблему [176, с. 239].

Вибори як безпосередня форма здійснення народовладдя. За своєю природою вибори є легітимним способом делегування влади народом державі, шляхом формування найвищих представницьких інститутів – парламенту та президентури. Логічно, що вибори є інструментом, який причинно необхідний для існування іншої форми народовладдя – представницької [186, с. 106].

Підсумовуючи аналіз демократичних засад виборів, їх можна визначити як безпосередню форму здійснення народовладдя, що полягає в легітимації влади народом (національним виборчим корпусом) шляхом формування персонального складу органів первинного представництва [186, с. 122].

Але, слід пам'ятати, що інститут виборів, будучи універсальним інструментом народної легітимації, часто-густо використовувався тоталітарними режимами для демонстрації світу їх всенародного схвалення. Перепоною цьому може бути лише чітке закріплення та гарантування перерахованих нами принципів, – лише тоді вибори можуть розкрити своє призначення як форми здійснення народовладдя [186, с. 122].

Об'єктом референдуму виступають суспільні відносини, які отримують свій новий якісний стан внаслідок народного волевиявлення. Зокрема, всеукраїнський референдум 1991 р., схваливши Акт проголошення незалежності України, тим самим легітимував і новопосталу державу. Зрештою, прийняття народом чи представницьким органом законопроекту переслідує спільну мету – надати урегульованості суспільним відносинам, але разом із тим референдний спосіб, пов'язаний із безпосереднім народним волевиявленням, вивіщує владне рішення стосовно подібних, але прийнятих державними органами [186, с. 125].

Як підсумок, ми можемо сформулювати наступне визначення народних обговорень – вони є безпосередньою формою здійснення народовладдя, що полягають у виявленні суспільного інтересу та волі народу з приводу важливих питань державного життя з метою втілення їх у владних рішеннях.

У такій інтерпретації народні обговорення виступають важливим засобом поточної легітимації влади, оскільки перманентне врахування суспільного інтересу державним апаратом має наслідком його позитивну оцінку та стабільність.

Завершуючи аналіз безпосередньої форми здійснення народовладдя як системи усіх видів прямої політичної участі народу у владі, слід вказати на

такі її позитивні якості: вона надає більше можливостей у порівнянні з представницькою формою для вираження волі та інтересів народу, забезпечує легітимацію влади, переборює політичну відчуженість громадян; розширює за рахунок участі багатьох людей інтелектуальний потенціал політичних рішень; розвиває громадську активність населення; сприяє вільній самореалізації та самоствердженню особистості, її розвитку в цілому; забезпечує ефективний контроль за політичними інститутами та посадовими особами; запобігає зловживанню владою, відриву правлячої еліти від народу, бюрократизації чиновництва.

Але всі наведені позитиви зможуть розкрити себе лише за високої політичної та правової культури населення, наявності сталого [186, с. 132] громадянського суспільства та ефективної діяльності представницьких органів по забезпеченню безпосереднього здійснення влади народом [186, с. 133].

Важливо враховувати, що легітимація як процес визнання влади справедливою є колективним актом, який безпосередньо пов'язаний із народним волевиявленням. Важливим аспектом цього процесу є формалізація волі народу, надання їй загальнообов'язковості, це стосується і важливих політичних рішень державної влади, які набувають легітимності лише за умови, якщо громадяни беруть безпосередню участь в їх прийнятті. Іншими словами, легітимація є постійним процесом народовладдя, який не завершується на стадії делегування владних повноважень, а передбачає право і можливість громадян брати безпосередню участь у прийнятті важливих правових та політичних рішень, а також контролювати процедуру реалізації прийнятих рішень [103, с. 272].

Легітимація влади в цивілізованому суспільстві відбувається перш за все через загальні, засновані на демократичній системі вибори [174, с. 95].

Конституційний процес з опрацювання проекту Конституції є одним із різновидів процесу законодавчого і в цій якості підкорюється загальним закономірностям законотворчості. Він включає до себе відомі стадії

опрацювання проекту законодавчої ініціативи, обговорення, затвердження і публікації Конституції. У той же час він має суттєві відмінності від інших форм правотворчості, що можна спостерігати на всіх його етапах. У ході цього процесу підвищені вимоги пред'являються до забезпечення легітимності майбутньої Конституції та засобів її реалізації [173, с. 122].

Влада народу є первинною щодо державної влади, а державна влада похідною від влади народу. Саме тому народ може бути суб'єктом влади лише в умовах демократичної держави. У відносинах з державною владою народ виступає як виборчий корпус, тобто всі громадяни України, які мають виборчі права. Шляхом вільних виборів народ України передає державі владу, що йому належить, а остання здійснює її від імені і за участю народу. Вибори створюють первісну легітимацію державної влади, тобто її відповідність суспільним ідеалам. Наступна легітимація забезпечується шляхом періодичної перевірки відповідності суспільній думці результатів діяльності державної влади [172, с. 137].

Народ через демократичні процедури легітимації влади наділяє її частиною відповідні державні органи. Інакше кажучи, він делегує їй частку своєї суверенної влади, тим самим добровільно обмежуючи власну свободу. Але при цьому суспільство делегує державі рівно стільки влади, скільки цього потребують самі ж суспільні інтереси. Йдеться про оптимальну межу державного впливу в економічній, соціальній, культурній, приватній та інших сферах громадянського суспільства [22, с. 110].

Очевидно, що легітимність законів, прийнятих парламентом, залежить як від неухильності дотримання відповідних парламентських процедур, так і від досконалості останніх [145, с. 167].

За своєю сутністю нормотворчість Президента України є юридичною діяльністю щодо втілення політичної волі глави держави у правових актах відповідної юридичної сили, легітимною формою реалізації його конституційних завдань, функцій і повноважень. Тобто нормотворчість

Президента України та її результати є юридичним вираженням реалізації його владних повноважень [145, с. 176].

Проблеми нормотворчої діяльності Президента України та її нормопроектного забезпечення не обмежуються питаннями виявлення юридичної природи суб'єктно-об'єктного складу відповідних правовідносин. Не менш важливою складовою досліджуваних нами видів юридичної діяльності є їх процедурно-процесуальні аспекти. Адже легітимність будь якого правового акта забезпечується не лише компетенцією суб'єкта, який його видав чи санкціонував, а й неухильним до триманням процедури розробки і прийняття такого акта. Порушення або відсутність такої процедури, унормованої у чинному законодавстві, спроможна поставити під сумнів легітимність правового акта як результат нормотворчої діяльності уповноважених суб'єктів [145, с. 183].

За таких умов трансформується природа публічної влади, яка набуває все відкритіших форм, що є необхідною умовою її демократичної легітимності. Реальна спроможність держави спирається на ефективно діючі інститути, правила і процедури, які дозволяють їй забезпечувати власний суверенітет на міжнародній арені [140, с. 116].

Як явище та поняття публічна влада нерозривно пов'язана із суверенітетом. Під суверенітетом у теорії держави [80, с. 55] розуміється верховенство і повнота державної влади всередині країни та незалежність держави зовні. Суверенітет публічної влади всередині країни полягає в її спроможності в конкретних ситуаціях визначати, що є спільним благом для суспільства, реалізовувати ці рішення, навіть незалежно від опору певних суспільних груп, забезпечувати, щоб жодна з груп не перетворила державу на інструмент для реалізації власних інтересів. Публічність і суверенність – якісні ознаки державної влади. Якість – органічно єдина система властивостей явища. Якісні ознаки в межах єдиного поняття утворюють системне ціле, покликане відображати якісну визначеність самого явища.

Втрата владою публічності, відірваність її від суспільства, від власного народу ставить під загрозу її верховенство серед інших видів соціальної влади і незалежність від них, та може призвести, зрештою, до втрати нею суверенності. А це означає також втрату владою легітимності. Адже влада не може бути заснована на узурпації чи нав'язана народу ззовні без активної чи пасивної підтримки народу.

Відомо, що влада має три етапи свого існування: завоювання (захоплення), утримання та розвиток. Втрата державною владою публічності ускладнює її утримання та робить неможливим її розвиток, що неминуче потягне втрату нею суверенітету. У поєднанні публічності й суверенності – якісних ознак державної влади, – потенція розвитку державної влади і всього державно організованого суспільства, та запорука існування народу як історичної особистості [80, с. 56].

У сучасній теорії держави та права, принцип легітимності влади полягає у забезпеченні добровільної згоди громадян підкрюватися її рішенням і визнавати за владою право на застосування примусу. Визнання правомірності вимог влади як громадянами, так і міжнародною спільнотою в цілому можливо тільки в тому випадку, якщо влада дотримується ідеалів демократії, у своїй діяльності керується принципом поваги до цінностей, традицій права. І в силу цієї обставини легітимність можна вважати найважливішою ознакою демократичної влади [68, с. 81].

Процес досягнення і зміцнення довіри (визнання) до державної влади з боку населення включає безліч різних форм: правову, політичну, ідеологічну, соціальну, економічну, морально-етичну тощо. Легітимація державної влади являє собою багатогранний і безперервний процес, в якому кожна з форм легітимації, з одного боку, тісно пов'язана з іншими, а з іншого - зміна їх пріоритетності та важливості визначає динаміку цього процесу.

Слід вказати на ту обставину, що не можна говорити про правову або політичну легітимацію у сучасному суспільстві в чистому вигляді, так як на практиці вони в такому вигляді ніде не представлені. Правова легітимація

неможлива без політичної, а це означає, що якщо політична легітимація не здійснюється, то і правової легітимації бути не може

Легітимація є наслідком динамічних процесів, що відбуваються в суспільстві і державі. В силу цього змінюються завдання, що стоять перед державною владою, тому правова легітимація державної влади - це ініційований державною владою процес. Неправові форми постійно діють, забезпечуючи повсякденну легітимацію, а правові форми легітимації вводяться в дію в певних ситуаціях, коли в цьому виникає необхідність. Тут слід вказати на те, що правові форми легітимації державної влади розглядаємо в вузькому сенсі, як юридичні форми, інакше неможливо буде розмежувати правові та неправові форми легітимації державної влади.

Якщо говоримо про форми юридичної репрезентації принципу легітимності влади, то слід говорити про те, що забезпечується правом. Це є важливим з огляду на те, що в сучасному суспільстві саме правові форми легітимації державної влади все частіше стають затвербеваними.

Слід виділити дві основні правові форми легітимації влади: опосередковані (створення умови для легітимації державної влади) та безпосередні (діяльність влади прямо спрямована на її легітимацію).

До опосередкованим формам відносимо економічну спрямованість на соціальну сферу. Так, наприклад, економічне закріплення системи соціально-економічних прав, встановлення мінімального розміру оплати праці, все це, по суті, є системою правових засобів, що забезпечують первинну довіру до державної влади. Ці кошти формальні, можуть бути не настільки істотними для формування стійкої довіри, проте роль права в цьому процесі очевидна. Крім того, до опосередкованих форм належить культурно-масова пропаганда. Пропагуючи, уряд переконує населення в їх корисності, він показує своє значення, відзначає свій внесок. Політика легітимації влади як набуття визнання, довіри проводиться державою через систему соціалізації особистості, сфери виховання, освіти, культури.

На думку О.І. Клименка, «правова свідомість як форма суспільної свідомості суттєво впливає на державну політику, є сферою легітимації політичних рішень. Правові ідеї рівності, порядку, відповідальності, справедливості впливають в ідеологічному аспекті на процес здійснення влади», тобто, мають безпосередній легітимізуючий вплив.

Без цього впливу правових ідей неможливе ідеологічне обґрунтування існування владних відносин і єдиного суспільства в цілому. «Сутність ідеології полягає в поясненні існуючого соціального порядку і, в разі необхідності, в обґрунтуванні права держави на його зміну. Вона визначає методи і форми ідеологічного впливу держави на суспільну свідомість» [69, с. 30]. Тому до безпосередніх форм віднесено правову ідеологію - закріплення ідей довіри до влади.

Правова форма здійснення ідеологічної функції держави включає в себе правотворчість і правозастосування. Правотворчість - це прийняття нормативних правових актів, що містять ідеологічні установки і цінності. Правозастосування полягає в реалізації державним апаратом правових норм відповідно до цих ідеологічних установок. Звідси можна зробити висновок, що легітимація державної влади як процес являє собою адаптацію державної ідеології в свідомості громадян. Державна влада при цьому докладає найменші зусилля для здобуття свого визнання, адже чим простіше канал трансляції ідей, тим ефективніше виходить результат, який в підсумку заміщує легітимацію.

Однак основним компонентом легітимації державної влади є саме право. «Державу можна назвати правовою тільки тоді, коли легітимація державної влади постає саме в правових формах. За характером легітимації можна розглядати, яка свідомість властива населенню» [91, с. 35].

Домінування правових форм легітимації влади над неправовими, характеризує стан легітимації державної влади, так як їх значимість в сучасному суспільстві зростає.

Це відбувається через те, що неправові форми стали більш «невидимими» і є засобом для маніпулювання. Роль правових форм легітимізації влади в Україні в останні роки зростає. Правові форми легітимації державної влади спрямовані на закріплення та оформлення процесу легітимності. Тут слід говорити про надання юридичної форми неправовим компонентам легітимації, причому не як того, що супроводжує, а як те, що органічно впливає з неюридичних практик. Так, наприклад, у статті 5 Конституції України закріплено, що «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [74]. Право у цьому випадку виступає не як прямий легітимаційний засіб, а додає стійкість всьому комплексу легітимаційній системі, тому правові форми легітимації державної влади часто виникають на рівні неправових форм.

Відповідно легітимація державної влади як політичний процес взагалі і зокрема в своїх правових формах - це досягнення легітимності за допомогою права. Якщо діяльність державної влади відкрита і гласна для суспільства, легітимація відбувається автоматично. Слід говорити про цілеспрямований процес надання державної влади легітимаційного сенсу, який призводить до легітимності.

Варто зазначити про співвідношення де-юре і де-факто, спочатку закладеного в праві дуалізму і про юридичну презумпцію і фікцію. Правові форми легітимації якраз і спрямовані на надання діям державної влади властивості офіційно визнаного і, отже, формально очевидного. Прикладом цього є різні правові декларації неочевидних станів, наприклад, таких, як незалежність суду. Часті зміни законодавства відбувається в розрізі з принципом правової стабільності і якраз свідчить про необхідність оперативного легітимізувати через правові форми безліч дій. Це також говорить про те, що в сучасному суспільстві функція легітимації займає вагомe місце в системі регулювання суспільних відносин.

Тенденція розвитку сучасних держав така, що, крім функції регулювання суспільних відносин право паралельно виконує легітимізуючу функцію. Чим більш законодавство ефективне, тим найменш затребувані правові форми легітимації державної влади, так як цю функцію заздалегідь несуть в собі норми права. Активізація правової легітимації державної влади відбувається тоді, коли законодавство не повною мірою виконує регулюючу функцію, доповнюючи існуючі норми права. Таке доповнення сприймається як розвиток законодавства, тоді як це є лише правовою формою легітимації державної влади. Слід сказати, що законотворчий процес можна розглядати в різних аспектах: з одного боку він може сприяти легітимації державної влади, з іншого - навпаки, сприяти делегітимації: «Він може бути спрямований на встановлення права, а може виконувати завдання політичного управління. Щодо законотворчості, то не можна говорити про таку ознаку легітимації, як взаємність. Якщо законодавець приймає закон, в якому виражена легітимізуюча складова, то він приймається суспільством, діє та сприяє зміцненню влади і виправданню її дій. Але в силу того, що найчастіше законодавець переслідує політичні інтереси, цієї легітимації може не відбуватися» [60, с. 168].

При цьому необхідно зазначити, що легітимація державної влади в правових формах сприяє правовому визнанню влади, правові форми при цьому є засобом досягнення цього стану. Законодавче обмеження державної влади - це визначення її діяльності та функціонування. Основна мета законодавчого обмеження як легітимації полягає в наданні сформованим межах діяльності державного апарату законної форми і забезпеченні передбачуваності діяльності представників державної влади.

Суспільство одночасно обмежує і, тим самим, визнає і легітимізує державну владу. І тут варто зазначити, що легітимація є обопільним процесом тільки в демократичному суспільстві.

Важливим критерієм правової легітимності при цьому є оптимальність. А саме, оптимальний перелік функцій державного апарату надає правову

форму легітимації. Але як тільки державний апарат застосовує заоби політичної легітимації, він відразу ж ототожнює себе державі, потенційно має трансгресивну природу. Аналогічна ситуація спостерігається в сфері формування системи взаємної відповідальності державної влади і громадянина. Через невідповідальних державних слубовців, державна влада втрачає свою легітимність, вона постійно повинна себе показувати як відповідальна влада. Отже, створення однорідної загальної системи відповідальності - одна з найважливіших правових форм легітимації державної влади.

Відповідальність державної влади безпосередньо пов'язана з кінцевим результатом і повинна бути однорідною. Однак в сучасних державах найчастіше існує подвійна система відповідальності (система імунітетів і система привілеїв) і тому питання про відповідальність державної влади постає як правове питання. Коли мова йде про відповідальність державної влади або її представників можна говорити про передбачувану здатність відповідати не тільки за себе, але і за безліч людей. У конкретному вираженні - це відповідальність за наслідки діяльності тієї чи іншої посадової особи і її рішень.

Ще однією правовою формою легітимації державної влади є розвиток правової основи функціонування інституту громадянського суспільства і місцевого самоврядування. В умовах становлення громадянського суспільства сприйняття населенням державної влади як частини суспільної влади обумовлює формування відчуття причетності до даної влади через правові процедури як засобу її легітимації. О.В. Ткаченко пов'язує це з переходом від інтегральної форми здійснення влади, при якій використовується лише централізований контроль, що сприймається населенням як автономний атрибут суспільства, до інтеркурсивної, який передбає поділ сфер контролю публічної влади, яка передбачає рівноправну взаємодію громадянина і державної влади, активну позицію особистості в суспільстві як засобу легітимації [152].

Громадянське суспільство розглядається як сфера свободи ідей та активності, в якій діють індивідуальні та колективні суб'єкти, які мають на меті реалізацію цілей та інтересів у сфері приватних і загальних інтересів. У цьому контексті легітимація державної влади ґрунтується на ідеї, що кожна вільна людина є самостійною одиницею соціальної дії, здатна на раціонально-моральне самовизначення. Це відображається в правових процедурах, наприклад, виконання обов'язків і користування правами, функціонування діяльності громадських об'єднань, забезпечення прав людини тощо.

Правовою формою легітимації державної влади також є компетенція як основа практики комплектування державних службовців та оцінки державної діяльності. Коли в суспільстві існує розуміння, що кадри державного апарату комплектуються на основі компетентності, то це додає державній владі додаткової легітимності. Процес легітимації державної влади слід розглядати у взаємозв'язку з процесом укомплектування державних службовців. Це відбувається через правові процедури і проявляється, перш за все, в процесі встановлення компетенції та конкурсного формування органів державної влади.

Іншою правовою формою легітимації державної влади в сучасному суспільстві є антикорупційна діяльність. Ця правова форма легітимації державної влади характеризує саме сучасну державу і саме через неї легітимізується. Корупція підриває довіру населення до органів державної влади, завдаючи непоправної шкоди її легітимності. Корупція знижує здатність органів державної влади приймати і реалізовувати суверенні рішення в сфері забезпечення правопорядку. Корупція, сформувавшись в економічній сфері, у процесі свого розвитку і відсутності ефективного суспільно-правового контролю, швидко вкорінилася у сферу державного управління, деформуючи держава і правову систему. Якщо антикорупційна діяльність ефективна, то і державна влада представляється легітимною, а

рівень корупції, в свою чергу, є важливим показником з одного боку, ефективності, з іншого - легітимності державної влади.

Державна влада проявляє свою волю через закони. Через надання чинним законодавством легітимності пояснюється оптимальність законодавства для суспільства. Це відбувається, в тому числі і через відомчу нормотворчість. Важливим моментом є також доступність законодавства (кодифікація, поява інформаційно - довідкових систем тощо). У зв'язку з цим можна говорити про скорочення розриву між професійною і повсякденною правосвідомістю та подальше спрощення законодавства як важливого засобу легітимності державної влади. У свою чергу, процес юридизації, виражений у збільшенні законодавчого масиву, делегітимізує державну владу.

Розглянуті правові форми легітимації державної влади утворюють за допомогою двох основних засобів: правової ідеології та правових процедур, які є критеріями реальних процесів легітимації. При цьому процедури можуть бути реалізовані тільки через право. Вони, по суті, є правовим механізмом створення умов довіри до державної влади.

Легітимація як раз і є процес суміщення і узгодження ідеології і процедури. «Сучасне право являє собою якесь співвідношення компромісу (врівноваженості) між субсистемами, в основі яких лежать інституційні межі суспільства, засновані на інтеракції, і субсистемами, в основі яких лежить раціональна дія» [166, с. 64-80]. Доцільність процедур пояснюється ідеями, а ідейність знаходить вираз в практиці, з чого випливають показники правової легітимності державної влади: переконливість ідеології і ефективність форм через доцільність, оптимальність, оперативність тощо. Саме такий стан компромісу характеризує сучасність, саме тому правові форми є найбільш затребуваними для легітимації державної влади.

Але не слід забувати, що легітимація державної влади – це процес ідейно-політичний. Такі правові форми легітимації державної влади, як законодавче обмеження сфери діяльності державного апарату, формування системи взаємної відповідальності державної влади і громадянина, розвиток

правової основи функціонування інституту громадянського виникають на рівні неправових форм легітимації. Тому, якщо розглянуті правові форми легітимації державної влади є результат неузгодженого дії зазначених напрямків або здійснюються в одному напрямку (або через правову ідеологію, або через правову процедуру), виникає ефект псевдолегітимації (видимості легітимності) державної влади, що компенсується посиленням правової ідеології.

Правова легітимація державної влади стосовно до сучасного суспільства являє собою багатогранний і безперервний процес, в якому кожна з форм легітимації, з одного боку, тісно пов'язана з іншими, а з іншого боку, зміна їх пріоритетності та важливості виділення динаміки цього процесу.

Призначенням правових форм легітимації державної влади є, в числі іншого, надання неправовим компонентів легітимації державної влади юридичної форми, тобто закріплення і оформлення їх легітимізує дії. З цієї точки зору легітимація державної влади - це процес поєднання і узгодження правової ідеології і правових процедур. Доцільність процедур повинна мати ідейне обґрунтування, а ідейність знаходити відображення в практиці.

Значимість правових форм легітимації державної влади залежить від конкретного культурного та історичного типу держави. Але в цілому в сучасному суспільстві правові форми легітимації державної влади найбільш затребувані.

2.2 Засоби реалізації легітимності влади в нормах і принципах права

У сучасних підходах до визначення сутності права домінують дві ідеї, які прийнято розглядати як типи праворозуміння. Перша з них – це теорія природного права, яка розглядає право не як акт волі держави, що містить

законний примус у випадку її порушення, а як форма втілення втілення розумності і справедливості.

Серед представників природно-правової теорії домінує розуміння природного права як застосування етики у сфері права. С.С. Сливка визначає природне право як суму метафізичних духовно-моральних чеснот, який повинна дотримуватися людина у підтриманні онтологічних принципів світопорядку з постійним трансцедентальним обґрунтуванням власної свободи та волі з метою активного гармонійного самозбереження у Всесвіті [146, с. 98].

Ця концепція права передбачає, що чинне право (закон) непередбачає можливості негативної оцінки, адже правом визначають лише те, що справедливе. Ознаками сучасної концепції справедливості права є: несуперечливість, повнота, дотримання правил правотворчості та ін. Норми природного права формують правосвідомість та визначають ідеологічні засади розвитку громадянського суспільства з метою вдосконалення права. Якщо державна влада відповідальна, то постійно вникає у проблеми суспільства та враховує його їх у процесі здійснення державно-правових реформ.

Друга – це теорія юридичного позитивізму, представники якої розглядають права як абсолютно автономну сферу діяльності, де йому не може протистояти природне чи інші види права. У межах даної теорії право – це виключно юридичні норми, що не потребують додаткової легітимації шляхом посилення на метаюридичні цінності етичного, релігійного чи іншого характеру [51, с. 13]. У межах цієї концепції реалізація норм права забезпечується авторитетом державного примусу.

Не варто забувати, що позитивне право черпає свою легітимність із природного права, яке виражає універсальні морально-етичні цінності і принципи, незалежні від національно-культурних особливостей [76, с. 205]. Так, у конституційних положення (ч. 2 ст. 3 Конституції України) закладено такі принципи: 1) права і свободи людини (та їх гарантії) – це те, що

становить зміст і спрямованість діяльності держави; 2) держава відповідає за свою діяльність перед людиною; 3) головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Загалом же цим трьом принципам у нашому національному юридичному порядку відведено роль основи, яка: 1) легітимізує саму державу; 2) вказує на саме призначення держави; та 3) визначає головний обов'язок держави. Такою основою виступають власне людські права, що цілком відповідає постулатам теорії суспільного договору, котра сама є логічним продовженням доктрини природного права [37, с. 64].

Однак, позитивне право, на відмінно від природного завжди реальне, одне не завжди справедливе. При цьому, законодавче закріплення широкого спектру природних прав не забезпечує безпеки людини через неспроможність держави гарантувати реалізацію та захист цих прав. Варто враховувати, що для перехідних демократій, яким притаманний юридичний позитивізм, важливе значення має розкриття в загальних рисах таких понять, як «соціальна держава», визначення структури реалізації соціальних прав та кореспондуючих їм соціальних зобов'язань держави. Інакше на виході отримуємо документ із набором політичних гасел та декларацій [139].

Право в епоху пост-модерну Ю.М. Обротов пропонує розглядати як історично обумовлену, морально обгрунтовану і релігійно вивірену, легалізовану ціннісно-нормативну систему, що розрахована на загальне визнання (легітимацію) і відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, в якій використовуються процедури, формалізовані рішення і державний примус для попередження. Специфіка запропонованого праворозуміння виражена насамперед у розгляді права як ціннісно-нормативної системи, яка включає не лише нормативний, а й ціннісний зміст механізму дії права загалом. Одночасно саме право складається з різних ціноностей (правові цінності), які мають цивілізаційні та культурні основи, пов'язанні з розумінням свободи, справедливості і порядку для забезпечення соціальної цілісності. Важливо, що ціннісно-нормативна

система права завжди розрахована на її визнання народом, тобто легітимацію, яка забезпечує дієвість і ефективність всієї системи. Ю.М. Оборотов наголошує, що не має сумнівів, що легітимність – це не тільки важлива основа для функціонування правового механізму, оскільки навряд чи завдання правового впливу можна вирішувати, не використовуючи такі правові інструменти як стійкі процедури, формалізовані рішення і засоби державного примусу [11, с. 45-46]

Легітимність як ознака права проявляється в його визнанні в суспільстві як авторитетного соціального регулятора. М. В. Цвік і С. П. Погребняк виділяють два шляхи легітимації права – легітимація за змістом, коли авторитетність права забезпечується його сприйняттям як справедливого і корисного регулятора, і легітимація за допомогою процедур, коли правила вважаються авторитетними через те, що вони походять від певного офіційного джерела [57, с. 150-151]. Як видається, легітимація принципів права відбувається саме за першим шляхом – через сприйняття їх як регулятора, що втілює в собі визнані суспільством цінності, легітимація норм права – через процедуру їх закріплення в офіційних джерелах. Окремі вчені перший з названих шляхів називають легітимацією, другий – легалізацією. Як зазначає Л. Саллерон, якщо легітимність характеризується як відповідність права укоріненню у суспільстві цінностям, уявленням та переконанням, то легальність (законність) передбачає відповідність права позитивного (закону) встановленій процедурі його прийняття, тобто іншому закону [158, с. 40]. Таким чином, Л. Саллерон розрізняє легальність та легітимність, розуміючи під першою відповідність закону писаному, позитивному, а під другою – відповідність закону неписаному, природі людської або Господньої свідомості (тобто розуму) [185, с. 202], тобто принципам права.

Сучасний правопорядок який пронизаний напругою між позитивністю і легітимністю права (фактичністю і значимістю), як зазначає С. Максимов повинен виконувати два завдання: по-перше, забезпечити фактичне взаємне

визнання громадянами один одного (норми права є чинником, який обмежує свавілля індивідів, тому дотримання положень закону необхідне з міркувань безпеки); по-друге, забезпечення можливості легітимізації правових норм (норма права розглядається з позиції членів правового суспільства, а закон реалізується з поваги до права). Критерієм легітимності правових норм є їх відповідність комунікативній раціональності, тобто коли вони визнаються кожним членом суспільства. Така процедура процедура демократичного законодавства сприяє реалізації цієї ідеї. Тому у правовій державі законодавчий процес займає провідне місце в механізмі соціальної інтеграції. Основу справедливої правотворчості, що формує закон, який спрямований на формування справедливого суспільства, складає морально-етичний дискурс суспільства [90, с. 82].

Як уже зазначали, влада легітимізується через право, яке у свою чергу легітимізується, коли авторитет останнього забезпечується сприйняттям його як справедливого і ефективного регулятора (легітимними можуть бути норми, які схвалені всіма можливими зацікавленими особами як учасниками раціонального дискурсу). У цьому випадку, завдання влади полягає у забезпечити загальносоціальну спрямованість держави, оскільки право покликане забезпечувати інтереси всіх членів суспільства.

Важливо розглядати право не лише як ціннісно-нормативну систему, а як регулятор взаємодії людини з владою, що забезпечує легітимність останньої. Іноді така взаємодія відбувається без будь-якої комунікації, прикладом чого є авторитарні режими. При цьому, наявність комунікації між владою та народом у демократичній державі є основним критерієм її легітимності.

Вітчизняна державно-правова практика владної верхівки у 2010-2013 р. призвела до втрати нею легітимності. У цей період легітимність влади в Україні забезпечувалася на визнанні законності факту її обрання. Розглядаючи межі легітимності влади з позиції закону та права, С. Балан слушно зауважує, що тогочасне правотворення перестало відповідати всім

основним критеріям легітимності: звичними стали порушення ієрархії правових актів, ігнорування процедури ухвалення законів, притлумлення принципу справедливості права, врешті-решт, відсутність будь-якої дискусії між владою та суспільством щодо меж правового регулювання відносин. В Україні немає інституалізованих моделей правової комунікації. Тогочасні події з ухваленням Закону України «Про засади державної мовної політики» [125], не кажучи про ратифікацію Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України у 2010 р. [159], з усією очевидністю демонструють суспільству головну тезу тогочасної влади: в державі домінувало лише право сильного [5].

У державі, де реальним, а не декларативним носієм влади є народ, державну владу інститує легітимне законодавство, у якому чітко і однозначно визначено повний перелік повноважень органів державної влади. Якщо цього не визначено, то відбувається відчуження влади від свого первинного носія. У такому випадку, на думку С. Балана у суспільстві починають домінувати дві дихотомічні тенденції: 1) правовий нігілізм, у громадян через неможливість держави гарантувати передбачені в Основному Законі прав та свобод; 2) правовий ідеалізм законодавця, який у межах своїх повноважень розширяє межі присутності держави та врегульовує абсолютно всі суспільні відносини, розширюючи модус права [5, с. 7].

Однак, не слід забувати, що основна мета діяльності державної влади в демократичній державі – це не лише забезпечення реалізації і захисту прав людини, але й забезпечення ефективності регулювання суспільних відносин. Ефективність державної влади залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників – соціальних, економічних, ідеологічних, правових тощо. До переліку правових чинників слід віднести: правову якість чинного законодавства; ступінь його соціальної обумовленості (узгодження компроміс інтересів різних соціальних груп, врахування громадської думки); рівень правосвідомості та правової культури громадян і представників влади;

загальний стан законності та правопорядку в суспільстві, а особливо у сфері правозастосовної діяльності. Саме тому, ефективність державної влади – це основний критерій її легітимності.

Корінь проблеми легітимності влади як зазначає С. Балан відображається у ставленні до права, зокрема найвищої інституціоналізованої його форми – Конституції [5].

Дотримання державною владою Основного Закону передбачає, що суспільство визнаватиме владу як справедливу, законну та доцільну. Це є гарантією стабільності будь-якого політичного режиму, який функціонує на основі дотримання конституційних принципів. Конституція виконує функцію легітимації державної влади, яку можна простежити на трьох рівнях.

Перший рівень легітимації державної влади – це статутна легітимація як установлення конституційних органів влади і закріплення їх повноважень. Конституція може встановлювати принципово нові органи державної влади або знову легітимізувати раніше існуючі органи з оновленим статусом* чи зміненим обсягом повноважень [75, с. 105].

Другий рівень легітимації державної влади – це процедурна легітимація, яка встановлює різні способів формування органів державної влади, передбачених конституцією. Процедурна легітимація може бути заснована на виборах (Верховна Рада України, Президент України), призначенні (Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України (ч. 1 ст. 114 Конституції України); Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України (ч. 3 ст. 114 Конституції України); Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету

* Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» передбачено функціонування Вищої ради правосуддя. До утворення Вищої ради правосуддя її повноваження здійснює Вища рада юстиції. Вища рада правосуддя утворюється шляхом реорганізації Вищої ради юстиції [122].

Міністрів України (ч. 3 ст. 118 Конституції України); Прокуратуру в Україні очолює Генеральний прокурор, якого призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Президент України (ст. 131¹ Конституції України) та конкурсі (призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом (ч. 2 ст. 128 Конституції України), відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України здійснюється на конкурсних засадах у визначеному законом порядку (ч. 2 ст. 148 Конституції України). Для законодавчих та представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, формування яких відбувається на основі виборів (всезагальних, рівних, прямих, вільних, шляхом таємного голосування), процедурна легітимація ґрунтується на принципах абсолютної чи відносної більшості та пропорційного врахування голосів виборців, якщо застосовується пропорційна виборча система. Лише процедурні умови демократичного створення правових статутів забезпечують легітимність прийнятого закону [75, с. 106].

Третій рівень легітимації державної влади – функціональна легітимація державної влади, яка передбачає певні вимоги до змісту діяльності органів влади та вищих посадових осіб держави. Вона вимагає систематичної змінюваності влади та її підконтрольності громадянському суспільству. Політичний контроль за державною владою є неодмінною умовою її легітимності, тому потребує конституційного закріплення. Функція легітимації конституції реалізується через дотримання конституційних принципів. Конституційні принципи легітимності державної влади – це відправні засади, незаперечні вимоги, висунуті до формування та функціонування державних органів із метою чіткого визначення їх повноважень та спрямування діяльності на забезпечення як особистих, так і громадянських прав. Це своєрідна система координат, в рамках якої розвиваються правовідносини між публічною владою та громадянським суспільством, і водночас вектор, який визначає напрям їх розвитку [75, с. 106].

Конституція як джерело консенсусу всередині влади передбачає, що всі політичні сили в державі беруть на себе зобов'язання: а) дотримуватися конституційних принципів, б) визнавати обов'язковість самої конституції. Усе це дає підстави говорити про те, що конституція та конституційне законодавство є основою легітимності як організації, так і функціонування органів державної влади, а також їх взаємодії з громадянським суспільством. По-друге, конституційні принципи мають легітимний характер, якщо вони з'явилися на основі [75, с. 106] певної конституційної традиції, мають універсальний характер і визнаються всіма членами громадянського суспільства. На таких принципах формуються конституції правових демократичних держав, вони також закладені в основу Конституції України. До останніх, насамперед, належить: принцип народного суверенітету, правового захисту прав та свобод людини і громадянина, верховенства права, поділу функцій державної влади, взаємної відповідальності держави та особи. По-третє, важливість конституції та конституційного законодавства полягає у тому, що конституція не лише легалізує діяльність органів влади, зокрема, встановлює їх функції та повноваження, шляхи взаємодії між цими органами, процедуру набуття чинності та припинення їх повноважень тощо, а й легітимізує її, через те що визначає народ головним суб'єктом владарювання, межі діяльності державної влади, форми контролю громадян за нею [75, с. 107].

Конституційний процес в Україні умовно можна поділити на п'ять основних періодів: перший період (1991–1996 рр.) зумовлений здобуттям незалежності України, процесом підготовки проекту Конституції [128] та прийняттям Конституції України 28 червня 1996 р. [74]; другий період (1996–2004 рр.) став періодом реалізації Конституції України 1996 р.; третій період (2004–2010 рр.) позначився процесом внесення змін і доповнень до Конституції України [123] (конституційною реформою), масштабною конституційною кризою 2007–2010 років та пошуком легітимних шляхів удосконалення розбалансованого Основного Закону; четвертий період (2010–

2013 рр.) розпочався з визнанням 30 вересня 2010 р. Конституційним Судом України неконституційним Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. [132] та поверненням чинності Конституції України у редакції 28 червня 1996 р. [124], а також роботою Конституційної Асамблеї в 2012–2013 рр. щодо модернізації Основного Закону [126]; п'ятий період (2013 – 2016) ознаменувався поставторитарним демократичним розвитком, відновлення дії окремих положень Конституції України у редакції 2004 р. [121], утворенням Конституційної Комісії як спеціального допоміжного органу при Президентові України [127], внесенням змін до Конституції України щодо правосуддя [122].

За проаналізований період виникала необхідність у відновленні легітимності Конституції України як акту установчої влади. Нині ця легітимність істотно підірвана. Першого удару по ній було завдано на думку І. Коліушка при внесенні змін у 2004 р. [73, с. 36]. Шкода була завдана не лише порушенням процедури, а й політичною мотивацією змін та самим їх необдуманим змістом. Вже після реформи 2004 р. у суспільства склалося відчуття умовності Конституції, нівелювання її ролі. Подальші події лише загострювали це відчуття. Другим ударом стало рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р., результатом якого було відновлення, у непередбачений Конституцією спосіб, дії конституційних положень у редакції 1996 р. Наступним кроком, який поглибив сумніви щодо легітимності Конституції, було порушення процедури при внесенні змін до Конституції 1 лютого 2011 р., коли серед числа тих, хто голосував за відповідне рішення, опинився навіть депутат, що перебував на час голосування за кордоном і мав при собі картку для голосування. Немає гарантії, що він був єдиним, за кого проголосували всупереч його волі. Весь цей багаж питань щодо легітимності змінюваного конституційного регулювання було доповнено згаданими вище рішеннями Верховної Ради України від 21 та 22 лютого 2014 р., якими було встановлено, що діють конституційні положення з урахуванням усіх змін, які вносилися до

Конституції України. Жодний із цих кроків не був виявом реалізації установчої влади народом. Політики знівелиювали природу Конституції до рівня закону, для ухвалення якого потрібно трохи більше голосів, ніж зазвичай. Тож конституційна реформа, проведена у належний спосіб, потрібна для того, щоб відновити легітимність Конституції як акту установчої влади народу. [73, с. 37].

Відповідальність політиків полягає насамперед у тому, аби не перетворити конституційну реформу на черговий удар по Конституції. Конституційна реформа має цілковито відповідати критеріям легітимності, прозорості, публічності, правничої грамотності. Беручи до уваги уроки конституційного розвитку України останніх десяти років та політичні умови, які супроводжують конституційну реформу сьогодні, необхідно особливо наголосити, що неприйнятним є пожертвувати якістю конституційних змін та/або процесу реформи заради досягнення політичних домовленостей чи інших політичних цілей [73, с. 39].

Потрібно розуміти, що конституційна реформа – не тривіальний процес з елементами конкуренції, інтригта потягу до прийняття рішень через кон'юктурно сформовану більшість. Цей процес як зазначає В.В. Лемак відмінний від поточної політики й потребує додакових засобів легітимації: зваженість і прозорість процесу на всіх етапах; знаходження компромісу між владними і опозиційними політичними силами; зосередження основної діяльності зодо реформ в парламенті – єдиному механізмі, котрий дозволяє узгодити позиції різних політичних і громадських суб'єктів, усіх територіальних складових держави та виробити спільне рішення; створення умов для широкого публічного обговорення змісту реформи в суспільстві, особливо в середовищі професійних юристів. Існує безпосередній взаємозв'язок між рівнем легітимності процесу реформи та змістом конституційних документів, які схвалюються в її рамках. Так, у Російській Федерації чи Білорусії надпрезидентські форми правління цілком

відображають механізм їх підготовки президентськими командами та прийняття без участі парламентів [83, с. 25]

Легітимація державної влади оцінюється не за словами її представників (хоча і це має значення), не по текстах прийнятих нею програм і законів (хоча і це важливо), а за практичною діяльністю, по способах вирішення нею корінних питань життя суспільства і кожної особистості.

Ідеальної легітимності (рівень 100 % підтримки населенням) не буває. У будь-якім суспільстві є люди, що порушують закони чи ставляться до влади апатично. Нарешті, у демократичному суспільстві існує опозиція офіційній владі. Отже, будь-яка влада повинна підтверджувати свій авторитет, доводити населенню, що саме вона найбільшою мірою відповідає його інтересам [137, с. 5].

Легітимація – це спосіб чи процес, за допомогою якого влада одержує виправдання. Яким чином влада набуває легітимності? Німецький політолог і соціолог М. Вебер виділив три можливих типи легітимності (панування) у залежності від її джерел.

Традиційна легітимність спирається на традицію, на колись встановлений порядок. Види традиційної влади: геронтократія (влада старійшин); патріархальна (влада племінних вождів); патримоніальна (влада монарха, що може бути освячена релігійними нормами); султанізм, де традицією є використання насильства, а влада правителя звільняється від традиційних обмежень (стародавні східні деспотії); влада суверена над феодалами-васалами, що домінувала в середньовічну епоху, а в сучасному суспільстві виявляється в таких явищах, як вірність присязі, кодекс честі та ін.

Харизматична легітимність (із греч. charisme – божественна благодать) заснована на вірі в керівника, вождя, якому приписуються понаддидатні особисті якості: мудрість, святість, героїзм. Подібну владу мають релігійні пророки, революційні й тоталітарні вожді. Харизматична легітимність будується на безоглядній довірі вождю. Зразки харизми Вебер бачив у

Христі, Будді, Магометі, Наполеоні, Леніні, Сталіні та ін.

Легальна (раціональна) легітимність має своїм джерелом раціонально встановлені правила, норми (закони). У демократичних країнах це основний тип легітимності, що спирається на конституції і конкретні правові норми [18, с. 87].

У широкому розумінні легітимність – це прийняття влади населенням країни, визнання її права управляти соціальними процесами, готовність їй підкорятися. У вузькому розумінні легітимною визнається законна влада, утворена відповідно до процедури, передбаченої правовими нормами.

Варто відрізнити легітимність першоджерела влади і легітимність органів державної влади. Легітимність першоджерела влади (пануючого суб'єкта) знаходить висвітлення і юридичне закріплення в конституції країни. Державні органи набувають властивості легітимності по-різному [55, с. 75].

Представницькі органи стають легітимними на основі проведення передбачених і регламентованих законом виборів. Ці органи одержують владні повноваження безпосередньо від першоджерела влади.

Органи управління набувають легітимності шляхом конкурсного добору, призначення їх найчастіше представницькими органами й у порядку, передбаченому законом.

Легітимними повинні бути і здійснювані органами держави владні повноваження, методи діяльності, особливо метод державного примусу.

Нелегітимна влада визнається узурпаторською. У вузькому розумінні слова узурпація – насильницьке протизаконне захоплення влади будь-якою особою чи групою осіб, а також присвоєння собі чужих владних повноважень. Узурпацією визнається, наприклад, порушення правових процедур при проведенні виборів чи їх фальсифікація [183, с. 56].

Юридичним відображенням легітимності влади служить її легальність, тобто нормативність, здатність втілюватися в нормах права, обмежуватися законом, функціонувати в рамках законності.

Визначаючи формально-юридичне визнання чи невизнання державної влади, необхідно з'ясувати: наскільки правові акти, що закріплюють це визнання, відповідають правовим принципам, у тому числі тим, що містяться в міжнародному праві. Загальноприйняті принципи і норми міжнародного права мають пріоритет над внутрішнім правом, що характерно і для України.

Визнання державної влади правом – поняття юридичне. Воно співвідноситься з визнанням і допущенням того чи іншого явища, інституту, «державної дії» правом.

Не можна погодитися з Ю. Тихомировим, котрий вважає, що під легалізацією влади потрібно розуміти її визнання, підтримку з боку суспільства. Також сумнівною бачиться схожа позиція з цього питання Р. Лівшица, котрий прийняття закону відповідним органом і у встановленому порядку вважає наданням йому формальної легітимності, а підтримку вимог закону народом і їх реалізацію в реальному житті – змістовною легітимністю чи легальністю [151, с. 37].

Між легалізацією і легітимацією державної влади немає «китайської стіни»: правові акти і процедури можуть бути складовою частиною легітимації, а остання створює необхідні передумови для міцної легалізації державної влади. Разом з тим легітимація відіграє важливу роль у суспільстві, бо будь-яка державна влада не може спиратися тільки на проголошені нею закони чи тільки на насильство. Щоб бути стійкою, міцною, стабільною, вона повинна шукати підтримки суспільства, певних груп, засобів масової інформації і навіть певних впливових особистостей. У сучасних умовах представники авторитарної і тоталітарної за своїм характером влади нерідко влаштовують зустрічі й наради з видатними представниками інтелігенції, впливовими журналістами, організують відвідування різних районів країни, зустрічі з колективами підприємств і т. д. Мета цих заходів – знайти підтримку насамперед діями, але також настроями, почуттями [182, с. 37].

У цьому зв'язку доцільно припустити, що легальність є складовою

частиною об'єктивної сторони влади, а легітимність – суб'єктивної. Тому саме по собі закріплення системи влади в законі, у тому числі в конституції (об'єктивація), є характеристикою, що визначає її легальність. Саме поняття «легальність» у перекладі з латинської означає «законність».

Конституція має виключне значення як визнання державної влади і всієї системи державних органів. Демократичний спосіб прийняття конституції розглядається в усьому цивілізованому світі як доказ легітимності існуючого порядку управління. Однак варто враховувати і той момент, що положення конституції повинні як відповідати соціально-політичним потребам суспільства, так і належним чином реалізовуватися, щоб основний закон країни не перетворювався на декларацію [183, с. 38].

Конституційне визнання державної влади при тільки зовнішньому дотриманні демократичних процедур набуває форми дефектного визнання. За своєю природою визнання державної влади властивий формально-юридичний підхід. За своєю логічною структурою й обсягом це явище виступає як складова частина легітимації. Різні прояви легітимації можуть виступати підставами для закріплення тих чи інших результатів у юридичному порядку (тобто легалізації). Однак ці явища в певних випадках можуть бути неузгоджені, а іноді й суперечити один одному. Приклад: конституційне узаконення нелегітимної (в уявленні народу і світового співтовариства) влади білої меншості в ПАР до 1994 року [183, с. 48].

Однак, по-перше, конституції і закони можуть бути прийняті, змінені, скасовані різними способами. Створені в результаті військових переворотів у багатьох країнах Азії, Африки, Латинської Америки військові й революційні ради декретували скасування (часто – призупинення) конституцій і нерідко без будь-яких особливих процедур проголошували нові тимчасові конституції. У дійсності в Іраку така тимчасова конституція зберігає свою чинність з 1970 року дотепер, в ОАЕ тимчасова конституція, що її прийняли еміри, – з 1971 року. В окремих країнах конституції замінювалися інституційними актами (Бразилія), прокламаціями (Ефіопія). Монархи

одноосібно «дарували» конституції «своєму вірному народові» (Непал, Саудівська Аравія та ін.). У Росії 1993 року дія Конституції 1978 року (з виправленнями) була припинена указом Президента. По-друге, іноді конституції і закони, прийняті відповідно до встановлених процедур, за своїм змістом легалізували відкрито диктаторську, антинародну владу, тоталітарну систему. Такими були конституційні акти фашистської Германії, расистське законодавство ПАР (до прийняття 1994 р. тимчасової конституції), «партії-держави» Гвінеї чи конституції африканського Заїру (їх було декілька), які проголошували, що в країні існує єдиний політичний інститут – правляча партія-рух, а законодавчі, виконавчі органи, суди є органами цієї партії. Конституції Росії і СРСР, прийняті в період радянського устрою, що проголошували належність влади трудовому народові, на ділі легалізували тоталітарний і навіть часом терористичний режим [181, с. 49].

Дослідження зазначеної ситуації указує на деяку колізію. З одного боку, у тоталітарній державі влада меншості регламентована основними, конституційними законами, тобто належним чином визнана, однак з іншого – вона нелегітимна в уявленні народу.

По своїй суті державна влада має автономію в суспільстві, бо вона представник усього суспільства, суверенна і самостійна. Але, як показує практика, державна влада підпадає під вплив різних політичних партій і громадських об'єднань, так званих «груп тиску». Під тиском цих груп у державі видаються норми, що у кращому разі носять декларативний характер, а в гіршому узаконюють «сваволя». Інакше кажучи, держава, пануючи, не підкоряється закону, не несе обов'язку перед суспільством і особистістю. Отже, державна влада в цьому разі формально легалізована, однак виступає як нелегітимна, тобто не визнана суспільством. Таку легалізацію (тут термін «легалізація» уживається як характеристика, а не як наукова конструкція) іменують дефектною. У зв'язку з цим при побудові правової держави необхідно враховувати не тільки формальне створення нормативної бази, що легалізує державну владу, але й те, щоб норми права

відповідали певним вимогам. Дійсно, «для того щоб бути справжнім правом, а не узаконюванням сваволі, правові норми повинні відповідати певним вимогам і насамперед відповідати загальнолюдським, загальногуманним цінностям (ідеї добра, справедливості, прав людини, демократії і т. д.)» [94, с. 27].

Звичайно, в умовах авторитарних і тоталітарних режимів конституції можуть прийматися зовні демократичними способами (Установчими зборами, Верховною Радою в СРСР 1977 р., референдумом на Кубі 1976 р.), вони можуть містити демократичні положення, права громадян (у Конституції СРСР 1936 р. закріпився широкий перелік соціально-економічних прав) і т. д. Але ці моменти потрібно оцінювати лише в комплексі з реальною дійсністю. Так, самі вибори парламенту, приймаючого конституцію, в умовах тоталітарного режиму не вільні, а фрази про демократію служать прикриттям справжньої ситуації. Таким чином, при порушенні демократичних процедур прийняття конституції, інших актів конституційного значення, при невідповідності таких процедур можливостям народу здійснювати установчу владу при прийнятті основного закону, при суперечності законів загальногуманним цінностям людства формальний (юридичний) закон не відповідає праву. Юридична легалізація державної влади в таких умовах буде ілюзорною, тобто неправдивою, легалізацією [141, с. 59].

Визнання державної влади нерозривно пов'язано з процедурами наділення владою її носіїв (глави держави, парламенту, уряду). Воно здійснюється по-різному в умовах різних форм правління, державного устрою, політичного режиму. Так, при федеративному державному устрої існує поняття договірного визнання державної влади. Угоди між суб'єктами федерації регламентують основи створення і механізму функціонування державної влади, поділу предметів спільного ведення федерації й окремо узятих республік, що можуть передати деякі повноваження федерації і навпаки. Істотним є той аспект, що угоди між суб'єктами федерації можуть

привести також і до дій, зворотних визнанню державної влади. Прикладом може служити відома Біловезька угода Білорусії, Росії й України 1991 року [81, с. 67].

Не можна не врахувати зовнішньополітичне визнання державної влади, що має на увазі встановлення дипломатичних відносин як основної форми підтримки офіційних відносин між державами, визнання де-юре тієї чи іншої держави та її уряду з боку інших держав [180, с. 115].

Необхідність установаження юридично визнаної і легітимної влади в тому числі зв'язана з тим, що державна влада є єдиним «легальним» примусом.

Резюмуючи вищесказане, можна дійти висновку про те, що державна влада повинна бути легітимна – визнана і підтримувана народом, легальна – закріплена в чинному законодавстві, легалізована – визнана уповноваженим суб'єктом іноземної держави. Саме в запропонованому контексті визнання державної влади розглядається як вид легалізаційної діяльності.

У цьому зв'язку доцільно запропонувати таке визначення.

Визнання державної влади, як вид легалізаційної діяльності, становить собою дію суб'єкта, наділеного публічно-правовими повноваженнями, що полягає у формально-юридичному визнанні легальності й легітимності державної влади іноземної держави.

Формою визнання (легалізації) державної влади є зовнішньополітичне визнання державної влади, що виражається у встановленні дипломатичних відносин як основної форми підтримки офіційних відносин між державами, визнання де-юре тієї чи іншої держави та її уряду з боку певної держави.

В Україні процедура легалізації (визнання) державної влади іноземної держави здійснюється відповідно до ч. 4 ст. 106 Конституції України, згідно з якою Президент України має повноваження на визнання державної влади іноземних держав [74, с. 17].

Фактично «ідеальну» парадигму визнання державної влади можна уявити в такий спосіб: визнання і підтримка державної влади народом; процедури закріплення державної влади, її інститутів і процедури впливу в

законах держави; визнання державної влади (держави) на міжнародній арені.

Таким чином, одержавши незалежність, наприклад, внаслідок збігу історичних обставин, знаходяться формальні ознаки державності. Однак цього недостатньо, необхідно починати кроки до закріплення суверенітету на світовому просторі. Для відстоювання зовнішньополітичних інтересів молодій державі потрібно широке міжнародне визнання і встановлення дипломатичних відносин з більшістю країн світу.

Сучасні тенденції інтеграції і розвитку міжнародних відносин визначають наявність у розвинених державах ефективною і якісною системи процедур, зв'язаних з визнанням легітимності й легальності державної влади іноземних держав. Установлення з такими державами тривалих відносин як в економічній, політичній, так і в інших сферах.

Потреба подальшого глибокого й усебічного вивчення проблем легалізації і легітимації державної влади обумовлюється становленням України як правової держави, для якої необхідні демократичні процедури функціонування всіх інститутів держави, а також наявність ефективних засобів і способів здійснення діяльності в міжнародній сфері.

2.3 Своєрідність забезпечення легітимності влади в правових умовах України

У період панування радянської влади панувало вузьке розуміння легітимності влади. Грунтуючись на ідеї боротьби з експлуатацією, на постулати комуністичної доктрини, радянська влада підтримувала власну легітимність діями, які можна трактувати як «самолегітимація». Отримавши владу, керівництво більшовицької влади різними примусовими та позаправовими методами закріплювали та продовжували її інституційну тяглість, стримуючи відкриття шляхів (через максимальну цензуру,

відсутність свободи слова та вільних дискусій), на яких формуються засади легітимності влади [8, с. 54].

Проблема легітимності актуальна тому, що вона залишається міцною опорою, на якій ефективно можуть розвиватися владні відносини мікрополітичного та макрополітичного рівня. Це своєю чергою визначає рівень демократичності суспільства та готовність влади вести діалог із громадянами. Адже влада може бути визнана легітимною лише у тому випадку, якщо буде дотримуватись фундаментальних «правил гри» – нести відповідальність перед народом та визнавати верховенство права (закону). Криза легітимності часто спостерігається у суспільствах із перехідним типом правління. Для України характерна недостатня легітимність майже всіх політичних інститутів, причиною якої є їхнє виникнення за диктуванням «зверху», часто з використанням адміністративного ресурсу і тиску, а не шляхом напрацювань та зусиль громадян [12, с. 129].

Легітимація як процес визнання загальної прийнятності політичної організації суспільства. Для української реальності дане визначення найбільш прийнятне. За останніх 25 років відбулося принаймні 3 масштабні події, безпосередньо пов'язані з визнанням легітимності влади. (1991, 2004 та 2013-2014 рр.). Первинно ці події були спровоковані через кризу легітимності влади, тобто її делегітимацію. У кінцевому результаті відбувалося визнання верховенства за новими представниками влади. Впродовж цього періоду відбуваються «драми» легітимації–делегітимації у менших, проте не менш чутливих масштабах, коли йдеться про падіння рейтингів та суспільну недовіру до державних інституцій та керівників органів державної влади

Практика українського державотворення продемонструвала кілька спроб пошуку вдалої моделі легітимації влади. Аналізуючи ці спроби, можна виділити певні легітимаційні періоди.

1) 1991–1999 рр. У цей період переважно застосовувалися моделі та технології, в основі яких знаходилися ідеологічні джерела забезпечення

легітимності влади. На тлі суспільно-політичного поживлення та емоційного підйому суспільства, правляча еліта запропонувала суспільству кілька шляхів державотворення та методів забезпечення легітимності. Особливістю легітимаційного процесу цього періоду були розбіжності у цілях та завданнях державотворення та легітимації, які озвучувалися публічно, і тими, які малися на меті провладною елітою;

2) 1999–2004 роки означив домінування адміністративно-корупційної моделі легітимації, джерелом якої є примус, застосування сили та маніпуляція. Взявши курс на побудову авторитарного режиму, українська провладна еліта так і не змогла його реалізувати в повній мірі. Тож вимушена була дотримуватися певних процедур здійснення влади та легітимаційних дій. Складність цього періоду полягав ще й в тому, що з різних причин керівництво не могло і не мало можливості встановити авторитарну модель управління та відповідну систему забезпечення легітимності. Знаходячись на [179, с. 154] роздоріжжі, українська провладна еліта змушена була маневрувати, зберігаючи видимість демократичних процедур управління та забезпечення легітимності, і одночасно проводити політику, характерну для авторитарного режиму [179, с. 155].

3) кінець 2004 – початок 2006 років, помітно вирізнявся серед інших джерелом легітимності та легітимаційною зорієнтованістю. Події «помаранчевої революції» означили перехід до персоналізованої легітимації, джерелом якої стали особистісні якості лідера та активна позиція суспільства. Демократичні процедури формування нової влади мали закріпити означену позицію. Але, як виявилось уже через півроку, ця модель легітимації, з точки зору можливості її реалізації, виявилася найменш вдалою в історії новітньої України. Причиною цього стали, перш за усе, невідповідність заявлених новою владою принципів управління та персонального складу керівництва нових органів влади, відсутність реального бажання та можливості провести докорінні зміни стилю управління та реформування політичної системи країни [179, с. 156].

4) середина 2006 – середина 2010 років, означив глибоку кризу легітимності. Структурно-залишкова модель легітимації, в основі якої лежить традиція збереження певної структури є найбільш слабкою та небезпечною з точки зору перспектив державотворення та ефективного управління державою,

5) середина 2010 – кінець 2013 років відзначився ще стрімкішим та граничним падінням рівня легітимності влади в Україні. Таким чином, криза легітимності влади не лише наблизилася до своєї критичної межі, а стала доконаним фактом, спровокувавши супротив суспільства та руйнацію системи нелегітимної та неефективної влади. Виявом цього є не тільки надзвичайно низький рівень довіри населення до політичної системи в інституціональному та персоніфікованому вимірах, а й швидке зниження авторитету держави на міжнародній арені [179, с. 156].

Самоусунення В. Януковича 22 лютого 2014 р. від конституційних обов'язків Президента України та залишення території України, зумовило виникнення конституційної кризи в частині здійснення влади главою держави. А.П. Заєць та М.В. Буроменський зазначають, що конституційне розв'язання цієї кризи лягло повністю на парламент України, як навищий існуючий легітимний орган. Для реалізації цього завдання Верховна Рада України після 21 лютого 2014 р. здійснила певні конституційні кроки [58, с. 6]: відновлено дію Конституції України в редакції 2004 року [158]; сформовано Кабнет Міністрів України; визнано Верховною Радою України факт самоусунення Президента України В.Януковича від виконання обов'язків та покладено обов'язки Президента України на Голову Верховної Ради України.

Покладання на Голову Верховної Ради України О. Турчинова виконання обов'язків Президента України є хоча й екстраординарною, виключною і тимчасовою формою здійснення президентських повноважень, однак такою, яка є цілком конституційною і легітимною. Підтвердженням

цивілізованого здійснення влади в цій частині є оголошення виборів нового Президента України, призначених на 25 травня 2014 року [158, с. 8].

Слід також особливо звернути увагу, що в Україні увесь цей час зберігалась і зберігається безперервність влади, що є надзвичайно важливим для характеристики легітимності державної влади. Саме Верховна Рада України зупинила своїм рішенням кровопролиття, зобов'язавши усі силові структури повернутись до місць їхньої дислокації, і цю Постанову було негайно виконано. Зберігався Кабінет Міністрів України, який продовжував здійснювати повноваження аж до їх складання 27 лютого 2014 року. Отже, збройного захоплення влади в Україні (Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України або Президента України) не було.

Цей факт має принципове значення з огляду на заяви російського президента про невизнання чинної української влади. Радники російського президента очевидно переплутали емоційні оцінки подій журналістами з наявними фактами.

У цьому зв'язку є безпідставними твердження колишнього Президента України В. Януковича про збереження за ним статусу Президента України. Так само не мають правового підґрунтя заяви вищих посадових осіб Російської Федерації про збройне захоплення влади в Україні, про легітимність колишнього Президента України В. Януковича та відсутність конституційної і легітимної влади в Україні в цілому. А відтак ці твердження не можуть слугувати правовою основою або виправданням будь-яких спроб незаконного втручання у внутрішні справи суверенної Української держави [с. 8].

Справжньою метою трансформації і здійснення реформи має бути зміна не окремих персоналій, як це було протягом останнього часу, а всієї системи, на всіх рівнях. Сьогодні має здійснюватись цілеспрямована системна діяльність з метою запобігання управлінської кризи. Тільки підтримка суспільством здійснення антикризового курсу забезпечить владі легітимність та ефективність її діяльності. Сучасне, активне, поінформоване,

компетентне суспільство, готове захищати свої інтереси і фундаментальні цінності, свободи, права і справедливість, в якому ініціатива громадян є підґрунтям загального розвитку (підприємницька ініціатива, яка через зростання малого і середнього бізнесу дає змогу гарантувати приріст економіки і стабільне наповнення бюджету, громадська ініціатива, яка формує порядок денний і консолідує громадян навколо найважливіших та актуальних для них питань), здатне забезпечити якісну стабільність держави та її влади [98, с. 29].

Головний висновок, який має бути зроблено сьогодні, після подій кінця 2013 р. – початку 2014 р., полягає у тому, що радикального переосмислення потребує насамперед загальний підхід до подальшого розвитку України. Суть цього підходу – утвердження реальної демократії, посилення і розвиток громадянського суспільства. Суспільство не можна змінити указом або законом, його не можна швидко «перебудувати» як органи державної влади. Стосовно нього діють принципово інші механізми (насамперед освітні, культурні, ідеологічні), реалізація яких розрахована на тривалу, стратегічну перспективу [98, с. 30]

Постреволюційні події засвідчили актуальність тези про те, що утримати владу значно складніше, ніж її завоювати. При цьому це стосується і легітимності.

Переможці «помаранчевої революції» і «революції Гідності» не усвідомили, що після подій осені 2004 та 2013-2014 років, вони отримали не безстроковий та беззастережний мандат на правління, чи абсолютну владу, а лише кредит довіри, який потребував повернення у вигляді реалізації обіцянок щодо суттєвого реформування соціально-політичного життя. Разом із цим вони також отримали *авансовану легітимність*, яка в будь-який час могла бути повернута тому, хто її надав, головному джерелу легітимності – народу.

Дослідження специфіки легітимації в умовах української правової системи є доволі суб'єктивним. Головну роль при цьому відіграють

авторські концепції та теорії, які є самодостатніми, і які важко систематизувати. Тож доречно розглядати їх окремо.

Одну з таких авторських концепцій, яка стосується особливостей легітимації в умовах сучасної України, виклав у своєму дослідженні П. Манжола він розглядає легітимаційні процеси, як процес взаємодії суспільства та влади [92, с. 58-64].

Формування наукового інтересу до проблем легітимності та легітимації в українській політичній думці припадає на початок 1990-х років, що було обумовлено здобуттям Україною суверенного статусу та, як наслідок, початком процесу державотворення. Отримавши незалежність, українське суспільство постало перед необхідністю трансформації політичних структур радянського зразка, становлення інститутів громадянського суспільства, посилення ролі та значення у соціально-політичному житті засобів масової інформації. Це стало ознаками переходу українського соціуму від тоталітарних форм легітимації державної влади до демократичних.

Специфіка легітимації влади в Україні визначається не стільки раціональними чинниками західноєвропейського зразка (традиційна повага до закону, визнання довершеності політико-правових процедур ротації влади), скільки ціннісно-нормативними параметрами. Поширення атмосфери правового нігілізму, скептичне ставлення до законодавчих процедур де-факто позбавило виборчий процес легітимних ознак. Ситуація ускладнюється й особливостями соціокультурного, історичного розвитку української нації: тривалий період існування під тиском іноземного панування сформував у масовій свідомості стійке несприйняття владних повноважень, опозиційне ставлення до влади та бажання її позбутися. Останнє сприяло утворенню конфронтаційного типу політичної культури, що, в свою чергу, знищувало будь-які підвалини суспільної підтримки політичних рішень.

Розглядаючи «помаранчеву революцію», автор вважає її своєрідною вказівкою на шляху пошуку оптимальної моделі взаємовідносин держави та

населення. З-поміж цілого ряду позитивних рис, на які вона була багатою, особливо разючих змін зазнала соціокультурна площина взаємодії влади та громадянського суспільства.

Адже якщо симптоматичною ознакою попереднього періоду був колосальний рівень суспільної недовіри до усього спектра владних установ, поширення феноменів «узаконення кризи» (Ю. Габермас) чи «згоди через апатію» (Д. Хелд), то специфічною рисою представників нового складу правлячої еліти став небачено високий відсоток наданого їй «кредиту довіри» з часів проголошення незалежності (так, згідно з результатами дослідження Центру О. Разумкова, показники ставлення громадян до вищих органів державної влади у першому кварталі 2005 р. зазнали суттєвих змін: рівень підтримки нового Президента і уряду порівняно з березнем 2004 р. зріс у шість разів, а щодо діяльності Верховної Ради – майже у сім) [92, с. 61].

Екзистенціальна природа «помаранчевої» влади мала своїм підґрунтям специфічну суспільну атмосферу, в умовах якої відбулася зміна правлячої еліти на межі 2004 – 2005 рр. Ще задовго до виборів, які багато у чому визначали подальший вектор розвитку України після завершення президентства, у напруженій атмосфері суспільних настроїв неважко було вловити передчуття чогось особливого, не властивого українській політиці у попередні роки. Міцно утверджене у масовій свідомості переконання про глибоку байдужість і пасивність української громадськості відносно всього, що стосується сфери державного управління, дедалі більше спростовувало себе по мірі виходу учасників президентського марафону на фінішну пряму. Колосальний рівень відчуження, що домінував протягом останніх років у відносинах держава – населення, напередодні виборів набув загострених форм.

П. Манжола вважає, що за відсутності кардинальних відмінностей у програмних документах обох фаворитів президентських перегонів перше місце посів особистісний чинник, що ставився у залежність від морально-етичних критеріїв. На цьому тлі зміна правлячої еліти в Україні, що

відбулася під час «помаранчевої революції», покликана була визначити якісно нові параметри легітимності влади.

Базовим елементом суспільної підтримки нової влади стала особиста популярність, якою володіли провідні особи «помаранчевої революції». При цьому він зазначає, що небачений до цього часу рівень довіри з боку населення мав своїм підґрунтям не просто персональні лідерські якості тодішніх представників опозиції. Означена популярність поєднувалася з цілою низкою ірраціональних чинників, головним з яких є харизма [92, с. 61-62].

Головними причинами кризи легітимності нової української влади стали нормативні відхилення в діяльності владних інститутів, поступове зниження віри суспільства в харизматичні якості лідерів, уособлені безпосередньо у постатях найвищих посадовців. Так, у квітні 2017 р. відсоток населення, який «повністю довіряю» діяльність Президента та уряду становив відповідно 2,4 % та 0,4 % (за результатами соціологічних досліджень Центру О. Разумкова) [92, с. 63].

Неоднозначні заходи, вживані у соціальній сфері, виглядали більш ніж непереконливо на тлі невисоких економічних показників. Практика маневрування у зовнішній політиці лише посилювала загальне здивування з приводу широко розрекламованих гасел про початок якісно нового етапу позиціонування України на міжнародному рівні. Як наслідок у суспільстві почали лунаати далеко не привабливі для лідерів Помаранчевої революції закиди. Не покращили ситуацію з подальшим зниженням легітимності влади в Україні ані парламентські вибори, ані набуття чинності конституційними змінами. Натомість можна з упевненістю констатувати наявність системної кризи у взаємодії влади та суспільства, що значно ускладнює процес функціонування політичної системи в цілому. Так, за результатами соціологічного дослідження, проведеного Центром О. Разумкова у період з 21 по 26 квітня 2017 р., відсоток респондентів, які повністю підтримують діяльність Президента України, склав 4,4 %.

Рівень легітимності Верховної Ради України попереднього скликання знижувався з початку 2015 р. і напочатку 2017 р. складав 0,5 %. При цьому ставлення населення до парламенту не змінила навіть ротація його складу після виборів.

Підтримка дій уряду у квітні 2017 р. також залишалася катастрофічно низькою і складала близько 0,8 %.

Криза інституціональної легітимності влади посилюється нівелюванням демократичних процедур легітимації влади у масовій свідомості – передусім це стосується виборчих механізмів у політичному процесі. Таким чином, криза легітимності влади на сьогоднішній день наближається до своєї критичної межі. Виявом цього є не тільки надзвичайно низький рівень довіри населення до політичної системи в інституціональному та персоніфікованому вимірі, а й швидке зниження авторитету держави на міжнародній арені [92, с. 63].

Останнім часом проблема легітимності органів державної влади України значно актуалізувалася, з'явилися загрозливі тенденції щодо ефективного функціонування політичної системи. За даними політологічних та соціологічних досліджень, жодна з гілок державної влади, не заслуговує абсолютної довіри і суспільного визнання, а отже, не може бути визнаною легітимною.

Легітимність органів державної влади є динамічною характеристикою функціонування політичної системи. Як неодмінний атрибут державної влади легітимність складається з ціннісних оцінок, переконань та уподобань населення щодо реалізованих владою ініціатив та уявлень громадян про належний порядок. З точки зору суб'єктності легітимність влади може мати персоніфікований (щодо політичних лідерів) чи інституціональний (щодо політичних інститутів) вимір.

Характер легітимності влади обумовлюється двома чинниками – ставленням населення до інститутів влади всередині країни

(внутрішньополітичне визнання з боку громадян) та схваленням діючої влади міжнародною спільнотою (зовнішньополітичне визнання).

Дослідження проведене низкою українських аналітичних, соціологічних центрів та агенцій, систематизовані та подані у вигляді аналітичної записки Національним інститутом стратегічних досліджень, в динаміці демонструють зміни в легітимності органів державної влади на період до середини 2007 року і тим самим доводять припущення та обґрунтовують теорії виказані вітчизняними та зарубіжними дослідниками легітимаційних процесів в Україні.

Головними індикаторами, за допомогою яких можна визначити рівень легітимності влади є: 1) ступінь довіри населення до органів державної влади, 2) суспільно-політичні очікування громадян, 3) інтенсивність та характер прояву громадської активності.

1) Ступінь довіри населення до органів державної влади.

Досліджуючи динаміку легітимності органів державної влади протягом 2016 р. – першої половини 2017 р., можна відзначити наявність сталої тенденції до зниження довіри до інститутів державної влади, що ускладнює процес функціонування політичної системи в цілому.

Відсоток респондентів, які не підтримують діяльність Президента України станом на середину квітня 2017 р. дорівнює 39,3 %.

Показники не довіри до Верховної Ради України у квітні 2017 р. склали 46,8 %. Симптоматичним є той факт, що скептицизм населення щодо парламенту як політичного інституту не зменшили ані ротація його персонального складу, яка відбулася внаслідок виборів 2015 р., ані процедурні нововведення у вигляді запровадження пропорційної виборчої системи. Починаючи з 2005 р., легітимність законодавчого органу держави постійно знижується.

Наведені соціологічні дані свідчать про падіння довіри до основних інститутів влади, що, у свою чергу, обумовлює зниження легітимності політичної системи в цілому.

Слід зазначити, що серед усіх владних інститутів найвищий рейтинг народної довіри має Президент України, що свідчить про лідерські позиції Глави держави у громадській думці.

Саме інститут президентства з-поміж усіх інших органів влади у своїй діяльності найбільшою мірою відповідає очікуванням громадян (2,7 бали за п'ятибальною шкалою). У середньостроковій перспективі це створює сприятливі умови для подальшого підвищення легітимності Глави держави.

2) Суспільно-політичні очікування громадян.

Криза інституціональної легітимності влади посилюється нівеляцією у масовій свідомості демократичних процедур легітимації влади, перш за все – виборчих механізмів у політичному процесі. Так, за даними соціологічних досліджень, проведених у жовтні 2016 р. Фондом «Демократичні ініціативи», попри високу оцінку значення виборів загалом, стосовно виборів в Україні населення здебільшого вважає, що вони проводяться лише задля створення видимості демократії, якої у нас насправді немає (48 %). Головну причину, що заважає виборам в Україні стати справді демократичним механізмом, населення вбачає у тому, що народні обранці не виконують своїх передвиборчих обіцянок (47 %). Відтак, серйозною проблемою до цього часу продовжує залишатись дефіцит механізмів зворотного зв'язку між виборцями та їх представниками у Верховній Раді.

Вищенаведені настрої громадян щодо інституту виборів загалом в умовах нинішньої політичної кризи обумовлюють актуальність й відповідне суспільне сприйняття перспективи проведення дострокових парламентських виборів.

Станом на кінець травня 2017 р. кількість респондентів, які не підтримують ідею майбутніх дострокових виборів дорівнювала 46,4 %, у той час як позитивно її оцінювали 41,7 % громадян. На думку 36,2% респондентів, ситуація в Україні внаслідок проведення дострокових виборів до Верховної Ради мала покращитися, 35,9% були впевнені, що ситуація не зміниться.

Водночас, помітною була позитивна динаміка змін суспільних настроїв щодо питання дострокового припинення повноважень Верховної Ради: на відміну від травня, у березні 2017 р. кількість противників (47%) такого сценарію виходу з кризи та відповідного рішення Президента майже вдвічі перевищувала кількість прибічників (24%) такої позиції.

3) Інтенсивність та характер прояву громадської активності.

Попри значні демократичні зміни, що відбулися останнім часом у масовій свідомості, громадянська активність виявляється, здебільшого, у формі неформальної спонтанної дії населення. Кількість громадян, схильних до участі у різноманітних протестних акціях складає 29,3 %. Також надзвичайно низьким залишається рівень інституціалізованих форм прояву громадянської активності як передумови реалізації громадських ініціатив та впливу на владу: рівень членства у недержавних організаціях становить 5%. Відтак, більшість громадян позбавлені (не бачать) інших позаелекторальних механізмів впливу на владу, окрім протестних масових акцій (мітингів, демонстрацій та пікетів).

В основі причин, які зумовлюють низькі показники легітимності влади лежать наступні чинники:

- зниження рівня керованості суспільними процесами за умов переходу до парламентсько-президентської форми правління: попри правові колізії, що супроводжують процеси «перетягування повноважень» між гілками влади, громадська думка, як первинне джерело легітимації влади, дедалі помітніше схиляється у бік позиції Президента. У масовій свідомості домінуючою є думка щодо збереження значної частини повноважень за Главою держави (40,2 – 45,8 %), а відтак, - й президентської моделі політичного устрою;

- скептицизм та незадоволення населення діяльністю як державних органів влади, так і політичних партій. Рівень недовіри до політичних партій станом на березень 2007 р. виявився найбільшим з часів Помаранчевої революції (з грудня 2004 р.) і становив – 72%;

- поширення у суспільстві атмосфери розчарувань, зумовленої невинуватістю сподівань, які мали місце під час президентських та парламентських виборів;

- відсутність дієвих механізмів політичної відповідальності політичних сил, що формують політику держави;

- наявність у політичній системі в її нинішньому вигляді можливостей для ревізії та викривлення волевиявлення громадян, що проявляється при створенні коаліції;

- постійні конфлікти між представниками політичної еліти;

- низька інституціональна спроможність громадян впливати на політичний процес. Попри відносно високий рівень підтримки населенням неполітичних інститутів (громадських організацій, профспілок тощо), громадяни, здебільшого, не бачать перспективи власного членства в їх складі, оскільки не вірять у їх спроможність виступати посередниками у процесі впливу на владу;

- політична корупція на всіх рівнях влади та зростання ознак непрозорості і закритості від громадськості процесу прийняття управлінських рішень;

- неузгодженість політичних позицій інститутів влади в умовах конституційної реформи (передвиборні програми Президента та партій, які сформували антикризову коаліцію отримали власні форми демократичної легітимації – відповідно шляхом президентських у 2004 р. та парламентських у 2006 р. виборів);

- низька ефективність соціально-економічної політики уряду на тлі загострення політичних конфліктів між Президентом, Верховною Радою та Прем'єр-міністром;

- падіння показників довіри до провідних політичних діячів демократичного спрямування (за даними УЦПД ім. Олександра Разумкова рівень підтримки діяльності того чи іншого політика не перевищував 19%),

що вказує на відсутність у нинішньому складі політичної еліти лідера, з яким нація ідентифікує власні надії на покращення суспільного добробуту.

У цілому ж, загальною тенденцією у сфері спроможності впливу громадян на дії влади спостерігається негативна динаміка змін: за результатами соціологічного опитування, проведеного у квітні 2007 р. Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова показники відповідних змін, починаючи з другої пол. 2005 р., залишаються стабільно від'ємними і на травень 2007 р. дорівнювали коеф. -30,1.

Таким чином, криза легітимності влади на сучасному етапі носить системний характер. Інтегральними складовими її прояву є:

Низький рівень довіри громадян (наявність тенденцій до подальшого падіння) до базових інститутів політичної системи, які мають первинне джерело легітимності (отримують легітимізацію в результаті прямого волевиявлення населення) – Президент, Верховна Рада, політичні партії.

Нівелювання у громадській думці значення електоральних процедур впливу на політичний процес. Зростання протестних настроїв громадян, що виявляється в їхній дедалі більшій готовності брати участь у неінституціалізованих масових протестних акціях, метою яких є опір політиці органів державної влади.

Погіршення іміджу України як держави на міжнародному рівні. Основною причиною низького рівня легітимності влади на сучасному етапі стали недосконалі з точки зору правового регулювання та неузгоджені спроби правлячої еліти здійснити швидкий перехід до парламентсько-президентської форми правління. В умовах низької легітимності базових складових такої моделі політичної системи, слабкості та недостатньої ефективності впливу структур громадянського суспільства на політичний процес це призводить до зростання відчуження між владою та населенням, розбалансування механізму державного управління в цілому. Тому

нагальною є потреба пошуку шляхів підвищення довіри населення до органів державної влади та політичної системи [202].

Можливими кроками на шляху реалізації даної мети можуть бути наступні:

1. Докорінне реформування системи взаємодії між державними органами та громадськими інституціями в галузі державотворення та участі в політичному управлінні.

2. Зміна виборчої системи з метою створення легітимних умов для політичного компромісу.

3. Врегулювання протиріч у сфері конституційних повноважень вищих органів державної влади шляхом проведення всеукраїнського референдуму щодо внесення змін до Конституції України.

4. Підтримка та посилення лідерських позицій Президента України шляхом продовження діалогу між ним та інститутами громадянського суспільства.

5. Пожвавлення діалогу між різними політичними силами представниками владних інститутів, органів управління та суспільством;

6. Подолання корумпованості та клановості, які стали основою сучасної української політики та державного управління;

7. Підвищення авторитету владних інститутів та їх реальної незалежності від партійних та економічних структур;

8. Сприяння становленню дієвого громадянського суспільства;

9. Пожвавлення співпраці науковців та діючих політиків щодо пошуку та реалізації нової, індивідуальної та ефективної моделі забезпечення легітимності політичної влади в Україні.

Підсумовуючи сказане, треба зазначити, що проблематика легітимності політичної влади є надзвичайно актуальною як для сучасної української політичної науки так і для практичної політики.

Особливість полягає у тому, що ступінь наукової розробленості проблематики легітимності політичної влади в українськими дослідниками

набагато випереджає рівень практичної реалізації запропонованих ідей та рекомендацій. Як зазначалося вище, українська еліта та керівна верхівка фактично нехтує висновками, застереженнями та розробками вчених, взявши за основу застарілу модель управління державою. Наслідком такої позиції керівництва держави стала перманентна криза легітимності політичної влади, яка щороку посилюється і вже набрала загрозливого для існування національної державності розмаху. Події осені-зими 2014 року стали одним із перших передвісників можливої майбутньої глобальної кризи державності не лише на інституціональному рівні, а вже на рівні свідомості населення. Запобігання та упередження вказаної загрози це важливе та актуальне завдання, яке може бути вирішене лише шляхом відновлення паритетності, рівності, взаємовигідності та відкритості у формуванні та реалізації державної політики між суспільством та державно-політичними інститутами.

Аналізуючи недалеко минуле та сьогодення українського політичного життя в контексті владних відносин та проблем легітимності, ми незмінно наштовхувалися на сусідство понять «легітимність» та «еліта». Дійсно, еліта, зокрема політична, є найбільш впливовим та активним учасником легітимаційного процесу. Особливого значення позиція, дії, якості політичної еліти набувають під час визначальних та кризових моментів в історії держави. Саме тоді від її професійності, толерантності, компромісності залежить доля суспільства та його майбутнє. Тож приналежність до політичної еліти має розглядатися не як привілей чи можливість самореалізації, не як можливість максимального задоволення власних потреб чи привід для самовихваляння та примушення до цього інших, а як велика відповідальність за долю людей та самопожертва задля суспільних інтересів.

Український еліті ще далеко до сприйняття та реалізації зазначених принципів. Та й виглядають вони в реаліях сучасного українського життя дивакувато та занадто пафосно, але іншого шляху зазвичай немає, і тисячолітній світовий історичний досвід доводить це численними сумними

прикладями. Тож якщо українському суспільству та державі потрібна ефективна, дієва, легітимна влада, то без зміни ставлення еліти до своїх обов'язків, саме обов'язків, а не прав чи привілеїв, без встановлення цивілізованої моделі взаємодії еліти та суспільства обійтись просто неможливо. Сучасна українська еліти є, в переважній більшості, номенклатурною. Таким чином, обіймання певної посади автоматично означає приналежність до політичної, правлячої еліти. При цьому до уваги не береться ні особистісні якості претендента на елітарний статус, ні його вплив на суспільно-політичні процеси, ні професіоналізм, ні інші якості, наявність яких могла б означити правомірність та моральність претензій особистості на зазначений статус та місце в суспільній ієрархії. Спрощений підхід до формування та рекрутування еліти породжує багато проблем об'єктивного та суб'єктивного характеру, які щоразу проявляються в українській політиці та суспільному житті.

Суспільство та еліта не можуть тривалий час в межах однієї держави бути непримиримими конкурентами, чи знаходитися в радикальній опозиції один до одного, або взагалі існувати та діяти незалежно. Звичайно, певні елементи конкуренції чи то змагальності можуть і мають існувати, без них домогтися суспільно-політичного прогресу неможливо, але радикалізму, непримиримості, зверхності, нерівноправності чи байдужості у відносинах суспільства та еліти бути не повинно. Оскільки суспільство «народжує» еліту та делегує їй владні повноваження, легітимує задля забезпечення власної життєдіяльності, вирішення нагальних проблем та забезпечення перш за усе соціального поступу, то еліта та суспільство мають бути нерозривні в своїх намірах.

Українське сьогодні демонструє зовсім протилежне у взаєминах еліти та суспільства, і це одна з головних проблем на шляху розвитку України.

«Актуальна політична ситуація диктує необхідність пошуку консолідуючої ідеї заради демократичного єднання громадян і політичних

еліт. Головне завдання полягає у відновленні довіри народу до влади, громадянина до громадянина.

Об'єднатися українське суспільство має навколо якісних змін сутності політичного розвитку. За всі роки державної незалежності у нас відбувалися переважно кількісні зміни, створювався лише каркас демократичної влади.

Проблема формування і якісного оновлення політичної еліти особливо важлива для нашого суспільства. Історично склалося так, що Україна століттями входила до складу деспотичних держав, де не існувало уявлення про хоч відносну єдність інтересів правлячих класів і решти підданців. Модернізаційні перетворення здійснювалися згори вниз, без зворотних імпульсів. Тому на нашому ґрунті так погано приживалися правові норми, елементи самоврядування і громадянського суспільства. Склався глибокий культурний, майновий і статусний розрив між вузькою управлінською, культурною елітою і рештою населення. Глибина цього відчуження обумовлювалася тим, що носіями національних традицій були переважно представники простого люду. Що ж до української еліти, то вона часто мала маргінальний характер, була відірвана від власної культури і водночас не завжди могла засвоювати цінності та норми домінуючої (польської, російської) культури.

Сучасний розвиток, на жаль, не зняв цього протистояння, а поглибив його.

В Україні ще не сформувалася соціальна сила, спроможна очолити процес модернізації. Сучасний підприємницький прошарок складає в основному «буржуазія в першому поколінні». Вона має досить низький рівень культури і освіти, не володіє баченням історичної перспективи, вдається до нецивілізованих методів привласнення матеріальних благ. За твердженням академіка І. Дзюби, «життєздатна еліта формується в процесі тривалого стабільного розвитку суспільства. У нас же відбувся раптовий викид у псевдоеліту, в якій змішалися осколки радянської партійної

номенклатури, найметикованіші «ребята» з пізньокомсомольського господарства, політичні кар'єристи-демагоги, сумнівного походження скоробагатки. На «дикому Заході» кажуть, що нувориші дають у другому поколінні політиків, а в третьому – вже й інтелектуалів. Наші ж нувориші – універсали, вони вже в першому поколінні є всім». Домінування такої специфічної еліти, на думку професора Ф. Рудича, обумовлює приватизацію влади. Сутність цього феномена полягає «у прагненні владних еліт збільшити владу заради самої влади з тим, щоб використати її для розподілу державних ресурсів, а не для реалізації програм, спрямованих на піднесення рівня життя громадян, що зрештою приводить до тотальної корумпованості» [135, с. 30-33].

Світова економічна криза безсумнівно вплине на легітимаційні процеси в Україні в найближчий час. Питання в тому, у кого з зовнішньополітичних гравців залишиться більше можливостей та сил для проведення власної політики на теренах України, і чи не зможе українське суспільство згуртуватися навколо певної ідеї та подолати негативні наслідки цього впливу.

«Означені проблеми потребують подальшого науково-теоретичного дослідження та вироблення практичних механізмів вирішення, якими могли б стати такі:

1. Підписання представниками різних гілок влади політичного пакту про примирення, що визначить спільні інтереси та вектори подальшої діяльності та стане підґрунтям для досягнення суспільного консенсусу в регіональному вимірі.

2. Забезпечення широкого громадського обговорення стратегії внутрішньо- та зовнішньополітичного розвитку країни у форматі «круглого столу» із залученням представників якомога більшої кількості політичних сил та інститути громадянського суспільства. Результатом такого обговорення має бути прийняття резолюції з подальшим обов'язковим законодавчим затвердженням.

3. Удосконалення діалогу між владою та представниками неурядового сектору у сфері розробки та прийняття політичних рішень. У рамках даного завдання Президенту доцільно ініціювати загальнодержавну кампанію підвищення ролі недержавних організацій (НДО) як засобів впливу на владу серед широкої громадськості, створення навчальних курсів з підготовки професійних кадрів для НДО. У довгостроковій перспективі це дозволить оптимізувати механізм взаємодії влади та населення, запобігаючи прийняттю державних рішень, позбавлених легітимності у широких соціальних верствах» [92, с. 63-64].

Пропозицій та ідей щодо налагодження співпраці суспільства та державних інститутів і повернення останніх в легітимне русло діяльності вистачає. Науковці, як ніхто інший, розуміють ту загрозу, яку таїть в собі збереження існуючого стану та подальше поглиблення кризи легітимності державної влади. Бажано, щоб цю загрозу усвідомили також політики та високопосадовці, від дій яких багато в чому залежить зараз доля української державності. Зрозуміло одне, і на цьому сходяться більшість дослідників, не зважаючи на те, які «рецепти порятунку легітимності та державності» вони пропонують, легітимаційні процеси мають відбуватися виключно в руслі демократичних, вільних та усвідомлених суспільством норм та процедур, без будь-якого натяку на використання сили та примусу, як джерел легітимності та методів легітимації. Історія української державності засвідчує, що найменша спроба встановлення авторитарного політичного режиму, чи режиму з елементами авторитаризму не лише не спонукає до пошуку компромісу, а призводить до руйнації державності. Тож досвід сучасної Росії, в контексті методів та моделей легітимації державної влади, які там застосовуються, для української політики є не лише безперспективними, а і згубними.

Складність сучасного стану української держави та її керівництва полягає у тому, що криза легітимності та делегітимаційні процеси охопили всі рівні політичного та державного управління. Дії владних структур не

знаходять позитивної оцінки та необхідної підтримки у суспільстві від рівня місцевого управління до рівня вищого політичного та державного управління. Більше того делегітимаційні процеси в сучасній Україні носять як персоналізований характер, що виявляється в низькому рівні довіри до більшості представників вищого керівництва держави, так і структурний характер – висловлення та демонстрація недовіри з боку суспільства всій системі державних органів влади та інститутів управління. Останнім «бастіоном легітимності» влади в сучасній Україні залишається рівень фундаментальний, тобто визнання правомірності та необхідності існування української держави як такої, але він теж потерпає від постійних атак як з боку зовнішніх противників української державності, так і частини суспільства, яка теж з різних причин вважає нелегітимною взагалі українську державність. Тож криза легітимності в Україні носить системний та багатоаспектний характер.

Проблема ускладнюється ще й тим, що виборча модель легітимації, одна із головних складових сучасної легітимаційної політики та практики, внаслідок суспільно-політичних процесів та дій органів влади, виявилася багато в чому дискредитованою в очах суспільства і політикуму, і відповідно ефективно використана бути не може. В схожому стані знаходиться і судова гілка влади, ефективна та неупереджена робота якої в демократичних країнах значно посилює легітимаційний потенціал та легітимаційний «запас міцності» органів державної влади та керівництва держави.

Висновки до розділу 3

1. Виділено дві основні правові форми легітимації влади: опосередковані (створення умови для легітимації державної влади) та безпосередні (діяльність влади прямо спрямована на її легітимацію).

До опосередкованим формам відносимо економічну спрямованість на соціальну сферу. Так, наприклад, економічне закріплення системи соціально-

економічних прав, встановлення мінімального розміру оплати праці, все це, по суті, є системою правових засобів, що забезпечують первинну довіру до державної влади. Ці кошти формальні, можуть бути не настільки істотними для формування стійкої довіри, проте роль права в цьому процесі очевидна. Крім того, до опосередкованих форм належить культурно-масова пропаганда. Пропагуючи, уряд переконує населення в їх корисності, він показує своє значення, відзначає свій внесок. Політика легітимації влади як набуття визнання, довіри проводиться державою через систему соціалізації особистості, сфери виховання, освіти, культури.

Значимість правових форм легітимації державної влади залежить від конкретного культурного та історичного типу держави. Але в цілому в сучасному суспільстві правові форми легітимації державної влади найбільш затребувані.

2. Потреба глибокого й усебічного вивчення проблем легалізації і легітимації державної влади обумовлюється становленням України як правової держави, для якої необхідні демократичні процедури функціонування всіх інститутів держави, а також наявність ефективних засобів і способів здійснення діяльності в міжнародній сфері.

3. Складність сучасного стану української держави та її керівництва полягає у тому, що криза легітимності та делегітимаційні процеси охопили всі рівні політичного та державного управління. Дії владних структур не знаходять позитивної оцінки та необхідної підтримки у суспільстві від рівня місцевого управління до рівня вищого політичного та державного управління. Більше того делегітимаційні процеси в сучасній Україні носять як персоналізований характер, що виявляється в низькому рівні довіри до більшості представників вищого керівництва держави, так і структурний характер – висловлення та демонстрація недовіри з боку суспільства всій системі державних органів влади та інститутів управління. Останнім «бастіоном легітимності» влади в сучасній Україні залишається рівень фундаментальний, тобто визнання правомірності та необхідності існування

української держави як такої, але він теж потерпає від постійних атак як з боку зовнішніх противників української державності, так і частини суспільства, яка теж з різних причин вважає нелегітимною взагалі українську державність. Тож криза легітимності в Україні носить системний та багатоаспектний характер.

Проблема ускладнюється ще й тим, що виборча модель легітимації, одна із головних складових сучасної легітимаційної політики та практики, внаслідок суспільно-політичних процесів та дій органів влади, виявилася багато в чому дискредитованою в очах суспільства і політикуму, і відповідно ефективно використана бути не може. В схожому стані знаходиться і судова гілка влади, ефективна та неупереджена робота якої в демократичних країнах значно посилює легітимаційний потенціал та легітимаційний «запас міцності» органів державної влади та керівництва держави.

РОЗДІЛ 3

МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ

3.1 Основні морально-етичні контексти поняття легітимності влади та їх вияв у нормах права

Засадничими для демократичних режимів з початку ХХ століття стали дві перехресні форми легітимності – процедурна і субстанціональна. Перша походить від суспільного визнання певної влади, друга відтворюється через її відповідність певній нормі чи цінностям. Їх поєднання простежується у книзі Д. Бітема «Легітимація влади», де наведені необхідні для неї критерії: 1) відповідність встановленим у суспільстві правилам; 2) останні мають ґрунтуватися на переконаннях, які поділяють правлячі та підлеглі; 3) є свідчення згоди (що знаходить вияв в діях) з боку підлеглих щодо проявів конкретних владних стосунків. Таким чином, на думку дослідника, легітимність має три рівні: перший – правила, другий – їх відповідність переконанням і третій – відтворення в практичній діяльності. Пов'язане з реалізацією правил узгодження індивідуального та соціального в розумінні справедливості і законності сприяє моральному виправданню політичної влади і формуванню на індивідуальному рівні відповідальності щодо її дій [75, с. 205].

Цінності утворюють систему координат, яка допомагає людині зорієнтуватися в світі сучасної політики, саме на основі власних ціннісних пріоритетів громадяни моделюють бажаний для себе спосіб суспільно-політичної організації. Саме тому, на нашу думку, важливе значення ціннісна легітимність набуває в умовах розвитку демократичного суспільства, в якому народ є джерелом влади, а його цінності є визначальними у політичному процесі. Ціннісна легітимація – це відповідність влади нормам і цінностям прийнятими більшістю в суспільстві, його уявлення про ідеальний порядок.

Іншими словами, ціннісна модель легітимності заснована на консенсусі між владою та народом з природу базових цінностей. Відповідно, ціннісна легітимність ґрунтується на:

- відповідності офіційної ідеології цінностям суспільства, які склалися в ході історичного розвитку та укорінилися у суспільній свідомості;
- відповідність діяльності самих представників влади цінностям тієї ідеологічної доктрини, яка є офіційною у державі;
- максимально можлива відповідність загальних цінностей політики та конкретних цінностей індивіда [64, с. 37–38].

Легітимність – це політико-культурний імператив, матриця, патерн, створений на основі цінностей, норм, смислів, за допомогою яких моделюється та відтворюється соціально-політична реальність. Зазначимо, що в цінностях, нормах та смислах заковано колосальний мобілізаційний [63, с. 100] потенціал щодо легітимації політичної влади; він є тим моральним імперативом, що утворює систему координат, яка допомагає індивіду зорієнтуватися в світі сучасної політики. Саме на основі власних ціннісних пріоритетів громадяни моделюють бажаний для себе спосіб суспільно-політичної організації, уявлення про «ідеальний порядок». Феномен легітимації політичної влади стає можливим лише за умови існування нормативного консенсусу в спільноті або ціннісної легітимації. Мається на увазі відповідність влади нормам і цінностям, що поділяються більшістю в суспільстві: відповідність офіційної ідеології цінностям суспільства, які склалися в ході історичного розвитку та укорінилися у суспільній свідомості; відповідність діяльності самих представників влади цінностям тієї ідеологічної доктрини, яка є офіційною у державі; максимально можлива відповідність загальних цінностей політики та конкретних цінностей індивіда [63, с. 101].

Однак, як вирішити, чи справедливі самі чинні норми? Закони, які формально застосовуються згідно з своєю буквою, в змозі бути несправедливими з точки зору існуючої системи цінностей, яка служить для

визначення реальної, а не формальної, справедливості юридичної норми. Несправедливий закон – цілком мислима категорія, коли його розуміти як чинний або дійсний з юри- дико-технічної точки зору, однак суперечливий – визнаній у даному суспільстві шкалі цінностей.

Концепція формальної справедливості у позитивізмі не містить ніяких критеріїв оцінки того, чи є чинні норми дійсно справедливими. Оцінки не є завданням науки права. Для досягнення реальної справедливості необхідно доповнити формальні вимоги справедливості морально-етичними цінностями. Інакше формальна справедливість в змозі стати несправедливою, коли вона лише іде услід жорсткій логіці своїх власних вимог, але не поєднує свої висновки з духом права справедливості у кожному конкретному випадку. Дух права має переважувати його букву.

Доповнення формальних вимог справедливості морально-етичними цінностями називається легітимацією. Теорією легітимації є правова етика, а відтак, легітимація спирається на допозитивні і надпозитивні критерії. Легітимувати що-небудь означає обґрунтувати й виправдати його. Теорія легітимації, таким чином, осмислює право не тільки з точки зору яке воно є (легальне, позитивне право), але і яким йому належить бути (легітимне право). Неузгодженість того, що «є» (речі, як вони реально існують), і того, що «мусить бути» (речі, якими вони мають бути, якщо орієнтуватися на певні надпозитивні цінності), обумовлює проблему суцього й належного, права й факту [51, с. 59].

Право - це історично зумовлена, морально обґрунтована і релігійно вивірена, легалізована ціннісно-нормативна система, розрахована на всезагальне визнання (легітимацію) і відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, в якій використовуються процедури, формалізовані рішення і державний примус для попередження і вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності [111, с. 54].

Важливо підкреслити, що ціннісно-нормативна система права завжди розрахована на її визнання народом, тобто легітимацію, що забезпечує дієвість та ефективність для всієї системи. Немає жодних сумнівів, легітимність – це лише важлива основа для функціонування правового механізму, оскільки навряд чи завдання правового впливу можна вирішити, не використовуючи такі правові інструменти, як усталені процедури, формалізовані рішення і засоби державного примусу [111, с. 54].

На думку Ю. Габермаса, право є умовою можливості соціальної інтеграції на основі комунікативної взаємодії, тобто можливості комунікації як суспільної інституції, що володіє зобов'язуючою силою, а також як можливості влади розуму, втіленого у структурах спілкування громадян, обміну думками. Сучасний правовий порядок, пронизаний напругою між позитивністю і легітимністю права (фактичністю і значимістю), має, на думку філософа, виконувати два завдання: по-перше, забезпечити фактичне взаємне визнання громадянами прав один одного (тут норма виступає як простий факт, що обмежує свавілля індивідів, тому дотримання закону можливе з міркувань простої обачності), по-друге, забезпечити можливість легітимації правових норм (тут норма розглядається з перспективи членів правового суспільства, а закон здійснюється через повагу до права). Критерієм легітимності правових норм є їх відповідність комунікативній раціональності, тобто коли вони заслуговують вільного визнання з боку кожного члена правового співтовариства. Лише процедура демократичного законодавства робить можливим реалізацію цієї ідеї. Тому в правовому суспільстві процес законодавства посідає центральне місце в механізмі соціальної інтеграції. В основі справедливої правотворчості, тобто яка утворює закон, що спрямований на встановлення справедливого суспільства, лежить етичний дискурс суспільства [90, с. 39].

Можна вважати, що дискурс проблеми легітимації права (закону) в імпліцитній формі свій початок бере вже в «Законах» Платона. Виникнення потреби в зовнішньому політико-правовому контролі, на його думку,

обумовлене зростанням чисельності членів суспільства, що спричиняє появу чинника анонімності. За цих умов виявляє свою недовіру традиційний етос (мораль і звичай) як сукупність норм, несанкціонованих правом. Проте для Платона очевидно є те, що для підтримання тривкого соціального ладу недостатньо лише розробити і прийняти суспільні закони. Потрібно ще тлумачити і роз'яснювати зміст їх вимог як справедливих. Щоправда, рівень роз'яснення та тлумачення закону законодавцем у Платона обмежується необхідністю передумов закону певного пропедевтичного тексту у вигляді вступу [118, с. 197].

Однак у повній зріст проблема легітимації права постає в політичній філософії в новочасну добу, коли божественне або природне право, починаючи від Гобса, переводиться на раціональні засади. Право стає позитивним. У межах контрактуалістичної парадигми йшли пошуки легітимаційних засад права для суспільства егоїстично налаштованих індивідів, які виступають як раціональні суб'єкти. За цих умов актуалізується питання – «Чому я маю підкорятися вимозі норм права?», яке дедалі більше виявляє свій безпосередній зв'язок із владою. Згідно з поглядами класиків лібералізму насправді вільним суспільством вважається таке, в якому абсолютними є не влада, а права, які окреслюють внутрішні кордони негативної свободи людини. Нормативну (зобов'язуючу) силу право отримує завдяки трансформації аксіологічного аспекту права в деонтологічний. Таким чином, легітимація інституту права передбачає насамперед обґрунтування ідеї необхідності позитивного права для людини та чітке визначення меж його дії. Позитивне право виступає у формі юридичних законів, які претендують на статус легітимних.

Етимологічно право і закон мають різне коріння. Право походить від лат. *jus*, а закон від лат. *lex*. Чи не першим в політичній філософії Нового часу, хто піддав семантичному аналізу ці лексеми, був Гобс. Він приступає до їх аналізу із позицій протиставлення природного права і природничого закону, взявши за основу їх розрізнення свободу людини застосовувати

власні сили за власним розсудком для збереження свого життя. У такому разі під природним правом розуміється система принципів і правил життєдіяльності людей (право на життя, на свободу, на власність, особисту гідність тощо), що існують від природи, споконвічно. У цьому контексті формулюється також поняття природного закону як припису або ж відкритого розумом загального правила, яке забороняє людині робити те, що шкодить її життю або що позбавляє її засобів для його збереження [36, с. 98]. Отже, соціологічний зміст сутності права Гобс пов'язує із свободою здійснювати певні дії або втримуватися від них, а суспільного закону – із заборонаю щось робити чи не робити. Звідси право передбачає волевияв людини, а закон виражає імперативність зовнішньої сили. Коротко кажучи, відмінність між ними така сама як між свободою й обов'язком [36, с. 225]. Подібного розуміння права і закону дотримуються Лок та багато інших мислителів Нового часу.

На відміну від Гобса, який закладає поняття права на інструментальному розумі, Кант фундує його на моральному понятті розуму. Тому право тлумачиться вже як моральна вимога практичного розуму. Разом з тим у феномені права Кант розрізняє право у вузькому значенні слова – позитивне або статутарне право та у більш широкому – як право справедливості та право крайньої необхідності. За цим розрізненням стоїть протиставлення ідеї права чистого розуму як абстрактної теорії права практичному компоненту права як здатності до примусу. У контексті метафізики права будь-яке право Кант ставить у залежність від закону. Концепт розумного права Канта, що спирається на ідею самовизначення Русо, поєднує в собі практичний розум і суверенну волю, у площині яких знімаються із феномену політичного панування будь-які онтологічні імплікації і зводять його функцію до реалізації політичної автономії громадян. Таким чином поняття закону постає несучим елементом розумно-правової конструкції буржуазної правової держави. Із поняттям закону пов'язується ідея, що в його формі забезпечується формально рівне ставлення до кожного громадянина, завдяки

чому кожний з них отримує доступ до рівних прав. Проблема легітимації позитивного закону розв'язується при цьому в душі самозаконодавства Русо: «Закони – це, власне, лише умови об'єднання громадян. Народ, що підкоряється законам, повинен бути їхнім автором».

Кантівська дихотомія ідеально-раціонального та практичного в праві у філософії права Гегеля інтерпретується в поняттях філософського та прикладного розуміння права. Філософське – для філософів та законодавців – розуміння права в ідеї права акцентує на ствердженні свободи, натомість прикладне – для громадян – на системі позитивних законів, в яких втілено філософське розуміння права. Гегель не протиставляє природне і позитивне право, а розглядає їх немовби два щаблі розвитку одного феномену. Якщо перший щабель як раціональна основа права виражає ідею свободи, то другий постає втіленням її в нормі. Загалом гегелівське розуміння права і закону відбиває тріада розвитку будь-якої ідеї. Ідея права визначається через ідею свободи, яка отримує своє існування в законі (позитивному праві) [34, с. 44], а через дію останніх реалізується поєднання загального із суб'єктивним. Ця діалектика виявляє внутрішній зв'язок між правом як загальним благом з моральністю, у формі якої виявляється субстанція суб'єктивної свободи волі. У такий спосіб відбувається єднання загального блага, що виражає держава, з благом особливого. «Буття свободи, яке безпосередньо було як право, визначено в рефлексії самосвідомості до добра; третє, тут, у своєму переході, як істина добра і суб'єктивності, виступає через це також істиною суб'єктивності і права» [34, с. 144].

Як бачимо гегелівське тлумачення права як загального блага і закону як його репрезентанта зберігає в собі платонівські інтенції. У кантівському вченні про розумне право, основаному на моральному понятті розуму, цей платонівський спадок наявний в образі ідеальної спільноти морально розсудливих суб'єктів права. Щодо дискурсивної парадигми поняття права, то в ній ця інтенція трансформується в понятті необмеженої комунікативної

спільноти (Апеля), яка конкретизується медіумом права як конкретна правова спільнота, локалізована в просторі й часі.

Зробимо проміжний висновок. Гобс систему позитивного права виводить із ідеї суспільної угоди, а проблему легітимації права розв'язує шляхом апеляції до суспільного інтересу, який виникає із перехресчування калькуляції інтересів егоїстично налаштованих індивідів. Отож, він нехтує структурними відмінностями між моделями легітимації суспільної угоди та приватної угоди. Кант відмовляється від моделі егоїстично налаштованих індивідів і засновує поняття права на практичному розумі. Це дозволяє йому інтерпретувати правоустрій як простір людської моральності. Свободу морально автономних індивідів покликане гарантувати позитивне право, легітимація якого здійснюється в демократичній процедурі самозакондавства адресатів права. Оскільки формування політичної волі законодавця прив'язується до демократичної процедури, то процедурно досягнутий результат починає виражати узгоджену волю чи раціональний консенсус усіх зацікавлених.

Отже, в моделі суспільної угоди Канта, що спирається на моральний розум індивідів, досягається переплетення морально легітимованого права індивідів на рівні суб'єктивної свободи з принципом суверенітету народу. Звідси легітимовані в площині моральної автономії права людини отримують свій позитивний зміст завдяки тому, що індивіди мають політичну автономію як громадяни держави. Це означає, що принцип права опосередковує собою принципи моралі й демократії (якщо інтерпретувати кантівський механізм визначення образу республіканського правління як демократичний принцип). Однак, як слушно зауважує Габермас, учення про право Канта не дає можливості більш чітко з'ясувати механізм співвіднесення цих трьох принципів. Кожний із них виражає у свій спосіб лише ідею самозакондавства. Поняття автономії, було введене Кантом, щоб подолати гобсівську модель легітимації системи громадянських прав шляхом лише експлікації егоїстичних інтересів учасників угоди. Проте легітимація права,

обмежена морально-автономною перспективою учасників демократичного процесу, не дозволила Канту, як, до речі, й Русо (хоча й з іншої причини), зняти непомічену конкуренцію між правами людини й принципом народного суверенітету [207, с. 123].

Однак історичний розвиток Заходу відбувався радше за ліберально-демократичною моделлю Гобса, ніж проектом морального законодавства Канта. У підґрунтя цієї моделі покладено раціональний спосіб легітимації, що є нейтральним до цінностей. Ця модель розвитку в соціальній філософії отримала назву системи доповнюваності (дуалізму) концепцій раціональності.

Засади концепції системи доповнюваності було закладено у працях, з одного боку, М. Вебера та філософів-екзистенціалістів, а з іншого – філософів позитивістського напрямку. Ця модель соціального розвитку закріпилася на Заході, як переконливо довів М. Вебер, унаслідок диференціювання західної культури в процесі суспільної раціоналізації на автономні суспільні сфери – релігію, науку, мораль, право, мистецтво, економіку та політику, кожна з яких розвивалася за власною логікою та критеріями. Раціональне капіталістичне підприємництво для свого розвитку за умов ринкового господарства потребувало чинника передбачуваності. Згідно з М. Вебером, який в своїй соціології права дослідив історичні типи правового мислення, ці потреби здатне було задовольнити лише формальне раціональне право, яке у своїй довершеній формі розвинулося в західній Європі завдяки збігу низки історичних передумов.

Сутність формального раціонального права виражає логічність його як системи. У цьому контексті правове мислення можна вважати раціональним, якщо воно застосовує одні й ті ж самі правила для регулювання схожих ситуацій. Право є формальним, якщо критерій оцінки правових рішень є внутрішнім для правової системи і не накладається із зовні, з боку моральних цінностей, релігійних учень та політичних ідеологій. Міра логічності системи права визначається на підставі того, наскільки її правила й принципи логічно

систематизовані, а правові рішення щодо конкретних казусів дедуктивно виводяться із попередньо законодавчо встановлених автономних правових положень. Логічна техніка, що визначає формальний характер права, гарантує водночас автономність правової системи. Слід зазначити, що у формальному раціональному праві, вільному від ціннісних преференцій, були зацікавлені не тільки суб'єкти капіталістичного підприємництва, а й бюрократія, діяльність якої регулюється нормами права й має процедурний характер. Таким чином, саме на формально-раціональне право спирається легітимність легального панування.

Система доповнюваності сьогодні становить осереддя ідеології західного ліберального суспільства. На перший погляд вона є цілком прийнятною, бо гарантує раціональні критерії суспільного розвитку. Однак перемога її лише свідчить про триумф технологічної раціональності. За словами Апеля, «... ціна, яку мала заплатити західна система доповнюваності за ціннісно-нейтральне поняття раціональності, є тривожно високою, а самі засади системи зрештою стали парадоксальними» [200, с. 57]. Серед її методологічних вад можна виділити передусім такі. Згідно із системою доповнюваності засадою демократії є інституціональний процес. А це означає, що за межами його не існує проблеми раціональної легітимації суспільних норм. Індивід «по той бік санкцій і контролю» змальовується таким, що він не в змозі взяти на себе відповідальність за непередбачені наслідки технічної та господарської діяльності в умовах індустріального суспільства. Відповідальність обмежується сферою інституцій та ролей у душі А. Гелена, де кожний обчислює публічні наслідки своєї діяльності: політик – через *успіх*, фабрикант – через *ринок*, чиновник – через *критику* начальником його дій, робітник – через *контроль* за виконанням [200, с. 58].

У заломленні на політико-правову сферу система доповнюваності обертається позитивізмом влади та правовим позитивізмом. Під позитивізмом влади розуміється концепція, яка єдиним критерієм легітимації нормативної бази розглядає інститут влади, заперечуючи

метафізичні, релігійні або етичні джерела легітимації [40, с. 24]. Становлення позитивізму влади відбувається з новочасної доби, коли після втрати метасоціальних гарантій, позитивне право перебирає на себе роль єдиного джерела легітимації політичних інститутів. У такий спосіб правовий позитивізм стає зворотним боком позитивізму влади. Початки правового позитивізму містяться в теології. Свого часу Шміт слушно зазначив, що норма потребує для свого існування гомогенного середовища. Тобто, щоб певний правопорядок мав сенс, повинен вже існувати якийсь порядок, встановленим сувереном. Із цих міркувань виходить, що будь-яке право, це право ситуативне. Слідом за Гансом Кельзенем він відстоює тезу про методологічну спорідненість теології і юриспруденції. При цьому засадниче положення про Бога як творця й одночасно законодавця, вищого авторитету легітимації ним переноситься із теології у сферу політології. Трансцендентність Бога стосовно світу перетлумачується в політичній філософії як трансцендентність суверена, стосовно держави. Тож стає очевидним, що право є похідним від волі політичної влади (земного суверена). Проте ці метаморфози ідейних засад теорії держави вже в ХІХ ст. обертаються двома суттєвими моментами: усуненням будь-яких теїстичних і трансцендентальних уявлень та формуванням нового поняття легітимності. Таким чином на зміну монархічної ідеї легітимності приходять демократична [188, с. 26, 63, 73, 78].

Не заперечуючи консеквент цього міркування (про перехід до демократичної легітимності), усе ж не таким беззаперечним видається його антецедент. Правовий децизіонізм Шміта виникає внаслідок буквального витлумачення й застосування в політичній сфері запозиченого із теології поняття абсолютної влади волі Бога як абсолютної влади законодавчої. Отже, божественний суверенітет обирається зразком для витлумачення державного суверенітету, принаймні у сфері правотворчості. Приєднуючись до закиду Козловські, відзначимо, що Шміт спотворив теологічний постулат, на який спирається його тлумачення суверенітету державної влади як нічим не

обмеженого, навіть попередніми власними рішеннями. У контексті теології *potentia absoluta* розуміється у нерозривному зв'язку з *potentia ordinata* (упорядкованою владою): всевладдя бога, щоб не бути внутрішньо суперечливим, розгортається в межах встановленого ним порядку [71, с. 114].

Правовий децизіонізм Шміта в соціології з найбільшою повнотою реалізував у рамках своєї системної теорії Ніклас Луман. Луман пропонує розуміти під позитивним правом норми права, які вводяться в дію і втрачають свою чинність шляхом рішень [209, с. 141]. Право він тлумачить як одну із багатьох цілком закритих (аутопойезисних) соціальних субсистем. Причому те, що в межах правової догматики розуміється як нормативна практика рішень, він витлумачує функціоналістськи – як результат фактичних процесів самокерованого підтримання стабільності соціальної субсистеми. Системно-теоретична концепція права Лумана, якщо характеризувати її коротко, спирається на три положення. По-перше, він намагається перетлумачити обов'язковість норм права у такий спосіб, щоб вони стали доступними суто функціональному аналізу. Це вдається йому шляхом позбавлення норм як генералізованих очікувань поведінки їхнього деонтологічного характеру. Натомість нормативні очікування наповнюються когнітивним змістом у процедурах державної інституціоналізації. По-друге, позитивне розуміння права диференціюється за функціональним призначенням у межах системи права, яка стає цілком автономною від зовнішніх впливів як з боку моралі й політики, так і законодавства й адміністрації. По-третє, легітимація права виводиться, подібно до М. Вебера, із легальності у вигляді специфічного системостабілізуючого самообміну за допомогою коду права, який продукує сама правова система. У такий спосіб легітимність права зводиться до дотримання процедурних моментів у процесі судочинства, законодавства й застосування права.

За допомогою процедурного способу розв'язання правових конфліктів Луман прагне позбавити конфліктний потенціал релевантності з контекстами життєвого світу, деполітизувати його шляхом локалізації межами окремого

індивіда. Тим самим на місце консенсуального способу розв'язання спірних питань шляхом порозуміння, він висуває метод навчання (у сенсі раціонального осягнення індивідом змісту правових норм як формально-раціональних за своїм характером).

Безпідставність категоричної елімінації зв'язку з мораллю і політикою у формально-процедурному способі легітимації права була виявлена через іманентний аналіз його засад в межах самої традиції позитивістського розуміння права. Його представники, починаючи від Лон Л. Фулера до Рональда Дворкіна, а також Дж. Остін, Г. Кельзен і Д. Гарт, які розвивали правовий позитивізм у руслі природно-правового розуміння права, переконливо свідчать, що застосування права неодмінно вказує на зв'язок як з політичною доцільністю, так і з моральним обґрунтуванням та аналізом правових засад. Якщо це дійсно так, то код права (термін Лумана) містить у собі моральні й владні складові, що спростовує тезу про право як закриту систему. Отже, кажучи словами Габермаса, «раціональність права не є справою одного права» [207, с. 580].

Сучасний філософсько-правовий дискурс обертається довкола питання визначення теоретико-методологічних підходів до насичення раціональності позитивного права потенціалом справедливості. Роулз цю проблему намагається розв'язати через конституювання вихідних принципів справедливості за умов завіси незнання й етики чесності, Рональд Дворкін – із перспективи прав людини, Гьофе – з позицій політичної справедливості. Так, теорія легітимності Дворкіна спрямована на розв'язання фундаментального політично-дражливого питання конституціоналізму – конституційне обмеження влади більшості. Він виходить із аксіоматичного факту, що «...навіть суспільство, в принципі справедливе може продукувати несправедливі закони та політики, а людина, окрім обов'язків перед державою, має й інші обов'язки» (тобто, перед Богом і власним сумлінням) [45, с. 267]. На цій підстав від відстоює моральне право громадян на громадянську непокору. Вона надихається фундаментальними правами

людини, які фокусують у собі дві ідеї: ідея людської гідності, яка становить ядро теорії справедливості, та ідея політичної рівності [45, с. 283]. Хоча громадянська непокора не може бути виправдана юридично, проте, на переконання Дворкіна, з огляду на моральні права людини, уряд має не переслідувати таких індивідів, а йти на поступки шляхом вдосконалення чинних законів чи відповідним врегулюванням процедур засудження.

Більш радикальну позицію в спорі з правовим позитивізмом обстоює Габермас в межах своєї філософії права в згадуваній неодноразово праці «Фактичність і значущість». У площині дискурсивно-етичної інтерпретації поняття права, як буде показано нижче, воно насичується апріорним моральним змістом в демократичній процедурі легітимації законодавчого процесу. Продовжуючи філософську традицію, започатковану ще Арістотелем і Платоном та продовжену Кантом у вигляді методологічної дихотомії світу явищ і світу речей в собі, Габермас досліджує право в полі напруги між фактичною позитивністю його як одного серед інших соціальних інститутів і претензією на легітимність. Сучасні суспільства розвинутих держав Заходу постають децентралізованими утворенням, які характеризує плюралізм приватних інтересів індивідів. Очевидно, що потенціал комунікативних свобод, на яких базується демократична правова держава, містить у собі анархічне ядро. Розв'язати цю проблему, не обмежуючи при цьому простір комунікативної соціалізації індивідів, покликаний механізм права. У змісті сучасного (modern) права Габермас виділяє такі сутнісні риси. Це право формальне, тому що базується на передумові: усе дозволено, що явно не заборонено; індивідуалістичне, оскільки робить окремого індивіда носієм суб'єктивних прав; примусове, бо санкціоноване державою та поширюється лише на чітко визначений (легальний чи конформний) образ дій; позитивне, бо видозмінюється політичними законодавцями; процедурне, тому що легітимується в демократичній процедурі [30, с. 299 – 300]. При цьому правопорядок у

цілому вважається легітимним, якщо він забезпечує рівною мірою автономію всіх громадян держави.

Яким же чином діє механізм позитивного права, що воно, з огляду на дискурсивне розуміння його, не заперечує комунікативний простір у соціумі, а лише певним чином модифікує його? Це реалізується завдяки тому, що, з одного боку, державна гарантія реалізації прав надає функціональний еквівалент для стабілізації очікувань шляхом підкорення авторитету держави. Замінюючи переконання санкціями, сучасне право долає можливу дестабілізацію ситуації в процесі комунікації на підставі того, що його суб'єкти не можуть заперечувати значимість норм права, яким вони зобов'язані підкорятися. Проте ця «неможливість» отримує інший модус значущості, ніж це мало місце у випадку із сакральним авторитетом, коли фактичність та значущість були ще нероз'єднані. Тепер він має цілераціональний сенс. Після розгалуження традиційної моральності на комплекси правових і моральних норм, стало можливим розрізнення між прийняттям певного правопорядку і прийнятністю підстав його домагань на легітимність.

З іншого боку, за умов цього подвійного кодування виявляється, що в позитивності права та його домаганні на легітимність уже враховується можливість відмежування простору комунікації через те, що принципово всі норми та цінності підлягають критичній ревізії через принцип дискурсу. Суб'єкти права усвідомлюють, що у вільному політичному процесі формування думок та волі вони самі можуть виступати авторами норм права, яким (як його адресати) вони підкоряються. У сучасному демократичному суспільстві сам процес легітимації постає іманентним компонентом системи права, оскільки здійснюючись у неформальних потоках повсякденної комунікації він сам потребує інституціоналізації. Правова процедура комунікації надає їй певні обмеження. Завдяки цьому ризик продовженого в часі протиріччя дискурсивно перетворюється у виробничу силу презумптивно раціонального формування політичних думок та волі.

Габермас наголошує, що парадоксальна діяльність права виявляється в тому, що воно за допомогою норм приборкує конфліктний потенціал розкованих суб'єктивних свобод. Норми примушують доти, поки не визнаються легітимними на хиткому ґрунті розкованих комунікативних свобод. Влада, яка ще протистоїть соціально-інтегративній силі комунікації, таким чином сама стає в модусі легітимного державного примусу конвертованим засобом соціальної інтеграції. Водночас соціальна інтеграція набуває своєрідної рефлексивної форми: «Тоді як право покриває свою потребу в легітимації з допомогою продуктивної сили комунікації, ризик незгоди, установлений на тривалий час, застосовується ним як жало інституціоналізованого в законі публічного дискурсу» [207, с. 680]. Як бачимо, сучасне право переносить тягар нормативних вимог від морально розвантажених індивідів на закони, які мають гарантувати сумісність свобод їх дії. Закони отримують свою легітимність із процедури законодавства, яка, у свою чергу, спирається на принцип народного суверенітету. Громадяни забезпечують свою політичну автономію через реалізацію своїх індивідуальних прав. Такою постає в загальних рисах схема пояснення парадоксального виникнення легітимності з легальності.

Цю парадоксальність Габермас убачає в тому, що досі не знайдено оптимального поняттєвого поєднання приватної і публічної автономії. Ця проблема не знайшла свого розв'язання як у межах правової догматики в розрізі пояснення співвідношення між суб'єктивним і публічним правом, так і в традиції розумного права щодо зняття конкуренції між правами людини й суверенітетом народу. Ці невдачі, на його переконання, обумовлені не лише методологічними передумовами філософії свідомості, а й метафізичним спадком природного права, що виявилось в прагненні підпорядкувати позитивне право природному чи моральному праву [207, с. 111]. Тому-то вихідною точкою розв'язання зазначеної теоретичної проблеми для Габермаса постає уточнення взаємовідношення між мораллю і правом. Як вже зазначалося, він дотримується позиції, згідно з якою позитивне право й

постконвенціональна мораль виникають одночасно в процесі розпаду субстанційної моральності. При цьому він відмовляється від кантівського підкорення принципу демократії принципів моралі. Відповідно до постметафізичного розуміння, мораль і право співіснують як незалежні, проте доповнюючи одна одну системи норм. Звідси автономія індивіда може бути забезпечена як на принципі моралі (у сенсі Канта), так і на принципі права (демократії). Проте, як наголошує Габермас, якщо уникати тлумачення поняття автономії з моральної точки зору, тоді кантівський принцип права втрачає свою опосередковуючу функцію і слугує лише для прояснення аспекту, з якого розрізняються юридичні й моральні правила. Аналогічним чином і права людини, які демократична практика самовизначення приписує громадянам, тоді визначаються, попри їх моральний зміст, як права в юридичному сенсі, тобто як юридичні права [207, с. 136].

Нормативні засади демократичної правової держави визначають суверенітет народу, а також стан прав людини у приватній та публічній сферах, що позначає їх приватну та публічну автономію. Суверенітет народу і права людини постають вихідними засадами легітимації інституціональної сфери суспільства. Проте в політичній філософії вони традиційно протиставлялися. Якщо радикальний демократизм (республіканізм), засади якого були закладені Арістотелем, відстоював пріоритет цінності неінструменталізованої громадської самоорганізації, визначаючи легітимність закону з позиції загального блага (суверенітету народу), то класичний лібералізм, починаючи від Лока, запобігаючи загрозам від «тиранії більшості», постулює перевагу прав людини перед суверенітетом народу. У такий спосіб ліберали гарантують дополітичні свободи індивіду й обмежують суверенну волю політичного законодавця. Як бачимо, перші наполягають на значущості рівності як регулятивно-конститутивного принципу організації суспільного життя, а другі – свободи індивіда як абсолютної цінності. Таким чином, у розумінні прав людини акцент робиться

на моральному самовизначенні, а в розумінні поняття суверенітету народу – на етичній самореалізації.

Дещо відмінну позицію посідали Русо й Кант, коли під поняттям автономії мислили поєднання практичного розуму та суверенної волі. Таким чином спір цих парадигмальних підходів обертається, по суті, навколо проблеми визначення фактичного статусу правосуб'єктів як адресатів правопорядку. Однак адептами цих теоретичних підходів був непомічений внутрішній зв'язок між приватною та публічною автономією і тим самим демократичний смисл самоорганізації правової спільноти. Як відзначено вище, Канту завадило морально обмежене поняття автономії побачити взаємний зв'язок між ідеєю прав людини й суверенітетом народу. Габермас здійснює взаємну інтерпретацію прав людини й народного суверенітету з позицій поняття правової автономії. Як цілком слушно зазначає Н. Бусова, це поняття він вводить за аналогією до кантівського поняття моральної автономії [16, с. 263]. Якщо моральна автономія індивіда виражалася в установленні собі правил поведінки на засадах поєднання розуму й волі, то правова автономія – меж свободи правової спільноти громадян. Вона включає в себе як приватну автономію їх, так і публічну. Приватна автономія виражається в спроможності індивіда реалізувати свої права (індивідуальні свободи), гарантовані законом. Публічна автономія реалізується в спільній дискурсивній практиці свободних і вільних громадян, у процесі якої вони на засадах порозуміння встановлюють обов'язкові для виконання соціальні норми їх співжиття. У дусі Канта Габермас відстоює тезу, що автономними громадяни держави можуть бути лише такою мірою, якою усвідомлюють і відчують себе авторами законів, яким вони водночас підкоряються як їх адресати. Проте ідею самозаконodawства він виводить за межі морального самозаконodawства окремих персон. Автономія розуміється більш загальним і нейтральним поняттям у контексті принципу дискурсу, який є індіферентним як для моралі, так і для права. Саме у цій методологічній настанові Габермаса, Апель побачив його конфуз. Проте ця методологічна

перспектива уможлиблює інтерпретацію автономії громадян і легітимності права як взаємообумовлених феноменів. Принцип дискурсу здатний лише шляхом правової інституціоналізації набувати образу принципу демократії, який легітимує, у свою чергу, законодавчий процес. Отож, принцип демократії своїм виникненням має завдячувати схрещенню принципу дискурсу з формою права. Причому це схрещення Габермас розуміє як логічну генезу права. Починається воно із застосування принципу дискурсу до права на суб'єктивні свободи дій, які є конститутивними для форми права як такої, а закінчується правовою інституціоналізацією умов дискурсивної реалізації політичної автономії, за допомогою якої приватній автономії, встановленій спершу в абстрактній формі, надається правовий образ. Це означає: «Принцип демократії може виявляти себе тільки як ядро *системи* прав. Логічна генеза цих прав утворює кругообіг, в якому код права і механізм продукування легітимного права, тобто принцип демократії, конститууються одночасно» [207, с. 155].

Таким чином, у контексті дискурсивної інтерпретації права субстанція прав людини переміщується (з огляду на факт одночасного походження приватної і публічної автономії, а також на фігуру самозаконодавства в сенсі Русо-Канта) у формальні передумови правової інституціоналізації такого типу дискурсивного формування громадської думки і волі, в якій суверенітет народу набуває правового образу [207, с. 135]. Отже, легітимація права здійснюється в площині поєднання принципів дискурсу, демократії та моралі.

Через те, що код права приєднується до середовища мови спілкування, в який відбувається соціально-інтегративна діяльність життєвого світу, він специфічним чином модифікує суспільно-значущі імпульси, що посилає громадськість. Юридична форма цих повідомлень стає придатною для сприйняття як адміністративною системою, яка керується владою, так і економікою, котра зорієнтована на код грошей. Як бачимо, функціонування мови права в суспільстві відрізняється від специфіки моральної комунікації,

яка обмежується сферою життєвого світу. Не можна також її функціонування порівняти з роллю «трансформатора» в загальносуспільному кругообігу комунікацій між системою та життєвим світом. Вона, за Габермасом, радше виконує функцію шарніра між системою і життєвим світом [207, с. 77 – 78], що цілком несумісне із позитивістськими уявленнями про право як самоізолювану соціальну систему.

У дискурсивно-теоретичній моделі правової держави, яка контрастує як з ліберальним, так і з республіканським її розумінням, чітко розмежовується, з одного боку, легітимність права й легітимація правоустановлення, а з іншого – легітимність порядку панування й процес легітимації політичного панування. Закріплення в системі права приватної та публічної автономії зовсім не означає, що процес «юридифікації» торкається лише суб'єктивних свобод дій приватних осіб і комунікативних свобод громадян. Він водночас охоплює і політичну владу, що також передбачається медіумом права. Із одночасного конституювання й поняттєвого схрещування права й політичної влади випливає постійна легітимаційна потреба, а саме необхідність каналізувати в легітимному праві законодавчу, судову й виконавчу державну владу. Саме це й становить головну ідею правової держави, яку Габермас намагається прояснити шляхом виявлення умов, які покликані обмежувати простір застосування адміністративної влади.

Дискурсивна інтерпретація поняття правової держави передбачає, що колективно зобов'язуючі рішення державної влади, яка застосовує для виконання своїх функцій авторитет права, не тільки втілюються у форму закону, але й легітимуються через легітимно встановлений закон. Це означає, що здійснення політичного панування легітимує не форма права як така, а лише сполучення її з легітимно встановленим законом. Але, як вже нами з'ясовано, право набуває ознак легітимності, коли воно на засадах комунікативної раціональності визнане всіма членами правової спільноти в процедурі дискурсивного формування думок і волі.

З переходом від горизонтального усупільнення громадян, де обопільно визнаються їхні права, до вертикального усупільнення в організаційних формах держави практика самовизначення громадян інституціоналізується в політичній громадськості як неформальне формування думок. Це реалізується в середині партій і поза ними у формі права на політичну участь; у загальних виборах, у нарадах і прийнятті рішень парламентськими об'єднаннями – в формі участі та ін. Народний суверенітет, внутрішньо пов'язаний з суб'єктивними свободами, тепер поняттєво пов'язується з державно організованою владою і саме у такий спосіб, що засадничий принцип «Уся державна влада походить від народу» реалізується через комунікативні передумови й інституціонально роздиференційоване формування думок і волі громадян.

У контексті процедуралістського розуміння політичної автономії передбачається диференціація поняття влади на владу, що народжується в процесі комунікації, тобто комунікативну, і владу, яка застосовується адміністративно. Слід відзначити, що методологічну матрицю концепту комунікативної влади Габермас запозичує в Арендт, яка здійснює смислове розведення близьких за семантикою термінів *Macht* і *Gewalt*. Причому, якщо перший з них конотується з потенціалом комунікації, спрямованої на порозуміння, на ґрунті якого утворюється консенсус акторів, то другий – із здатністю підкоряти та інструменталізувати чужу волю. Таким чином, перший термін має значення влада-вплив, а другий – влада-насилля. Із цього термінологічного протиставлення випливає принаймні два важливих методологічних положення. По-перше, як фундаментальну ознаку влади Арендт розглядає спроможність чинити в злуці й злагоді з іншими. Причому цей потенціал спільної волі, який становить підґрунтя комунікативної влади, може народжуватися тільки зі структур цілісної інтерсуб'єктивності та недеформованої громадськості. У цій площині під політичною владою вона розуміє не здатність актора інструменталізувати чужу волю у власних інтересах, як вважав Гобс, і не легітимне насильство в рамках соціальної дії,

як наголошував М. Вебер, а авторизовану силу, яка виявляє свій продуктивний потенціал в утворенні легітимного права й соціальних інститутів, які відстоюють політичну свободу громадян [201, с. 42]. Це уявлення контрастує, по-друге, з традицією розумного права (*Vernunftrecht*), де перехід від природного стану до стану суспільного тлумачили в парадигмі суспільної угоди, згідно з якою індивіди добровільно відмовлялися від своєї свободи, яка спиралася на їхню фізичну силу, на користь позитивно встановленого права. Отже, якщо в традиції розумного права на підставі відмови від моделі підтримання соціального порядку на засаді сили окремих індивідів право слугує впорядкуванню потенціалу влади на раціональних засадах, то Арндт процес виникнення права нерозривно пов'язує з процесом утворення комунікативної влади, яка продукує його легітимність.

Очевидно, що в сучасних надкомплексних функціонально диференційованих суспільствах народ як макросуб'єкт не може діяти й виявляти свою волю інакше, ніж у плюральності дій, розпорошуючи її в спонтанних потоках комунікації. Тому субстанція прав людини з необхідністю зміщується у формальні передумови правової інституціоналізації дискурсивного способу формування думок і волі. Безсуб'єктний і анонімний процес розчинення народного суверенітету в суб'єктивності індивідів призводить до необхідних передумов здійснення комунікативної влади, яка продукується структурами громадянського суспільства. У такий спосіб влада народного суверенітету перевтілюється в дискурс громадськості. Важливими чинниками цього процесу постають комунікативні передумови формування думок і волі, процедура якого визначається демократичним законодавством.

Зіткнення імперативів комунікативної та адміністративної влади відбувається, про що йшлося вище, у площині політичної громадськості. Громадськість, сприймаючи слабкі імпульси, які виходять із периферії приватних життєвих форм, у такий спосіб їх тематизує та фільтрує у комунікативних потоках, що вони конденсуються в усвідомлення

загальносуспільних проблем, які виражає громадська думка. Дискурсивно-теоретична модель політичної влади Габермаса передбачає два шляхи приборкання адміністративної влади: дискурсивний та правовий. З одного боку, оскільки комунікативна влада як така сама не здатна панувати, вона здійснює вплив на адміністративну систему через те, що бере під контроль засади, на підставі яких відбувається раціоналізація політичних рішень. Габермас зазначає: «Перетворена в демократичній процедурі громадська думка в комунікативну владу сама не спроможна «панувати», а тільки шляхом спрямування застосування адміністративної влади в певних напрямках» [207, с. 364]. У цьому процесі важливу роль відіграють мас-медіа, здійснюючи вирішальний вплив на формування громадської думки шляхом навчання й критики, утвердженню цінностей громадянського суспільства та вимог соціальної справедливості.

З іншого боку, приборкання норавливого характеру адміністративної влади здійснюється правовим шляхом, завдяки переведення її в модус «панування закону», в якому виражається політично-автономна самоорганізація правової спільноти. Правові закони, які приймаються в дискурсивному процесі, поєднують два моменти: владу інтерсуб'єктивно утвореної волі і розум легітимуючої процедури. У такий спосіб процес перетворення комунікативної влади в адміністративну, що відбувається в процесі деліберативної політики здійснюється за допомогою коду права. Право слугує медіумом трансформації комунікативної влади в образ адміністративної, де вона переймає на себе функції судові, організаційні й виконавчі.

Таким чином, дискурсивно-теоретичний образ демократичної правової держави не обмежується лише ідеєю парламентаризму з його можливостями виражати загальну політичну волю народу. Згідно з цією моделлю, комунікативні потоки взаємно переплітаються та здійснюють обопільний вплив на різних рівнях політичної громадськості, політичних партій і

об'єднань, парламентських партій і уряду. Як бачимо, цей образ цілком плюралістичний.

Оскільки комунікативно розчинений суверенітет громадян виявляється у владі (силі) громадського дискурсу, яка проростає з автономних громадських утворень, а матеріалізацію набуває в демократично процедуралізованих рішеннях політично відповідальних законодавчих органів, то плюралізм інтересів і переконань громадян не тільки не плюндрується, а, навпаки, ще більше розкривається. Він враховується й у рішеннях більшості, котрі принципово відкриті до перегляду, і в компромісах. Саме за цих умов «єдність цілком процедуралізованого розуму втілюється в самі дискурсивні структури громадських комунікацій» [207, с. 228]. Комунікативна влада визнає легітимуючу силу лише за консенсусами, що імунізовані застереженням їх можливої хибності та невимушено досягнуті на основі комунікативних свобод. А тому «у вирі цієї свободи не існує іншої точки опертя, крім самої демократичної процедури – процедури, смисл якої вже втілено в системі права» [207, с. 229]. Оскільки в означеній перспективі система права набуває значення нормативних підвалин легітимації, (а не є лише формальним засобом організації політичного панування), то адміністративна влада має зберігати зворотний зв'язок з комунікативною владою. І цей зворотний зв'язок здійснюється через функціональний розподіл влади, аби шляхом насичення розумністю позбавити її владного формалізму.

Підіб'ємо підсумки в наступних положеннях. Дискурсивна етика або трансцендентальна (універсальна) прагматика виникає внаслідок прагматично-лінгвістично-семіотичної трансформації кантівського трансценденталізму. Місце принципу категоричного імперативу посідає в ній поняття трансцендентальної комунікативної спільноти. Воно править за регулятивну інстанцію здобутого в процесі аргументативної комунікації консенсусу. Процедурна аргументативна раціональність, що заступила місце практичного розуму Канта й фундована принципом універсалізації,

пропонується як нормативна основи легітимації соціальних інститутів. Універсальний моральний принцип виводиться із загальних передумов аргументації. Завдяки цьому перетлумачується і сутність демократичної легітимності. Тепер принцип демократичної легітимації спирається на рефлексивний рівень обґрунтування інститутів та норм і дотримання процедурних передумов здобуття консенсусу в раціональному дискурсі.

Дискурсивна етика переносить тягар легітимації із змісту самих підстав (змістовних засновків) на формальні умови можливої згоди, завдяки чому рівень легітимації отримує рефлексивний характер.

У перспективі дискурсивно-теоретичної методології Габермаса дискурсивний механізм легітимації позитивного права експлікується на основі уточнення співвідношення принципів дискурсу, демократії і права. На підставі трансформації кантівського поняття моральної автономії в поняття правової автономії Габермас отримав методологічну перспективу здійснити взаємну інтерпретацію приватної та публічної автономії, прав людини та народного суверенітету.

Позитивне право зберігає свій зв'язок з мораллю через процес легітимації. Проте, цей зв'язок з мораллю не слід розуміти в сенсі підпорядкування правових норм моральним. Таке уявлення про ієрархію норм було притаманне домодерному праву. У межах дискурсивного розуміння права автономна мораль і позитивне право, яке потребує легітимації, перебувають радше у відношенні взаємодоповнення.

Головний сенс дискурсивно-теоретичного розуміння правової держави полягає в тому, що вона покликана гарантувати приватну автономію й правову рівність громадян. У площині дискурсивного обґрунтування системи права виявляється поняттєвий зв'язок між приватною та публічною автономією, що уможлиблює взаємну інтерпретацію прав людини й суверенітету народу як визначних засад легітимації права. Згідно з дискурсивно-теоретичною концепцією легітимації права, яке свій нормативний зміст зберігає не автоматично завдяки своїй раціонально-

логічній формі, а через деліберативну процедуру законодавства, комунікативні передумови якої насичують його моральністю, що й надає йому легітимності.

У цьому контексті суспільство мислиться принципово децентрованим. Суверенітет народу десубстанціалізується, розчиняючись у законодавчо закріпленій демократичній процедурі та комунікативних передумовах, щоб, зрештою, утілитися в образі комунікативної влади.

3.2 Колізії переосмислення поняття легітимності влади і практичного її здійснення в умовах глобалізації

З розвитком глобалізаційних процесів набуває особливої актуальності проблема забезпечення легітимності влади у нових соціальних та політичних умовах. Сучасний світ постає перед необхідністю успішного розв'язання центрального питання усієї глобальної політичної системи – налагодження конструктивного діалогу між владними інститутами та громадянами. Адже трансформація традиційних політичних структур модерного суспільства, поступовий процес становлення міжнародних економічних та політичних інституцій, посилення ролі і значення мас-медіа обумовлює трансформацію механізмів забезпечення легітимності влади [197, с. 78].

Однією із причин делегітимації як процесу втрати консенсусу у відносинах влади та суспільства виступає недовіра суспільства до влади, точніше – до здатності влади забезпечити надійний захист від терору, зупинити паніку, не порушуючи конституційних прав та свобод громадян [197, с. 78].

Особливий контекст дослідження проблем легітимації соціальних інститутів становить глобалізація світу, бо у цій перспективі політичне долає межі національних держав. Як наголошує Ульріх Бек, політика «виринається за категоріальні рамки національних держав і навіть із ролевої схеми того, що вважалося «політичною» і «неполітичною» дією» [7, с. 9]. Оскільки

національна держава стає адресатом проблем, породжених світовим суспільством, то за цих умов загострюється криза демократичної легітимації соціальних інститутів. Ми виходимо з гіпотези, що у феномені глобалізації світу своєрідним чином перетинаються взаємовиключаючі інтенції універсального й партикулярного. Це надає процесу глобалізації внутрішньо суперечливого та неоднозначного характеру. Тому надалі на тлі соціально-філософського аналізу феномену глобалізації, її природи, рушійних сил та головних векторів ми маємо окреслити деякі тенденції трансформації соціальних інститутів, що сформувалися з новочасної доби, виклики демократії та суверенітету національної держави, проблеми інтеркультурного дискурсу та об'єднавчих засад синтезу парадигм легітимації.

Головну ознаку поняття «глобалізація» становить дедалі зростаюча взаємозалежність сучасного світу. Ця його властивість не нова, вона в різних формах була притаманна соціальному світу на різних етапах історії людства й давно вже постала предметом філософської рефлексії. Так, приміром, Карл Ясперс усю історію людства поділяв на фази доісторії, історії і світової історії. Фазу світової історії він якраз і пов'язує з виникненням глобальної єдності світу й людства. Всесвітня макроцивілізаційна система виникає з початком ХІХ ст., коли долаються межі раніше самодостатніх цивілізаційних світів. Відтоді вони починають взаємодіяти як субсистеми єдиної глобальної макросистеми. Саме з того часу відбувається загострення всіх смисложиттєвих питань і гамлетівське – «Бути чи не бути?» з індивідуального виміру доби Просвітництва (модерну) переростає у вимір усього людства.

Проте соціально-філософська актуалізація поняття «глобалізація» найчастіше пов'язується з останніми двома десятиліттями, коли загострюється весь комплекс глобальних проблем, коли з розпадом Радянського Союзу і системи соціалізму заговорили про «кінець історії», пов'язуючи з цим висловом тріумфальну перемогу у світовому масштабі ідеології демократичного лібералізму – як довершеної форми соціальної

гармонії. Саме відтоді формується стратегія «силового глобалізму» в економічній, політичній та інформаційній сферах з боку світового центру, які уособлюють чи то транснаціональні корпорації (ТНК), чи то США, які разом з союзниками почали претендувати на безумовне домінування у сферах економіки, гуманітарних програм, військово-політичних акцій тощо.

Термін «глобалізація» в науковому дискурсі з'являється в 1985 р. з легкої руки американського вченого Р. Робертсона [114, с. 72]. Але тон спрямуванню соціально-філософському дискурсу проблем легітимації був заданий працями німецького соціолога Ульріха Бека, який здійснив аналітичне розрізнення понять глобалізм, глобальність та глобалізація. Під *глобалізмом* він пропонує розуміти процес підміни політичної діяльності світовим ринком, що й виражає ідеологія неолібералізму, яка лінійно редукує глобалізацію до господарського (економічного) виміру. Під *глобальністю* він розуміє світове співтовариство, яке постає як уявний, рефлексивний образ. І, зрештою, під *глобалізацією* – процеси, сплетіння національних держав та їх суверенітетів у павутину транснаціональних акторів. У цьому зв'язку епоху глобалізму Ульріх маркує як настання нового, другого модерну (суттєвою ознакою першого було чітке розрізнення політики й економіки), з позицій якого засади першого модерну оцінюються як суперечливі й малоефективні. На підставі зазначеного пропонується більш точне визначення феномену глобалізації: відсутність всесвітньої держави й всесвітнього уряду за наявності світового суспільства. У цьому розумінні глобалізація постає як «глобально дезорганізований капіталізм» [7, с. 23 – 29]. Отже, як визначний чинник глобалізації світу висувається універсалізація економічного життя.

Суттєвою ознакою ери глобалізації є утворення єдиного інформаційного поля – гіпермедіа як результату об'єднання комп'ютерних, телевізійних і телекомунікаційних інформаційних технологій в єдине ціле на ґрунті загальних стандартів передачі даних. Матеріальною базою такого злиття стає глобальна мережа Internet, яка бурхливо розвивається, залучаючи до себе

дедалі більше коло нових користувачів. Соціокультурним наслідком цього феномену виступає глобалізація життєвого світу на ґрунті зростання темпів мобільності знайомства з іншими культурами. Це не може не спричинити розмивання усталених традицій, фонового знання як джерела некритичних переконань і, зрештою, до болючих проблем на рівні особистості – втрати колективної ідентичності. У гіперпросторі комунікативного поля внаслідок лавиноподібного зростання темпів оновлення досвіду та знайомства з новою інформацією суб'єкт втрачає відчуття її цінності. Він перетворюється на пасивного споживача інформації, не встигаючи осмислити її та піддати морально-критичній рефлексії.

У площині гіперпростору децентрованої глобальної інформаційної мережі спостерігається «розпадання» ідентичності суб'єкта; він немовби позбавляє шансів для модерного ототожнення суб'єкта зі своїм оточенням. Це спричиняє виникнення патологічних змін в структурі духовності індивіда. Про це свідчить хоча б лексикон людини, який складається переважно із фраз, запозичених із кінофільмів та слоганів реклами. Під тиском «Всесвіту Біла Гейтса» руйнується «Всесвіт Гутенберга», який був пов'язаний із знаково-символічним відображенням реальності. Internet-користувач немовби розчиняється в «кіберпросторі». Таким чином, світ інформаційного суспільства несе загрозу «тотальної симуляції». Ці процеси на екзистенційному рівні переживаються індивідами як маргіналізація, оскільки вони намагаються жити на межі свого власного локального життєвого світу, за який вони тримаються, і глобального, що нестримно наступає. Це породжує неусвідомлену незадоволеність, екзистенційну тривогу та страх, які виражаються в різноманітних формах протесту, спрямованих на захист традиційних життєвих світів.

Глобалізація інформаційного поля призводить до стирання державних кордонів, елімінації відстані між людьми, формування віртуальної спільноти з власним етичним кодексом, та специфічною культурою (кіберкультурою),

яка базується на постулатах інформаційного лібералізму та віртуальної демократії [198, с. 55].

Неабиякий легітимаційний потенціал несе в собі культура. Її завжди намагалися використати можновладці для зміцнення власних позицій [17, с. 141]. Формуючим чинником культури індустріального суспільства можна вважати друкарський станок. Через це в ній панував лінійний, одномірний текст. Однак поява аудіовізуальних засобів трансляції інформації поступово вводить людство в постгутенбергівську еру, де дедалі більш починає панувати гіпертекст. Світогляд кіберкультури перетинається з основними ідеями постмодерністської філософії – плюралізм, децентрація, інтертекстуальність, індивідуалізм, які покликані легітимувати свободу індивіда проти всіх форм цензури тоталітаризованої державної влади та контролю з боку будь-яких соціальних інститутів. Всесвітня Internet-павутина найкраще віддзеркалює постмодерні уявлення про сучасний світ, позбавлений центрації, упорядкованості та симетрії, який влаштований за метафоричною моделлю ризоми (термін Ж. Делеза і Ф. Гватарі). Плюралістичний характер доби постмодерну найкраще проявляє себе у феномені індивідуалізації культури як безкінечне подрібнення культурних зразків аж до перетворення культури в дисперсний коктейль. Це загрожує, зрештою, релятивізацією культурних цінностей та розчиненню феномену мультикультуралізму у вирії мікрокультуралізму. Прикладом цьому може слугувати Internet як єдиний віртуальний культурний простір в якому зникають будь-які культурні відмінності. У цьому сенсі глобалізм доведений до логічного кінця постає не лише кінцем історії, ідеології тощо, а й культури. А, оскільки глобалізм втілює, як зазначено головні ознаки постмодерну, то глобалістська мікрокультура з постмодерністською легітимацією аномального, будь-яких індивідуальних збочень (сексуальних, смакових, стильових), деконструкції цілого, усталеного, традиційного та ін., істинного, раціонального тощо, може бути інтерпретована не тільки посткультурою, а й антикультурою [3]. Зрештою, розмивання культурної

односпайності постмодерних держав постає ще одним чинником збіднення їх легітимаційної бази.

Проте глобалізм виявляє себе ще й як універсальний технологізм, що неодмінно веде до монокультурної стандартизації мікрокультурного розмаїття. У процесі становлення глобальної цілісної системи культурні відмінності не так збагачуються, як нівелюються та уніфікуються за моделлю західної, зокрема американської культури. Тому-то на статус загальнолюдських висувуються цінності Заходу, ліберально-ринкової демократії, які утворюють ядро монокультури глобального світового відкритого суспільства. Але, оскільки розвиток цього суспільства визначають технологічні засади, воно неодмінно здобуває ознак тоталітарного стає технологічно закритим, з огляду на технологічні можливості тотального контролю за людиною: локально встановлене і глобально організована павутина електронного стеження за людиною, електронні дисциплінарні фінансові технології, паспортна система з елементами електронної ідентифікації особи тощо. Звідси невтішний висновок: процес глобалізації світу завдяки технологічним можливостям хоча й наділяє людину більшими можливостями у плані елімінації відстані, економії часу, реалізації індивідуальних проєктів та комфортності життя тощо, водночас загрожує обмеженням традиційних ліберально-демократичних свобод [79, с. 80].

Забезпечення свободи індивіда в соціальному просторі інформаційного суспільства, де відбувається перехід від дискурсу влади індустріальної доби до дискурсів влади ери інформатики, ускладнюється й з іншої причини. Індустрії інформаційних технологій притаманна висока інтенсивність розвитку й гігантські обсяги інформаційних потоків. Це спричиняє радикальну трансформацію найпотаємніших глибин людської екзистенції, здійснює небачений досі тиск на усталені форми життєдіяльності людини, загрожує ідентичності особистості та її свободі. Новітні інформаційні технології здатні паралізувати волю людини, зомбувати людську суб'єктивність [87, с. 54]. У цьому виявляються негативні наслідки

інтервенції в життєвий світ технологічної раціональності як волі до влади над знанням (сцієнтизм), над людиною (функціоналізм), над мовою (штучні мови), над народами (імперіалізм) та над світом (транснаціональні корпорації – універсалізм).

Рух до монополярного світу актуалізує проблему цивілізаційного диктату. Модернізація, що лежить в основі глобального поширення індустріалізації, урбанізації, піднесення рівня освіти та добробуту людей обертається вестернізацією та колонізацією з боку західної культури, які несуть небезпеку незахідному світу. На цьому зокрема наголошує В. Л. Іноземцев [61, с. 62 – 63]. І навряд чи можна тут погодитися з С. Хантінгтоном, що ці тези хибні та зухвалі [167, с. 82]. Вони постають проєкціями західного універсалізму, які сприймаються в країнах, що зазнають цивілізаційного тиску і культурних деформацій, як логічний наслідок імперіалізму.

За умов розвитку економіки позбавленої надекономічних, морально-релігійних орієнтирів, дедалі більше поглиблюється невідома до цього прірва між виробництвом товарів і отриманням прибутку. У глобалізованому економічному просторі підприємницькій діяльності кидає виклик «віртуальна економіка», пов'язана з діяльністю віртуального капіталу. Наявна виразна тенденція підміни традиційної підприємницької активності фінансовою активністю. Відтак банки витискають із економічного простору виробничі підприємства.

Таким чином, рушійною силою глобалізації постала інформаційно-технологічна революція, яка зрештою призводить до перемоги капіталу й інформаційної свободи індивіда над вузько-національними інтересами. Феномен глобалізації виявляє свою внутрішньо суперечливу природу. З одного боку, наявна тенденція розвитку світу за вектором гомогенізації, уніфікації світу, універсалізації стандартів. З іншого боку, завдяки поширенню інформаційних технологій надзвичайно плюралізуються форми

життя. Проте не можна не помітити, що ця плюральність уніфікується знаменником технологічної раціональності.

Отже, глобалізація загострює протистояння універсальне – партикулярне на інституціональному рівні в масштабі всього світу. Іntenції універсального виражає глобальний вимір економічного життя, фінансових, інформаційних, соціокультурних потоків, а партикулярний інтерес відстоює національна форма політичної влади (держава).

Поглиблення глобалізаційних процесів супроводжується визріванням у надрах вільного західного світу нової загрози демократії з боку тоталітаризму в світовому масштабі. Глобалізація економіки породила ТНК, які рвуться до статусу світового уряду, міжнародну бюрократію (інтеркратію), яка захоплює контроль над прийняттям поточних глобальних рішень, наднаціональну форму корупції. На цьому тлі загострюється суперництво між американським глобалізмом і глобалізмом, що уособлює транснаціональна олігархія. Суперництво позначається, отже, між двома «проектами» панування над світом: імперським та олігархічним, хоча мета їх одна – утворення гомогенного, тотально керованого світу. Проте, на наш погляд, у цьому суперництві, як це логічно впливає із наведених вище міркувань, американська держава-інститут має поступитися світовому олігархічному центру. Світ неухильно рухається до єдності на засадах «західнізму» (термін А. А. Зінов'єва) [59] Однак, чи збувається просвітницька мрія Канта про загальний всесвітньо-громадянський устрій як лоно, в якому мають гармонійно поєднатися інтереси цілого й частин, свобода окремого індивіда буде сумісною із свободою інших; в якому зможуть розвинути природні нахили людського роду? Мабуть ні. Для цього нагально необхідно, щоб була відновлена належна ієрархія цінностей, релевантна природі людського роду. Серед проектів подолання песимістичного сценарію глобального катаклізму та реалізації ідеї просвітительського універсалізму варто згадати концепцію наукової школи І. Валерстайна. Представники цієї школи Вагар, Чейз-Дан, Барбер та інші вихід

убачають тільки на шляху створення секуляризованої планетарної культури на засадах соціалістичної демократії. Вони висловлюють думки про те, що світова система спроможна трансформуватися в єдину організаційно-соціалістичну форму з єдиним урядом [65, с. 95]. Проте новітня історія вже довела облудність подібних сподівань.

На виклик глобалізації, як нам здається, найбільш адекватну відповідь можна знайти на шляху організації співжиття світової спільноти на принципах нового гуманізму. Як відомо, у 1988 році «Загальна декларація прав людини» була доповнена «Декларацією взаємної залежності». У 2000 році світовою спільнотою здійснено нові теоретико-гуманістичні узагальнення, які містить «Гуманістичний маніфест. Заклик до нового планетарного гуманізму». Саме на принципах Гуманістичного маніфесту 2000, як зазначив В. Табачковський, можна подолати ілюзію та відродити справжній діалог культур на засадах комунікативної етики в площині універсального громадського дискурсу [149, с. 8 – 9]. Подолати загрози, що несе людськості й людському універсалізм глобалізації, покликана трансцендентальна комунікація. Необхідно, щоб будь-які претензії на універсальність дискурсивно перевірялися в площині необмеженої комунікативної спільноти як регулятивної інстанції.

Альтернативою універсалізму, породженому технологічним розумом глобалізації, може постати універсалізм трансцендентальних умов комунікації на засадах дискурсивної етики. Комунікативна стратегія філософії інтерсуб'єктивності оснований на комунікативній раціональності (Апеля-Габермаса) має заступити місце комунікативних практик монологічного розуму.

На XXI Всесвітньому філософському конгресі «Філософія перед лицем світових проблем» (Стамбул 2003 р.) лейтмотивом багатьох виступів була апеляція до комунікативної етики Габермаса та теорії справедливості Роулза як методологічних підвалин розв'язання міжнародних проблем. Як найактуальніше завдання була усвідомлена проблема необхідності

міжнародного захисту прав людини, зокрема й перед лицем загрози, що виходить із США, які виступають з претензією на субститут міжнародного права. На цій підставі можемо зробити висновок, що визначним здобутком глобалізації світу в гуманітарній сфері є те, що відстоювання прав людини сьогодні стає загальною справою, якою переймаються міжнародні інституції.

Разом з тим не можна не побачити, що на міжнародній арені в ім'я захисту прав людини чиниться насилля. Тобто, сьогодні парадоксальним чином змінюється характер насилля, носієм якого виступає анонімний історичний суб'єкт як відчужене мідівське *не-Я* в образі політики, суспільства, цивілізації, Заходу тощо. Це насилля одягається в юридичні шати боротьби за права людини. Причому воно спрямовується не так на захист життя людей, як на захист людського права на життя. У такий спосіб відстоюється абстрактне право на існування людини взагалі, а не конкретної людини, що й проголошується вищим гуманістичним ідеалом [14, с. 112].

Глобалізація світу виносить на міжнародний рівень притаманну ліберальному устрою суперечність між формальною рівністю прав громадян та їх фактичним наповненням. У площині діяльності сучасних інститутів глобального управління ця суперечність конкретизується формальною рівністю у міжнародному правовому полі всіх держав та фактичним елітаризмом позицій наймогутніших із них. Світова фінансова криза 1997 – 1998 років продемонструвала, що країни так званого, «золотого мільярду» Півночі зазнали незрівнянно менших втрат, ніж країни бідного Півдня. Це результат асиметрії, яка утворилася від глобалізації життєвого світу, з одного боку, та глобалізації економіки та політичної системи шляхом створення відповідних економічних та політичних інститутів, з іншого.

З огляду на це вимога інституціоналізації глобальної демократії в аспекті мондіалізму потребує переосмислення традиційної проблеми демократичного співжиття. Йдеться про те, що на національному рівні, за умов прийняття рішень за принципом більшості, завжди була актуальною проблема захисту прав меншості. Проте глобалізація світу на порядок

денний висуває як нагальну проблему забезпечення захисту прав більшості – більшості народів і держав на вибір власної моделі розвитку, захисту їх прав при вирішенні окремих соціально-економічних та екологічних проблем на глобальному рівні.

Особливістю сучасного міжнародного конфлікту є те, що він загострюється на лінії цивілізаційного розколу Захід-Схід, тобто не так між окремими державами (що було характерним для модерну), як в середині єдиної світової системи між її окремими елементами. Головне джерело наростання цього конфліктного потенціалу – це структурні переваги розвинутих країн порівняно з країнами збіднілими, які уможливають дедалі більше збагачення одної сторони. У результаті бідні стають ще біднішими й ця прірва стає по-справжньому загрозливою. З огляду на цю обставину досить переконливою постає порівняння поведінки ТНК та країн «золотого мільярду» в глобальному економічному просторі з хижачкою моделлю капіталістичного розвитку на етапі первісного накопичення. Тільки зараз місце контрагентів капіталістичної експлуатації посідають відповідно розвинуті та збіднілі країни. Проте внутрішній класовий конфлікт у середині розвинутих країн був приглушений та притлумлений багато в чому завдяки політиці компромісів та поступок, що привело до моделі соціальної держави. Якщо сучасні міждержавні конфлікти інтерпретувати як внутрішні конфлікти між окремими елементами єдиної світової системи, то описаний механізм гармонізації відносин в розподілі благ може бути застосовано як механізм легітимації глобального розвитку світового суспільства.

Отже, досвід Заходу щодо подолання внутрішніх конфліктів шляхом демократизації політичних процесів має бути перенесений у сферу міжнародних відносин [175]. Це означає, що реалії глобального розвитку вимагають від конфліктних сторін вступити на шлях добровільних певних самообмежень своїх політичних й економічних інтересів. Керуючись екологічним імперативом, Захід має обмежити насамперед свої споживацькі апетити (консьюмеризм егоїстично налаштованого індивіда), що несуть

реальну загрозу виснаження енергетичних та матеріальних ресурсів планети. Відтак антропоцентризм модерну та європоцентризм (у розумінні цінностей Заходу) має бути обмеженим принципом екоцентризму біоетики. Метою діалогу цивілізацій у такий спосіб має стати гармонізація технократизму західного світу духовними цінностями Сходу, а універсалізм прав і свобод людини – ідеєю загальної відповідальності.

Вище ми розвинули аргументацію на користь тези про те, що феномен глобалізації є негативним наслідком тенденції панування технологічної раціоналізації світу. Глобалізація, розглянута з цього аспекту, породжує низку проблем, які своєю сукупністю збіднюють базу політичної легітимації. Це стосується насамперед послаблення авторитету держави та зміни її статусу. На виснаженні утопічних енергій держави добробуту, зокрема, наголошує Габермас [206, с. 64]. Наприкінці ХХ ст. в західній соціальній філософії заговорили про феномен ерозії інституту держави. Ця проблема свого часу була поставлена марксистською традицією у формі відмирання держави, яка сьогодні втратила свою актуальність. Потім вона починає дебатуватися під тезами втрати влади, ерозії держави, кризи легітимації тощо. Гьофе, який пропонує розглядати термін «ерозія держави» чинним в контексті абсолютистськи окресленого поняття «держави», з огляду на сьогоdnішній кількісний та якісний приріст державних завдань. Натомість він пропонує говорити про «нову фазу державності», яку характеризує феномен депотенціації держави. Сьогодні відбувається становлення держави як політичної системи, яка втратила свою домінуючу позицію в суспільній системі, підпорядковуючись таким підсистемам як економіка, наука, техніка та мистецтво. Тому, погоджуючись з В. Керстінгом, він вважає, що статична вертикаль вже давно схиляється до суспільної горизонталі. Деякі традиційні функції держави сьогодні розчиняються в соціальній реальності. На підставі зазначеного Гьофе виводить: «Для того, щоб вважати державну діяльність легітимною, вона повинна, по-перше, бути вигідною для обох сторін, а по-друге, довести, що взаємна вигода тільки тоді можлива або повністю чи

достатньо надійна, коли існує структурна відмова від ринку, а через це – потреба у публічній владі» [42, с. 169].

До головних чинників загострення кризи політичної легітимації можна віднести такі: глобалізація економіки та виникнення транснаціональних компаній, мегабанковської системи, яка керує транснаціональними фінансовими потоками; глобалізація інформаційних мереж, яка відкриває можливості для маніпулювання інформацією, створює реальну загрозу суверенітету, політичній та економічній безпеці національних держав, їх культурній та етнонаціональній ідентичності. Якщо публічна сфера раніше була локалізована межами національних держав, то з кінця ХХ ст. все більш починає заявляти про себе нова електронна система публічної комунікації – мультимедіа, яка виникла із злиття глобалізованих і орієнтованих на індивідуальні замовлення ЗМІ. Цю систему характеризує інтерактивний потенціал, який охоплює електронними комунікаціями всі сфери публічного і приватного життя.

Вплив держави особливо у внутрішніх справах втрачає статус вирішальності внаслідок утворення субдержавних політичних та економічних суб'єктів у формі адміністративних областей та окремих регіонів, виникнення мережі громадських організацій або гібридних (державно-приватно-громадських) організацій, які у своїх функціях виходять на міжнародну арену, конкуруючи не лише між собою, а й з власною державою як актором міжнародних економічних та політичних відносин. До цього слід додати, що з утворенням міжнародних урядових організацій національні уряди добровільно поступаються частиною своїх владних повноважень. Достатньо зазначити, що сьогодні у світі нараховується більше 300 міжнародних організацій, які здійснюють економічний, політичний та соціально-гуманітарний контроль над національними державами. Особливих деформацій зазнають у структурному плані держави країн третього світу, а також держави, що утворилися на уламках колишнього СРСР. Деформуючий тиск вони відчувають унаслідок глобалізації ринків, перманентної кризи

державних бюджетів, а також з боку субдержавних агентів, що претендують на перерозподіл владних компетенцій.

Проте деякі дослідники дотримуються тієї точки зору, що головним суб'єктом глобалізаційних процесів і далі має виступати держава, хоча її функції за умов глобалізації модернізуються, але не відмінюються. На цьому наголошує, зокрема, Мануель Кастельс. Виходячи із тези, що ера глобалізації економіки обертається локалізацією політики, він доходить висновку: в інформаційну епоху держава цілком не щезає, а тільки знижує свій статус. Вона подрібнюється у формі локальних і регіональних урядів, які покривають світ мозаїкою своїх проектів, створюють свої електорати й ведуть переговори з національними урядами, мультинаціональними корпораціями і міжнародними агентами. Те, чого бракує локальним і регіональним урядам, вони компенсують своєю гнучкістю та мережевою діяльністю, які відповідають динамізму глобальних мереж благ та інформації [67, с. 511]. На його переконання, в мережевому суспільстві глобалізованого світу виживуть нації-держави, але не їх суверенітет. Вони будуть зв'язані між собою в мережі багатосторонніх стосунків із змінюваною геометрією зобов'язань, відповідальності та субординації [67, с. 509].

До окресленої моделі мережевого суспільства досить близькою можна вважати концепцію майбутнього суспільства у формі глобальної громадської організації, до якої, як пророкує Йонезі Масуда, має прийти *homo intelligens*. Цей новий всесвітній суспільний устрій він характеризує як поліцентрове утворення, яке «ґрунтуватиметься на найрізноманітніших глобальних вільних громадських інформаційних мережах» [67, с. 356 – 357], для яких не існує національних кордонів. Подібно до живого організму вони здатні оперативно реагувати на виклики оточення. Причому передбачається, що принципом з'єднання вільних об'єднань має бути не федералізм, а синергізм, який передбачає комбіновану взаємодію різних функцій з метою досягнення бажаного ефекту.

У процесі глобалізації держави стають дедалі більш мультиетнічними.

Поруч йде тенденція до утворення монокультурності світу, яка стимулюється глобальним ринковим механізмом, з його прагненням до універсальності. Космополітичні процеси утворення світового села супроводжуються заміщенням культури цивілізацією. На цій обставині свого часу, зокрема, виразно акцентував у праці «Присмерк Європи» Освальд Шпенглер: енергія культурної людини спрямована всередину, а енергія цивілізованої людини – на зовнішнє [190, с. 56]. Культура – це душа народу (його життєвий світ, джерело смислів та цінностей, тоді як цивілізація – це його інтелект (раціо). Оскільки екзистенційною засадою етносу є культурний чинник (а нації – політичний), розмивання місцевих культур детермінує виникнення феномену так званого «етнічного ренесансу» – етнорегіональної реакції з боку ковітальних спільнот як компенсаторного механізму реанімації ковітальної єдності. У нових регіональних ковітальних спільнотах поступово зростає усвідомлення своєї етнорегіональної самобутності, що призводить до появи на державному рівні сепаратистських процесів і, зрештою, до делегітимації існуючих національних державних утворень.

Усе це свідчить, по-перше, про те, що відбувається розмивання контрасту між зовнішньою і внутрішньою політикою держави, а, по-друге, у міру зростання важеля каналізації національних інтересів через міжнародні організації управління дедалі більше відкриваються можливості ефективної конвертації традиційних форм розв'язання конфліктів на міжнародній арені (дипломатичними зусиллями і воєнною силою) в сучасній формі «м'якої сили» – різноманітних санкцій, що впливають із міжнародного права [165, с. 17].

Тенденції розвитку світового соціально-економічного й політичного процесу з подолання меж національних держав призводять до виникнення нової форми державності – «постнаціональної держави», яскравим образом якої сьогодні постає Європейський союз. Однак на прикладі цього наддержавного утворення, що має виразно технократичний образ, вже добре прочитуються пробіли в легітимації, зумовлені напругою між капіталізмом і

демократією. Демократичні процеси дотепер функціонували більш-менш задовільно в межах національних держав, бо політична громадськість була фрагментованою в їх площині. Сьогодні громадянська автономія, що традиційно була інституціоналізована в межах національних держав, дедалі більш трансцендує ці межі. Відбувається утвердження статусу громадянина світу через глобалізацію прав людини, зримі риси якого вже сьогодні проступають у всесвітніх політичних комунікаціях [164, с. 225, 244].

Отже, чи стає анахронізмом зовнішній суверенітет держави під згубним тиском і диктатом світового ринку, розширенням мережі всесвітньої комунікації та засобів сполучення? У сучасній теорії держави немає одностайності в поглядах щодо майбутньої долі держави. Усе ж більшість теоретиків схильні вважати, що сучасна модель конституційної держави не сходить з історичної арени. Попри виявлений дефіцит легітимації інституту держави, який зазнає трансформації в перспективі інтернаціоналізації і європеїзації, є підстави вважати, що модель демократії успішно апробована на конституційній державі, може бути поширена на інститути наддержавного масштабу. Проти цієї тези, як наголошує Ганс Гайнінг в аналітичній статті «Прощання з державою чи відкрита державність?» не існує жодних переконливих заперечень. Кантівські закиди проти можливості всесвітньої республіки мають суто прагматичний характер. Парадигма дискурсивно-етичної легітимації поширюється на будь-яке велике утворення, якщо дотримуються необхідні процедурні передумови (публічність, захист свободи, забезпечення чесних шансів участі в комунікації). Теорії демократії, які розвиваються в традиції індивідуалістичного контрактуалізму, також допускають існування демократії в наддержавному масштабі. Разом з тим у всіх дискусіях про глобалізацію демократії концепт держави зберігається як організаційні рамки, які відображають регулятивну картину демократичної легітимації. Щодо проекту демократії в рамках ЄС, то дефіцитним він виглядає лише на тлі демократії, закоріненої в національну державу. Зрештою, автор пропонує й надалі розглядати державу як базу для утворення

інтернаціональних наддержавних інститутів і контролю за ними. Іншими словами, держава і надалі має зберігати свої політичні функції, а конституційна конструкція має бути двоповерховою. Проте випадок міждержавної інтеграції в образі ЄС сьогодні залишається єдиним, якому протистоять відверті прагнення інших держав і насамперед США слідувати класичним уявленням про державу [208, с. 215 – 218].

Спів лібералів і комунітаристів певним чином модифікується в моделях соціальної інтеграції за умов глобалізації міждержавних зв'язків. Хоча, як показано вище, європейська континентальна (німецько-французька) модель лібералізму тяжіє до спільнотного та соціального змісту, а ліберальний нормативний порядок США (англо-американський варіант) – до республіканського варіанту лібералізму, є підстави вважати, що останній в плані соціальної інтеграції більшою мірою здатний до сприйняття структурних умов гетерогенності й плюралізму, а тому є більш життєздатним, на відміну від інших моделей ліберальної демократії, зокрема, європейських. Цю позицію найбільш послідовно відстоює Ріхард Мюнх. На його думку, легітимність суспільному ладу надає аж ніяк не представницька демократія; вона здобувається завдяки взаємному контролю політичних інстанцій, за рахунок потужної судової системи, децентралізації, різноманітних партиципативних процедур, захисту меншості, рівня відкритості, що дає змогу стороні, яка програла тепер, продовжувати гру [101, с. 44]. Посилаючись на С. Ліпсета, він наголошує, що в США недовіра до окремих інститутів поєднується з довірою до системи процедур, встановлених для прийняття рішень, контролю і партиципації (передусім до Верховного суду) [101, с. 50]. На цій підставі для подолання об'єктивних чинників, які викликають ерозію функціонування представницької демократії, пропонується зробити акцент на взаємному контролі, на відкритості партиципативної процедури, розвитку «субгромадськостей», тобто на реалізації моделі американської ліберальної демократії, яка

внутрішньо більш відбиває глобальний контекст, ніж модель європейської демократії, закладеної за зразком національної держави.

Проте внаслідок відкритості соціального простору неодмінно відбувається падіння довіри до суспільних інститутів. Населення все менше вірить у те, що політичні інститути й адміністрація насправді служать загальному благу. Недовіра обумовлена, з одного боку, плюралізацією соціальних груп і інтересів, а з іншого – розпалюванням у ЗМІ скандальних історій. На цій підставі робиться висновок, що в рамках глобального проекту не буде держави ні на національному, ні на глобальному рівні, яка була б здатна повною мірою забезпечити соціальну інтеграцію. Місце її має зайняти «багаторівневе суспільство». Оскільки традиційна держава не може зберегтися в своїй незмінності, передусім в площині забезпечення соціальної інтеграції, то тягар цієї функції має перейти на плечі інших інститутів і насамперед інституту права, функція якого також зазнає трансформації. Якщо в національній державі інститути держави і права взаємно доповнювали один одного, то в міру того, як держава втрачає свою інтегративну функцію, відбувається підсилення ролі та правових повноважень судів як на національному, так і глобальному рівнях у площині розв'язання конфліктів суб'єктів прав. Це означає, що зростання ролі засобів правосуддя в площині забезпечення соціальної інтеграції зсуває конфлікт стосовно визначення простору можливостей від сфери політичної у сферу юридичну.

У цьому контексті наголошується ще на одній перевазі США. Порівняно з Європою, у США ринок, держава й громадянське суспільство не являють собою різко відмежовані інституціональні сфери; вони перетинаються, більше того, вони демонструють глибоке взаємопроникнення (Кастельс). Однак у Європі панує думка (мабуть багато в чому завдяки традиції, започаткованій критичною теорією і підсиленою дискурсивною теорією Габермаса, з його поясненням деструктивного впливу системних (ринкових)

імперативів на соціокультурний життєвий світ), що суспільство слід відгородити від вторгнення ринку.

Європейська модель соціальної інтеграції в процесі глобалізації світу також орієнтується на інститут права. Однак сьогодні не може не викликати занепокоєння питання про роль міжнародного права за умов, коли світ став однополярним, а США як наддержава, що діє глобально, свої власні моральні аргументи висуває замість процедур міжнародного права. Тому сьогодні актуалізується не питання можливості досягнення справедливих стосунків між націями, а питання здатності права слугувати засобом досягнення такої справедливості. Отже, осереддя суперечки становить не мета застосування права – забезпечити стабільний мир у світі та дотримання певного ядра прав людини, а способи досягнення цієї мети.

Як відомо, Кант проблему встановлення вічного миру пропонував розв'язувати в рамках федеративної ідеї космополітичного правопорядку, смислове ядро якого становить нормативний зміст демократичного розуміння громадянства і прав людини, яке поширювалося за межі національного аж до міжнародного рівня. Проте, кантівському способу досягнення вічного миру притаманна низка недоліків, які Габермас звів до трьох положень: 1) нехтування потенціалом культурно-національних відмінностей; 2) європоцентристська перспектива християнської цивілізації; 3) нерозуміння впливу на міжнародне право позаправового контексту християнської культури, котра здатна утримувати насилля в межах локальних війн не так між народами, як між урядами [165, с. 14].

Якщо Кант мріяв про проект добровільної Ліги Націй, то сучасний міжнародний інститут правового регулювання (ООН), заснований на конституційних принципах, своїми повноваженнями перевершує межі правових рамок кантівського проекту. Завданням ООН є не тільки забезпечення миру, а й реалізація прав людини. Дотримання прав людини в межах національних держав у різних сферах – економіки, соціальной, культурній – забезпечується різноманітними механізмами міжнародного

моніторингу. Отож, окремий індивід вже не тільки формально, а й реально стає сьогодні суб'єктом міжнародного права.

Разом з тим, аналіз конфліктів новітньої історії та оцінка ефективності механізмів їх розв'язання в площині конституціоналізації міжнародних відносин свідчить про наявність вузьких місць. Їх можна звести до таких проблем: 1) Ефективність розв'язання або недопущення воєнних (міжнаціональних, міжетнічних, міжконфесійних) конфліктів часто є низькою через те, що ООН не має власних збройних сил. А це означає, що виділення та фінансування контингенту ООН залежить від доброї волі урядів (а вони від виборців) окремих членів цієї організації. 2) Механізм прийняття рішень Радою Безпеки ґрунтується на консенсусі. Проте практика застосування права вето свідчить про те, що члени РБ нерідко застосовують його виходячи із вузько національних пріоритетів, гальмуючи тим самим реалізацію важливих нагальних глобальних проектів. 3) Більше того, розвиток міжнародної правової політики виявляє окремі симптоми загрозливих тенденцій в напрямку реанімації моделі *Pax Americana* (несанкціонована ООН інтервенція Іраку що призвела до маргіналізації цієї організації у світових справах; невизнання з боку США Римського статуту щодо запровадження Міжнародного кримінального суду в Гаазі тощо).

Проте навіть якщо і припустити, що США у всіх своїх діях буде виходити із випередження благодійного результату, то й у цьому разі такій позиції добродійного унілатералізму (від лат. *unilateralis* – однобічний) бракуватиме правових підстав для гарантування безсторонності й легітимності. Корінь цієї проблеми, як цілком слушно відзначає Габермас, міститься не в питанні злої волі та злих намірів, а в епістемологічній площині рішення [165, с. 18]. Тобто, якщо в своїх рішеннях спираються на локальний контекст, хай навіть і ліберально-демократичний, що відповідає універсальним цивілізаційним цінностям, як у прикладі США, то й це не гарантує від помилки, оскільки ці рішення застосовують до цілком іншої соціокультурної локальності. Таким чином, глобалізація світу надзвичайно

актуалізує проблему узгодження питань цивілізаційного розвитку в площині інтеркультурного дискурсу.

Проблема монокультурності у площині міждержавних стосунків здобуває вимір одновекторного тиску Заходу на Схід, який отримав назву культурного імперіалізму. Традиційно здобутки західної цивілізації пов'язували з високим рівнем науки і техніки, ринковою економікою. Неабиякий гуманістичний потенціал містили в собі ідеї прав людини та демократичного правління, поєднанні в образі демократичної правової держави. Попри це дедалі більш втрачала свою переконливість місія Заходу як поширювача гуманістичних ідеалів. Сьогодні вже досить сумнівним сприймається право Заходу нав'язувати іншим культурам як домінуючу свою культурну форму. Потрібний радше діалог культурних форм у світі за умов його глобалізації. Однак, розвиток світу в процесі його глобалізації не спричиняє переплавлення людства, як слушно наголошує Гьофе, «на гомогенну, як у мовному і релігійному, так і в економічному та правовому вимірах спільноту» [42, с. 10]. Світ глобалізується у напрямку до урізноманітнення контактів у всіх сферах соціального життя (економіки, науки й культури), а також у напрямку до такої суспільної форми як ліберальна демократія і, зрештою, форми правового упорядкування різних за своїми засадами суспільств, що веде до формування міжнародної правової спільноти. За цих умов абсурдно розглядати цей розвиток лише із дзвіниці власної культури. Відтак дедалі більш усвідомлюється нагальна потреба в інтеркультурному дискурсі.

Здається, що практика інтеркультурного дискурсу вже успішно реалізується. На перший погляд утворення тіла глобальної культури і всесвітньої системи національних культурних відносин відбувається в умовах комунікативної взаємодії різних культурних форм співжиття та їх збагачення. Проте «взаємодія культур сьогодні нерідко обертається ілюзією взаємодії» [149, с. 13]. Сьогодні на світовій арені в соціокультурних відносинах дедалі чіткіше визріває тенденція на нівелювання культурних

відмінностей, зруйнування Іншості, сприйняття іншої культури за законами ринку. В інформаційному суспільстві діє механізм знеособлення індивіда; наявні відверті ознаки маніпуляції масовою свідомістю, шляхом нав'язування хибних потреб здійснюється продукування одновимірної людини (Маркузе) та людини-маси (Ортега-і-Гасет).

Глобалізація неодмінно породжує конфлікт ідентичностей і толерантності. Ідентичність як здатність людини до самоусвідомлення своїх ціннісних настанов у співвіднесенні з історично-часовою і просторовою локалізацією, соціально-статусовою, ролевою структурою, а також, конкретною спільнотою зазнає тиску з двох боків: з боку універсальних культурних стандартів (вестернізація) та з боку культурного розмаїття світу, який відкривається особистості за умов глобального світу. Глобалізація стає водночас серйозним викликом для національної і культурної ідентичності, головним засобом подолання якого є толерантність, діалог і спадкоємність культур. Отже, за цих умов толерантність усвідомлюється як нова соціокультурна універсалія [147; 161; 169].

До дискурсу філософів і науковців з проблем, породжених глобалізацією сьогодні активно долучаються теологи. У 1993 р. Парламент релігій світу схвалив «Декларацію про глобальну етику» за проектом німецького теолога Ганса Кюнга. Декларація пропонує утверджувати новий глобальний порядок на принципах глобальної етики, осереддя якої має становити сукупність засадничих цінностей, наявних у всіх релігіях світу. Вважається, що саме ці «стрижневі цінності» постають підмурівком здобуття фундаментального консенсусу щодо загальнообов'язкових цінностей (норм) для всіх форм життя та соціальних угруповань – від родини до нації і релігії [43, с. 16]. Звідси робиться висновок, що глобалізація сфер політики, економіки і культури має насамперед відбуватися у сфері цінностей та норм, оскільки неподільний світ потребує цілісної етики. Прибічники глобальної етики закликають зняти дефіцит морального глобалізму політикою, оскільки «культивування людяності» за добу глобальних загроз постає завданням і

моральним, і політичним [43, с. 14]. Отже, антидотом загроз глобального розвитку має постати створення космополітичної культури, яка мусить бути якомога більш інклюзивною, тобто включати в себе різних, навіть ворожих один одному суб'єктів. Однак, очевидно, що як з моральної, так і з політичної точки зору накидати покрив універсальних правил на все людство без дискурсивного їх обговорення було б неправильним.

Під впливом глобалізаційних процесів загострюється розв'язання проблеми справедливості в контексті контрверзних векторів універсальне/партикулярне. Оскільки йдеться вже про спільну долю людству, то природним чином виникає питання універсальної справедливості. Апел у цьому контексті говорить про міжнародну справедливість, виділяючи її як ключову проблему серед багатьох інших проблем, породжених глобалізацією, а Гьофе про справедливість субсидіарну. У праці «Проблема справедливості в мультикультурному суспільстві» Апел трансформує філософську ідею справедливості до потреб співіснування універсального права з партикулярними благами різноманітних культурних традицій. Йдеться про те, що масштаб права і справедливості в контексті етично обґрунтованих норм, не можуть виражати партикулярні позиції, навіть якщо це позиція лібералізму. Цей масштаб має уможливити обґрунтування найрізноманітніших з них. Тільки за таких умов судження про те, що є справедливим, зокрема стосовно дистрибутивної чи договірної справедливості, буде позбавлене партійної заангажованості. На тверде переконання фундатора дискурсивної етики, завдання практичної філософії щодо гармонізації сучасних процесів глобалізації полягає в обґрунтуванні універсальної норми справедливості. Будь-які інші спроби обґрунтування справедливості на понятті державної, соціальної чи культурної ідентичності не здатні доконечно позбавити від партикулярної перспективи, яка вказує на залежність принципу справедливості від метафізичних концепцій пізнього Роулза й Рорті. В епоху глобалізації етично очевидним і обґрунтованим може бути поняття справедливості, яке звільнене

від партикулярної залежності й здатне в дусі регулятивного принципу самостійно реагувати на всі зміни політичних умов, в яких здобувається фактичний консенсус. Таким чином, принцип справедливості Апеля як необхідну умову передбачає здатність до консенсусу, а також прийнятність усіх морально-релевантних рішень проблем для усіх тих, кого зачіпають їх наслідки. У полі дії цього принципу необхідним чином опиняється кожний можливий дискурсивний партнер як учасник необмеженої спільноти комунікантів [102, с. 250]. Цей принцип справедливості Апель пропонує покласти в підґрунтя розбудови відносин між розвинутими країнами і країнами третього світу. В окресленому контексті на статус легітимних можуть претендувати лише такі відносини з країнами третього світу, які засновані на принципах, розроблених у рівноправному діалозі з цими країнами. Універсальність стандартів, окрім того, потребує чесної міжнародної інтеграції і вирівнювання умов економічної діяльності. Для країн третього світу сьогодні є актуальним установа чесного порядку для ринкової конкуренції, який би компенсував історичні, культурні, політичні переваги розвинутих країн, що обумовлені їх позиційними перевагами в інституціональній структурі реальної комунікативної спільноти. Отже, дискурсивно-етична методологія пропонує процедуралістську модель досягнення міжнародної справедливості, пов'язану з участю в обговоренні та розв'язанні спірних питань усіх зацікавлених сторін.

Потреба в універсальній справедливості, на думку Гьофе, визначається суто антропологічним контекстом, оскільки людство є певною моральною спільнотою. Універсальна справедливість розвивається ним в рамках концепції справедливості як обміну, яка закладена на ідеї трансцендентального обміну [41, с. 41]. Із цих позицій він розвиває обмінну теорію легітимації, в підґрунтя якої покладено два аргументи. Перший із них стосується легітимаційних основ інституту держави. Держава визнається легітимною лише на засадах громадських трансцендентальних

уповноважень. Успішність такої легітимації досягається завдяки дистрибутивно-універсальній здатності до згоди. Другий аргумент свідчить про корисність держави в її вторинних функціях, тобто тим, що вона здатна гарантувати право громадян на свободу. Таке тлумачення легітимації, на думку Гьофе, і надає переваги справедливості обміну.

Сучасні міжнародні відносини Гьофе пропонує будувати на соціально-етичному принципі субсидіарності, принаймні ілюструючи це на прикладі Європи. Він визначає соціальну єдність як справедливу не саму по собі, а лише таку, що постала наслідком субсидії, допомоги кожній людині. Головною ознакою модерного суспільства, коли традиція і релігія втратили свою легітимуючу силу, є те, що легітимація має бути дієвою для кожної людини (і в цьому вбачається її глобальний вимір), незалежно від її національності, віросповідання тощо. Плюралістичне суспільство, розглянуте з точки зору правового порядку, постає вже не мультикультурним, а монокультурним, оскільки всесвітнє суспільство, що складається з окремих держав, просякнуте правовими відносинами. У контексті цих міркувань Гьофе приходять до формулювання поняття «універсального партикуляризму», яке має органічно поєднати універсальні інтенції з боку правових інституцій, що мають дбати про елементарну справедливу солідарність, та партикулярні, з боку культурної ідентичності. [41, с. 62].

Отже, безсумнівно, що самі умови глобалізації світу потребують міжкультурного дискурсу справедливості. Евристично плідну перспективу з цього погляду на шляху практичного застосування дискурсивної етики пропонує також сучасний німецький філософ В. Вельш своєю теорією раціональної справедливості. На його переконання, за умов плюральності парадигм раціональних стратегій справедливості, на передній план виступає як домінуюча ідея розуму, яка претендує на роль нової максими [21, с. 92].

Вельш обстоює положення про неспотворену комунікацію парадигм цілком у дусі дискурсивно-етичної стратегії Габермаса. Вважається, що дотримання цих умов здатне породжувати шанси взаємообмеження і

взаємокорекції різних парадигм раціональних стратегій справедливості, виключаючи водночас можливість зловживання, узурпації, майоризації і тоталітаризації. За умов плюральності форм раціональності, культурних традицій, форм життя тощо, принципово неможливим стає зведення їх без руйнування до якоїсь однієї, приміром, вестернізації, що демонструє сьогодні процес глобалізації. Раціональна справедливість висувається на статус «нової ідеї розуму», нової регулятивної ідеї.

3.3 Перспективи взаємодії моральних і правових засад легітимності державної влади в інформаційному суспільстві

Легітимація є складним процесом побудови суспільства на основі спільних цінностей та водночас доведенні здатності реалізовувати колективну ідентичність з боку політичної організації соціуму, особливо у період створення нових соціальних інститутів та міждержавних утворень.

Оскільки не може бути однакових для всіх часів і народів уявлень про справедливість, то людина змушена йти до розв'язання всіх питань шляхом можливого консенсусу. Про це свідчать і найважливіші засади легітимації. Водночас «принцип поважання людиною думки будь-якої іншої людини як моральної інстанції обмежує дію принципу більшості; рівною мірою повинні враховуватися гідність і право участі кожного громадянина у створенні рішення, яке не може бути просто відкинуте більшістю – у протилежному випадку порушуються головні передумови принципу загального консенсусу» [176, с.151].

Відповідно до того, як легітимується державна влада, як її підтримує більшість населення, так повинні бути легітимовані й міждержавні утворення. Вони повинні не тільки вступити в дію, але і досягти всезагального визнання та підтримки. При цьому варто згадати слова Авраама Лінкольна, для якого суспільна думка виражається в усьому, за

підтримки суспільної думки нічого не можна втратити, але без неї нічого не можна досягти.

Формування політичної влади повинне здійснюватися на основі соціального консенсусу, що є результатом співробітництва різних соціальних сил, партсипації населення, представленого різними організаціями і групами тиску. Такий процес не веде до соціального замкнення в суспільстві і не створює умови для перетворення влади на насильницьку, власне кажучи, ці явища наявні в інституті, що має переважно ненасильницький характер. Хоча боротьба різних соціальних груп у суспільстві не зникає і, напевно, ніколи не зникне, вона повинна уникати застосування насильства й органічно сполучатися з пошуками соціальної згоди, поваги прав усіх шарів населення, гармонізацією відносин влади й особистості.

Легітимація державної влади завжди пов'язана з департизацією правоохоронних і деяких виконавчих органів, збройних сил, із заборонаю вищим рангам державних службовців, що мають доступ до розпорядження державними матеріальними цінностями, володіють визначеними владними повноваженнями, працювати за сумісництвом у державних фірмах і кооперативах.

В.Є. Чіркін відзначає, що важливе значення для легітимації державної влади має підписання суспільного договору між державною владою, найважливішими політичними партіями, громадськими організаціями, іноді представниками різних частин держави (у федераціях, у країнах з автономними утвореннями). Таким чином, під легітимацією варто розуміти прийняття даної державної влади з боку підлеглих їй суб'єктів і визнання того, що ця влада відповідає загальним уявленням громадян про справедливу політичну систему.

Варто також виділити основи або джерела легітимної влади. До них відносяться:

- ідеологічні принципи і переконання громадян в державній владі (політичному устрої) як самій справедливій і передовій;

- прив'язаність до структур (механізмів) і норм державної влади, яка базується на довірі до традиційної і сталої системи влади (традиції парламентаризму у Великобританії, для прикладу);

- відданість владі завдяки позитивній оцінці особистісних якостей суб'єктів влади (президента, прем'єр-міністра);

- на відміну від харизматичної легітимності, тут в основу покладається раціональний розрахунок громадян у їх відношенні до політичного лідера (президент США повинен володіти персональною легітимністю, але зовсім не обов'язково бути харизматичним лідером);

- політичний (чи державний) примус; він існує за будь-якого політичного режиму, але, очевидно, чим нижчий рівень легітимності, тим сильніший примус, у той же час є межа у використанні сили, переступаючи яку державна влада набуває сили не як джерело легітимності, а навпаки, як фактор її неминучого падіння. Можна говорити про ступінь (рівень) легітимності державної влади. Очевидно, що влада не може бути однаково легітимною для всіх прошарків населення у всіх своїх проявах (суб'єктах, діях).

При ретрансляції механізмів легітимації державної влади на міждержавні утворення відповідно до основ легітимації державної влади можна визначити й джерела легітимації міждержавних утворень:

- переконання в справедливості даного міждержавного утворення;
- взаємообумовленість, взаємозалежність і прив'язаність структур (механізмів) конкретного міждержавного утворення;
- в основу покладається раціональний розрахунок;
- для набуття міждержавними утвореннями загального визнання необхідно визнати замість одностайної волі волю більшості як обов'язкову;
- замість безвиняткового консенсусу з усіх питань слід задовольнитись найбільш можливим наближенням до такого консенсусу;
- обмеження дії принципу більшості;

- застосування принципу обмеженого втручання й дотримання непохитних правових засад;
- загальне визнання рішень, затверджених певними правовими процедурами.

Так-от, проводячи перенесення механізмів із державного рівня на міждержавний, постає питання щодо можливості утворення надіндивідуальної єдності. Ця ідея веде до постановки питання про вихід на наддержавний рівень і пошуку легітимного суспільного об'єднання.

Ще у Ф. Гегеля можна знайти підтвердження в тому, що «коли твердження, згідно якому сучасне суспільство формує розумну ідентичність у формі конституційної держави, вірно, то в інститутах держави повинен виражатись інтерес цілого і реалізовуватись крізь всі особливі цілі. Якщо цієї єдності немає в наявності, часткове утворення не дійсне, хоча можна було б припустити, що воно існує. Погана держава – та, яка лише існує; хворе тіло теж існує, але не має ніякої істинної реальності» [33, с.305]. Він у своїх дослідженнях спирається на систему європейських національних держав і розглядає в порівнянні з ними проективну єдність прав націй як суцільно моральне уявлення. Ф. Гегель називає суверенну державу абсолютною владою на землі. Для нього лише вона може мати самостійність, яка необхідна, щоб суспільство в ній могло сформувати свою ідентичність. Крім того, Ф. Гегель розглядає суспільство в ході здійснення капіталістичного способу виробництва, коли економіка звільнилась від меж домогосподарства і взагалі від якої-небудь інтеграції певними нормами поведінки. Відділена від держави і від сім'ї сфера «громадянського суспільства» керується імперативами ринку, тобто системними механізмами, а не моральною орієнтацією діючих суб'єктів. Він називає дане «громадянське суспільство» «втратою моральності». Проте Ф. Гегель припускає, що «система потреб через правову інтеграцію у державу зберігає свій взаємозв'язок із моральним життям» [33, с.286].

Крім того, якщо навіть тепер в межах нового світового суспільства, яке було створене глобальною сіткою комунікативних можливостей, не виникло нових наддержавних форм організації, які мали б всезагальний наддержавний потенціал управління ситуацією, варто говорити про його створення. Адже зараз держави тісно пов'язані між собою рядом чинників: по-перше, розвиток військової техніки, що зробив попередження війни як серйозної катастрофи імперативом виживання для великих держав; по-друге, міждержавні організації, які розпоряджаються капіталом і робочою силою; по-третє, поява моральної інстанції світової спільноти, межі якої проходять через держави.

Для Н. Лумана ідентичність складних складових суспільств не може створюватися через усвідомлення всіх членів їх систем. Інтерсуб'єктивність пізнання, переживання і дії, створювана за допомогою символічних інтерпретативних і ціннісних систем, володіє занадто незначним потенціалом, щоб узгодити між собою управлінські запити високо диференційованих частин систем. Сфера нормативно структурованого життєвого світу, яка формується і утримується у високих культурах релігією, правом і політичними інститутами, розвивається із наростаючих системних проблем. Він припускає, що «самобутня комбінація права і політики якраз в її особливій ефективності була помилковою спеціалізацією в розвитку людства, яку ... неможливо перенести на систему світового суспільства» [88]. Світове суспільство сформувалось перш за все в інтерактивних сферах, які, подібно господарству, техніці й науці, ставлять проблеми, що належать пізнавальному вирішенню. Всі проблеми і ризики, що тут виникають, не можна усунути за допомогою нових нормативних установок. Тут потрібно діяти шляхом процесів вивчення, що дозволяють подолати фактор випадковості і зникають із сфери раціоналізації, співвіднесеної з ідентичністю.

Даний процес навчання вимагає радикальної орієнтації у майбутнє. Відмова від єдності системи, створюваної шляхом нормативної інтеграції,

означає, що культурною традицією можна маніпулювати в залежності від потреб управління і що історію можна піддати нейтралізації. Окремі системи в кожному випадку можуть вирішувати, в яких відношеннях їм варто мати минуле, в усьому іншому вони проєктують можливості свого розвитку у невизначене майбутнє. Оскільки в горизонті планування сучасність представляється лише в якості минулого, попередньо відібраних сьогодні і випадково наступаючих в майбутньому моментів теперішнього, це означає, що збереження суспільної системи неможливе, якщо не виконуються умови збереження членів системи.

У Н. Лумана ідентичність світового суспільства може виникнути на рівні системної інтеграції, а не на рівні соціальної таким чином, що високо диференційовані окремі системи будуть представляти собою адекватне середовище одне для одного. Отже, для нього системна реальність суспільства ніби залишає інтерсуб'єктивність життєвого світу, що містить соціалізованих індивідів, які складають лише сферу для своєї соціальної системи. Тобто суспільство набуває по відношенню до них об'єктивність, яку вже не вдається більше включити в інтерсуб'єктивний контекст життя, тому що віднині вона не співвіднесена із суб'єктивністю. Об'єктивність суспільства більше не означає лише уособлення, вона не є тільки симптомом уречевленої ідентичності. Н. Луман припускає, що «еволюція суспільства вивела нас за межі того положення, в якому мало місце співставляти соціальне відношення з людьми» [88].

Феномен глобалізації пов'язаний із формуванням ідентичності, створенням спільного інформаційного простору та можливості використання певної мови діалогу. Відповідно, коли звернутися до історії розвитку наук і встановлення наукових картин світу, то в ході деміфологізації картини світу сфера природи піддавалась десоціалізації і звільнялась для об'єктивації мислення. Тепер цей процес може продовжитись в формі дегуманізації суспільства, яке має вказувати суб'єктам місце простих факторів системного середовища. Проте як тільки індивіди і суспільство потрапляють у взаємне

відношення «середовище – система», то розподіл індивідуальної та групової ідентичності втрачає своє підґрунтя. Якщо з приводу цього питання звернутися до Ю. Габермаса, то він, аналізуючи позицію Н. Лумана, говорить, що це розмежування стало не лише неможливим, але і непотрібним, оскільки «самобутнє досягнення ідентичності – саморефлексія, завдяки якій у своєму зверненні суб'єкт існує в той же час у себе, з тим же успіхом можуть взяти на себе системи» [163, с.43].

За Ю. Габермасом, проблему ідентичності можна осмисленим чином ставити лише до тих пір, доки суспільства вміщені в символічний за будовою і нормативно зрозумілий життєвий світ, що є «горизонтом, в якому завжди перебувають діючі індивіди, контекст і підґрунтя комунікативної дії» [163, с.42]. Своє концентроване вираження він дістає у процесах та ситуаціях порозуміння, тому що життєвий світ – це, насамперед, зразки тлумачень, які передаються за допомогою традицій та мови. Крім того, його процесами є культурне відтворення, соціальна інтеграція і соціалізація. Саму ж соціальну еволюцію Ю. Габермас намагається уявити як надіндивідуальний та соціокультурний процес набуття досвіду. Це можна підтвердити, спираючись на дослідження А. В. Гайди. Він говорить, що «Ю. Габермас намагається пояснити еволюційні досягнення суспільних систем як еволюційний процес навчання людського роду в рамках теорії, що дає відповіді на два питання: 1. Які проблеми регулювання суспільством вирішуються по-новому? 2. Завдяки яким процесам набуття досвіду можливі такі новації?» [32, с.169]. За Ю. Габермасом, наявні глибинні структури, які формуються в умовах мовної організації та визначають соціальну еволюцію. Мова йде про існування абстрактних принципів суспільної організації.

В поясненні еволюційної зміни соціальних систем Ю. Габермас пропонує виходити із взаємозалежності двох протилежних причин: аналіз логіки розвитку структури свідомості і самого історичного процесу. Пошуки глибинних сил, що виражають соціальну еволюцію, приводять його до питання про виникнення та розвиток суспільних принципів організації, ключ

до логічної реконструкції якої, він вважає, міститься у процесі навчання. Ю. Габермас приходить до висновку: соціальний прогрес – це надіндивідуальний, соціокультурний процес навчання, а фундаментальна основа соціальної еволюції міститься в тому, що кожен повинен вчитися. Лише утвердження нового рівня соціальної інтеграції на основі нового принципу організації дозволяє реалізувати наявне технічно організаційне знання.

Таким чином, розвиток людства і соціальна еволюція, яку ми спостерігаємо, зумовлюють процес вдосконалення міжособистісної та міждержавної взаємодії і сприяють формуванню нової суспільної ідентичності.

Доречно згадати тут М. Горкхаймера і Т. Адорно, які вважали, що в історії людського роду відбулася аналогічна заміна прогресу раціональності інстинктом самозбереження. Вони твердять, що за раціональне осмислення і зростаюче технічне оволодіння деміфологізованою зовнішньою природою людина в кінці кінців платить відмовою від своєї власної ображеної природи. «Піднесення своєї влади люди оплачують ціною відчуження від усього того, на що їх влада поширюється» [171, с.22].

Тобто ті, заради кого було здійснено і встановлено підпорядкування, як наслідок виявляються пригнічені результатами своєї власної природи, які є такими, коли прогрес і регрес не можна розрізнити. «Людство, чия майстерність і ерудиція все більше диференціюється з поділом праці, витісняється на антропологічно більш примітивну сходинку. Прокляттям прогресу є регресія» [171, с.52]. Об'єктивізм у відношенні природи, який досліджується в творі М. Горкхаймера та Т. Адорно «Діалектика Просвітництва», далеко переважає самооб'єктивацію дегуманізованого суспільства, яке як система не тільки стає незалежним від індивідів, але й утверджується за межами населеного індивідами світу.

Розглядаючи систему створення нової суспільної ідентичності, варто враховувати і структури життєвого світу. Вони є її визначальними

моментами. Ю. Габермас, враховуючи все це, дає з трьох точок зору характеристику нової ідентичності, яка можлива в складних складових суспільства і яка сумісна з універсальними структурами Я.

Розглядаючи питання нової ідентичності суспільства, яка виходить за межі окремих держав, варто погодитися із Ю. Габермасом, що вона не може ані співвідноситись із певною територією, ані спиратися на певну організацію. Нова ідентичність не може більше визначатися належністю до союзів та членством у них. Причому членство у даних союзах регулюється формальними правилами та специфіковано відомими умовами вступу в союз і виходу із нього (наприклад, громадянство, партійність і т. п.). Взагалі-то, виділяють три напрямки інтерпретації ідентичності. Зокрема глобальні інтерпретації під натхненням теорії систем, які дискутують відносно можливості формування ідентичності на макрорівні суспільства. Тут проблеми ідентичності закриваються питаннями системного управління і переходять на другорядні позиції. З цього приводу Ю. Габермас говорить, що «глобальні інтерпретації, натхненні етологією, закликають нас повернутися до міцно й вузько окресленої ідентичності на природному субстраті» [163, с.52].

У другому напрямку встановлені глобальні інтерпретації, які продовжують традицію, що походить від К. Маркса і Ф. Гегеля. Проте нова ідентичність світового суспільства, яка супроводжується усвідомленням, що даний соціум ще не має опору, не може бути ретроспективно спрямована на традиційні цінності, але не може бути і виключно зорієнтована на проекцію форм життя. Та планування відображає проблеми й обмеження системних структур, а також настільки вони усвідомлюються людьми і стають предметом політичних рішень.

Третій напрямок найбільш прийнятний, бо в його основу покладаються комунікативні механізми. Він передбачає усвідомлення загальних і рівних шансів на участь в процесах, що створюють цінності і норми. Отже, основа ідентичності сучасного типу полягає в усвідомленні

загальних і рівних шансів на участь в комунікативних процесах, де відбувається утворення ідентичності як неперервний процес.

Варто вказати й на те, що існування світового суспільства проектує свого роду Новий Світ (глобальну еру), який є простором для формування, утворення, легітимації і співіснування міждержавних утворень. Для глобальної ери є справедливим наступне: національні держави не можуть існувати без світових суспільств, а світові суспільства не можуть існувати без національних держав і національних суспільств. «Бездержавність світового суспільства означає: по-перше, безлад, по-друге, існування без інститутів. Світ в світовому суспільстві – це різноманітність без єдності суспільства. На протилежність цьому національне суспільство – єдність із обмеженою різноманітністю» [9, с.182].

Сучасне суспільство є системою кооперацій, в якій сенс права та сенс обов'язку являються необхідними атрибутами. Плюралістичне суспільство не просто вимагає толерантності й уміння йти на компроміси, воно повинно мати примусово-правову здатність, силу та вплив, щоб приборкувати одні групи і, навпаки, посилювати інші. Тому міждержавні утворення мають відповідати цим вимогам.

Щодо перспектив розвитку сучасного суспільства, то ряд авторів розглядають їх досить критично. Наприклад, Р. Теобальд вважає даний розвиток глухим кутом. Адже суспільство, на його думку, виявилось перед обличчям трьох революцій: революції озброєння, кібернетичної революції і революції прав людини. Революція озброєння зробила неможливою війну як засіб вирішення міжнародних конфліктів. Р. Теобальд підкреслює важливість розуміння того, що «всі спірні питання повинні вирішуватися шляхом переговорів, обдумування, арбітражу, якщо людство хоче уникнути знищення» [120, с.78]. Щодо революції прав, то тут слід сказати, що загальне визнання, тобто легітимація, стало умовою існування утворень усіх рівнів: як державного, так і міждержавного.

Сучасне суспільство – дуже складний організм, що динамічно розвивається. Однією із найхарактерніших його рис є високий рівень інтегративності (взаємопов'язаності, взаємозалежності, єдності) соціальних процесів. Зростаючою цілісністю характеризується також розвиток світової співдружності. «В нових умовах ... світова співдружність трансформувалась у світову систему, тобто сукупність функціонально пов'язаних частин... У такій системі ріст однієї частини залежить від росту чи не росту інших».

Звертаючись до книги Рамоне Ігнасіо «Геополітика хаосу», варто розглянути і його позицію щодо сучасних процесів. Він вважає, що на сьогодні утворилась тріада сил – Західна Європа, США, Японія, в якій зосереджене найбільше фінансове благополуччя, промислові конгломерати і велика частина інноваційного технологічного потенціалу. Але їх господарство підривається наслідками другого явища планетарного масштабу: глобалізацією економіки. Всі держави втягнені у великий рух глобалізації, яка ставить різні економіки у залежність одна від одної. Практично ні одна держава не може ізолювати себе від решти світу. Отже, пануюча на сьогодні динаміка, за Р. Ігнасіо – це глобалізація економіки. Вона спирається на ідеологію єдиної думки, яка твердить, що віднині можлива лише одна економічна політика, що тільки критерії ринку і неолібералізм (конкурентоздатність, продуктивність, свобода торгівлі, рентабельність і т. д.) дозволяють суспільству вижити в цих заплутаних умовах. Зараз ринок диктує правду, добро і справедливість. Його закони є одними із основних. Засновані на конкуренції та суперництві, ці закони вимагають відповідної налаштованості. Але, як констатує Р. Ігнасіо, структура наших суспільств у більшості випадків ґрунтується на тих юридичних і політичних основах, які склалися ще на початку промислової епохи, в кінці XVIII і на протязі XIX століть. На сьогодні ці основи не відповідають складності суспільства, яке пронизане різноманітними потоками, що змінюють економіку, прискорюють обмін інформації, перетворюють культуру, докорінно змінюють цінності, образ життя. Якщо раніше в наших суспільствах була

тверда віра в те, що ми йдемо у щасливе майбутнє, то сьогодні потрібно змінювати дорогу, потрібно збагачувати і ускладнювати поняття розвитку.

Нині легітимність вважається обов'язковою ознакою цивілізованої влади. Звичайно, легітимність зовсім не означає, що абсолютно всі громадяни приймають дану владу. Легітимність влади означає прийняття її основною частиною суспільства. Якщо легальність – це формально-юридична, то легітимність – соціокультурна характеристика. Отже, для кожного міждержавного утворення є необхідним його визнання громадянським суспільством у кожній країні та світовим співтовариством. Це визнання являється і ознакою правомірності міждержавного утворення. Легітимація є необхідною умовою існування міждержавних утворень.

Легітимація є складним процесом побудови суспільства на основі спільних цінностей та водночас доведенні здатності реалізовувати колективну ідентичність з боку політичної організації соціуму, особливо у період створення нових соціальних інститутів та міждержавних утворень.

Звертаючись до книги Рамоне Ігнасіо «Геополітика хаосу», варто розглянути і його позицію щодо сучасних процесів. Він вважає, що на сьогодні утворилась тріада сил – Західна Європа, США, Японія, в якій зосереджене найбільше фінансове благополуччя, промислові конгломерати і велика частина інноваційного технологічного потенціалу. Але їх господарство підривається наслідками другого явища планетарного масштабу: глобалізацією економіки. Всі держави втягнені у великий рух глобалізації, яка ставить різні економіки у залежність одна від одної. Практично ні одна держава не може ізолювати себе від решти світу. Отже, пануюча на сьогодні динаміка, за Р. Ігнасіо – це глобалізація економіки. Вона спирається на ідеологію єдиної думки, яка твердить, що віднині можлива лише одна економічна політика, що тільки критерії ринку і неолібералізм (конкурентноздатність, продуктивність, свобода торгівлі, рентабельність і т. д.) дозволяють суспільству вижити в цих заплутаних умовах. Зараз ринок диктує правду, добро і справедливість. Його закони є одними із основних.

Засновані на конкуренції та суперництві, ці закони вимагають відповідної налаштованості. Але, як констатує Р. Ігнасіо, структура наших суспільств у більшості випадків ґрунтується на тих юридичних і політичних основах, які склалися ще на початку промислової епохи, в кінці XVIII і на протязі XIX століть. На сьогодні ці основи не відповідають складності суспільства, яке пронизане різноманітними потоками, що змінюють економіку, прискорюють обмін інформації, перетворюють культуру, докорінно змінюють цінності, образ життя. Якщо раніше в наших суспільствах була тверда віра в те, що ми йдемо у щасливе майбутнє, то сьогодні потрібно змінювати дорогу, потрібно збагачувати і ускладнювати поняття розвитку.

Американські науковці Е. Шмідт та Д. Коен [189, с. 108] розглядаючи вплив інформаційних технологій на майбутній розвиток взаємовідносин громадян і держави передбачають, що протягом наступного десятиліття до мережі Інтернет приєднається мільярди осіб, багато з яких уперше отримають можливість вільно мислити, висловлювати свою думку та обмінюватися ними з іншими. Натомість представники влади «наївно пронутимуть, щоб у віртуальному світі діяли ж ті правила, що їх встановили у світі реальному». Кожна держава на думку дослідників, спробує регулювати Інтернет, та намагатимуться спроектувати закони з реального світу на світ віртуальний.

Крім того, Е. Шмідт та Д. Коен висловлюють ідею про появу віртуальних держав, що вплине на взаємовідносини між державами, народами та людьми. Групи осіб, які гнані в реальному та віртуальному світі, позбавлені офіційної державності, вирішать її моделювати в онлайн-просторі. Однак суверенітет таких «віртуальних» держав не буде такою таким легітимним і ефективним, як справжня державність, він у кращому випадку стане одним з кроків до офіційного визнання, а в гіршому випадку – втягне обидві сторони в громадянський конфлікт. Автори як приклад зазначають курдів в Ірані, Туреччині, Сирії та Іраку – чотирьох країн, де їх проживає

найбільше, створять курдську мережу, щоб домогтися хоча б віртуальної незалежності [189, с. 109].

Віртуальний сувернітет – це не лише символічний крок і доменне ім'я. Організуючи різні додаткові проекти, курди стануть помітними учасниками онлайн-спільноти. Це сприятиме активній підтримці курдів за незалежність. Віртуальна курдська спільнота проведе вибори та заснує міністерства, що задовільнятиме інтереси громади. Можливо, вони навіть користуватимуться унікальною онлайн-валютою. Віртуальний міністр інформації керуватиме потоком даних, що їх генеруватимуть курдські «онлайн-громадяни». Міністерство внутрішніх справ дбатиме про безпеку віртуальної держави та захищатиме її від кібератак. Міністерство зовнішніх справ налагоджуватиме дипломатичні відносини з іншими, реальними державами. Через віртуальний простір курди намагатимуться легітимізувати реальну державну владу. Однак, у конфліктних регіонах проголошення віртуального сувернітету, вважатиметься державною зрадою. Наявність віртуальних інституцій «вдихне нове життя» в сепаратистські групи, що марно домагалися конкретних цілей жорсткими методами (баські сепаратисти в Іспанії, абхазькі націоналісти в Грузії, Фронт національного визволення моро на Філіппінах) [189, с. 110].

Крім того, варто сказати, що на даний момент можна спостерігати у взаємовідносинах держав спроби втілення ідеї створення нової суспільної ідентичності. Для досягнення даної мети відбуваються зміни, які набирають глобального характеру. Особливо це стосується сучасного етапу розвитку людства, який характеризується зростаючою взаємозалежністю національних держав та посиленням їх співробітництва задля вирішення загальних проблем. Перед світовою спільнотою постає проблема її об'єднання заради здійснення соціально-економічних та політичних перетворень у межах всього світу. З цією метою необхідно йти на компроміси, злиття національних потенціалів, створення наднаціональних цінностей для всього людства, необхідно виробляти єдність дії, зусиль, намірів, інакше кажучи -

необхідно переходити до розвитку у наддержавному вимірі. Лояльність до об'єктивних і універсальних законів лежить в основі теорій розділення особистісних і суспільних інтересів. Саме звідси бере свою актуальність ідея суспільного договору, яка, як оговорювалося раніше, є популярною серед західноєвропейських філософів. Таке розуміння суспільства привело до створення національної ідентичності і, відповідно, до виходу на міжнародний рівень та розгляду проблеми утворення нової суспільної ідентичності. Таким чином, наслідком глобалізації є створення спільноти, що у свою чергу ставить питання про можливості і межі її функціонування та врегулювання.

Висновки до розділу 3

1. Здійснення державної влади у відповідності до встановлених і прийнятих форм і норм, не є запорукою того, щоб державну владу вважати легітимною. Порядок набуття легітимності, встановлений державною владою, також потребує морально-правового закріплення та суспільного визнання. Державна влада є легітимною тільки в разі обґрунтованості в суспільній свідомості встановлених законом правил діяльності державної влади та її відповідності моральних засадам суспільства

2. Подальша оптимізація рівня легітимності державної влади повинна здійснюватися, насамперед, за допомогою правової оптимізації повноважень органів державної влади і розподілу їх відповідальності, надання стримування в діяльності законної форми. Сенс законодавчого стримування як легітимації полягає в доданні сформованим меж діяльності державного апарату законної форми і забезпеченні передбачуваності діяльності державного апарату в конкретних проявах дій органів державної влади.

3. Оптимізація рівня легітимності державної влади повинна здійснюватися за допомогою розвитку інститутів громадського контролю за діяльністю органів державної влади, активізації інститутів громадянського суспільства та свободи правового розвитку громадян в комунікативній системі органів державної влади і суспільства. За умови, якщо самостійність

особистості реально значима, тоді можливе формування і зміцнення громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі одержаних наукових та практичних результатів вирішено поставлене наукове завдання щодо дослідження теоретико-правових аспектів легітимності державної влади. Розв'язанню постановленого в дисертації завдання сприяли філософські, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, за допомогою яких обґрунтовано достовірні результати, що мають якісні та кількісні показники легітимності державної влади.

1. Легітимність – це процес надання офіційного значення, статусу. Як властивість будь-якого соціального явища, легітимність має певні особливості: визнання, довіра і прийняття, схвалення, виправдання на підставі відповідності моральним, естетичним, релігійним максимам (вимогам, правилам, ідеалам, нормам) і правовим вимогам. Легітимність не є не змінним явищем. У процесі соціальної еволюції відбувається поступова зміна мотивів і цінностей, які легітимізують владу. У додержавних утвореннях домінувала міфологічна свідомість, яка згодом змінилася на релігійно-метафізичну, яка була властива рабовласницьким і феодальним державам, і накінець, відбувається перехід до раціонального обґрунтування і визнання влади в період модерну.

Легітимність державної влади – це прийняття влади населенням держави, довіра до неї, визнання права суб'єкта державної влади керувати соціальними процесами, готовність їй підпорядковуватися. Історико-правовий аналіз еволюції легітимності державної влади, дозволяє констатувати, що сучасному суспільству властива раціональність, свобода, дотримання формальної рівності та процедур, необхідних для легітимності влади. Саме тому, специфіка сучасної влади у тому, що державна влада не може бути легітимована через релігію чи ідеологію. Легітимність державної влади знаходить своє відображення в суспільній свідомості і пов'язана з

комплексом очікувань від державної влади захисту, безпеки, стабільності, економічного добробуту.

2. Легальність – це поняття, що виражає формально-юридичну законність, об'єктом якої може бути влада, політичні інститути, політична діяльність. Легальність встановлюється і гарантується владою. На відміну від легітимності, що може бути, харизматичною, легальність – раціональна. Форма легальної інституалізації влади – законодавство, зокрема акти обрання парламенту, президента тощо. Для громадян легальність полягає в дотриманні законів та їх виконанні.

Легітимація – це процедура суспільного визнання дії, події або факту. Легітимність виникає наслідок легітимації. Легітимація державної влади як динамічний процес досягнення і формування легітимності, з одного боку, являє собою процес набуття державною владою легітимного статусу, з іншого – процес приведення діяльності державної влади у відповідність з системою очікувань суспільства, які багато в чому визначаються його особливостями і станом розвитку.

Поняття «легітимність» і «легальність» (законність) не тотожні. Легітимність – це категорія, що має самостійний від інших термінів зміст, і на відмінно від законності (легальності) характеризує не об'єктивні, а суб'єктивні аспекти, а саме – визнання суб'єктом права і держави. У зв'язку з цим, слід розмежовувати легітимність і легальність, оскільки ототожнення цих категорій сучасними правниками призводить до прирівнювання поняття легітимності до законності.

3. Визначено дві основні правові форми легітимації державної влади: правова ідеологія та правові процедури, які є критеріями процесів легітимації. При цьому процедури можуть бути реалізовані лише через право, по суті, будучи правовим механізмом створення умов довіри до державної влади. Легітимація – це процес узгодження ідеології і процедури. Доцільність процедур пояснюється ідеями, а ідейність знаходить вираз у практиці шляхом приведення ідейно-правових цінностей в реальність.

4. Встановлено, що не примус, а перш за все авторитет та визнання норм права сприяє їх дії. Тому легітимність правових норм є основною властивістю позитивного права, а не забезпечення їх дії через примус. Встановлено, що правова норма наповнена легітимаційним змістом. Право як сукупність норм і приписів оформляє основи діяльності державної влади, визначає процедури взаємовідносин народу з владою, але при цьому не збігається із забезпеченням законності. Право як засіб забезпечення довіри суспільства до державної влади, з однієї сторони, закріплює критерії правової обгрунтованості управління суспільством, з іншої – постає як сукупність гарантій соціально-правової захищеності суспільства, громадян.

Правова інтерпретація ідей рівності та порядку є засобом вираження індивідуальних інтересів по суті, і як наслідок, легітимізує державну владу. В межах нормативно-правової легітимації ідеологічний вплив підкріплено відповідними правовими процедурами, і навпаки - чинні правові процедури організації та функціонування державної влади у процесі легітимації набувають морального наповнення.

5. Основними правовими засобами забезпечення легітимності державної влади в Україні визначено наступні: закріплення правових процедур легітимації державної влади як передумов формування довіри населення до неї; правове оформлення невтручання державної влади в міжособистісну та приватно-правову сфери відносин; встановлення правових форм контролю в різних сферах над дотриманням органами державної влади інтересів особистості і суспільства в цілому; утвердження і дотримання демократичних цінностей в суспільстві; подолання правового нігілізму населення.

6. Здійснення державної влади у відповідності до встановлених і прийнятих форм і норм, не є запорукою того, щоб державну владу вважати легітимною. Порядок набуття легітимності, встановлений державною владою, також потребує морально-правового закріплення та суспільного визнання. Державна влада є легітимною лише в разі обгрунтованості в

суспільній свідомості встановлених законом правил діяльності державної влади та її відповідності моральних засадам суспільства

7. З розвитком глобалізаційних процесів набуває особливої актуальності проблема забезпечення легітимності державної влади у нових умовах. Однією із причин делегітимації як процесу втрати консенсусу у відносинах влади та суспільства виступає недовіра суспільства до влади, точніше – до здатності влади забезпечити надійний захист від терору, збройних конфліктів, не порушуючи конституційних прав та свобод громадян

У багатьох сучасних державах постає необхідність налагодження конструктивної правової взаємодії між владними інститутами та громадянами. Адже трансформація традиційних державно-правових структур модерного інформаційного суспільства, поступовий процес становлення міжнародних економічних та політичних інституцій, зумовлює трансформацію механізмів забезпечення легітимності влади.

8. У багатьох державах, у тому числі й в Україні через низький ступінь довіри влади, централізоване прийняття рішень, високий рівень корупції в державних органах, низька ефективність управління зумовлюють кризу легітимності влади. Функціонування державної влади в умовах інформаційного суспільства потребує істотних змін, які повинні відобразитися в послідовному створенні і забезпеченні умов розвитку процесу комунікації між суспільством і державою. Це можливо через запровадження ефективного електронного урядування, що полягатиме у формуванні нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян завдяки сучасним електронним формам взаємодії, залучення громадян до прийняття управлінських рішень, зниженні витрат органів влади на реалізацію владних повноважень шляхом застосування сучасних інноваційних підходів, методологій та технологій (Інтернет речей, хмарні інфраструктури, Blockchain, Mobile ID, shareding economy, просування методики опрацювання даних великих обсягів (Big Data), а також

застосування перспективних форм організації виконання завдань і проектів розвитку електронного урядування, зокрема публічно-приватного партнерства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Т. А. Власть и легитимность (эволюция немарксистских подходов в современной английской политической философии). Ин-т философии АН СРСР. М.: Ин-т философии АН СССР, 1989. С. 110–133.
2. Арістотель. Політика. Київ: Основи, 2000. 238 с.
3. Ачкасов В. А. Легитимация власти в постсоциалистическом российском обществе. М.: Аспект Пресс, 1996. 126 с.
4. Байрачна Л.К. Легітимність державної влади: історіографія питання. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. – № 28. – С. 23–32.
5. Балан С. Закон vs право: де межа легітимності? *Часопис «Критика»*. 2014. № 5 (175). С. 6-9.
6. Баумайстер А. Апорії модерної теорії легітимації. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 22–33.
7. Бек У. Что такое глобализация. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.
8. Бистрицький Є. Легітимація як дієве філософське поняття. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 49–59.
9. Бистрицький Є., Пролеєв С., Кобець Р., Зимовець Р. Ідея культури: виклики сучасної цивілізації. К.: Альтерпрес, 2003. 192 с.
10. Бистрицький Є.К. Легітимація як дієве філософське поняття. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 49-59.
11. Бистрицький Є.К. Державотворення в Україні: шляхи легітимації. *Політична думка*. 1996. № 1. С. 11-23.
12. Бобровська С. Концепція демократичної легітимності П'єра Розанвалона. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2013. Вип. 16. С. 128-134.
13. Большой латинско-русский словарь по материалам словаря И.Х. Дворецкого. – URL: <http://linguaeterna.com/vocabula/list.php?letter=L> (дата звернення: 21.01.2017).

14. Бондаренко А. Б. Насилие и права человека сегодня. *Вестник Московского университета. Сер.7. Философия.* 2002. №6. С. 99 – 117.
15. Бочаров А. Легітимація і людська ситуація. *Філософська думка.* 2009. № 5. С. 34–47.
16. Бусова Н. А. Модернизация, рациональность и право. Харьков: Изд-во «Прометей-Пресс», 2004. 352 с.
17. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. С.Пб.: Изд-во «Университетская книга», 2001. 416 с.
18. Вебер М. Избранные произведения. М., 1990. 808 с.
19. Вебер М. Соціологія : загальноісторичні аналізи, політика. Київ : Основи, 1998. 534 с.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
21. Вельш В. Справедливость как новая ведущая идея разума // Идея справедливости на сходе XX столетия: Материалы VI Харківських міжнародних читань, 28 – 29 червня 1999 р. – Харків, 1999. – С. 89 – 104.
22. Веніславський Ф. Правове обмеження державної влади – необхідна передумова стабільності конституційного ладу. *Право України.* 2010. № 6. С. 108–117.
23. Висоцький О. Легітимаційна політика: поняття і сутність. *Політичний менеджмент.* 2006. № 3 (18). С. 3–20.
24. Висоцький О. Сутність легітимації політики. *Політичний менеджмент.* 2004. № 4 (7). С. 24–34.
25. Висоцький О. Ю. Політична влада в Україні : проблеми легітимізації та модернізації. Дн. : Інновація, 2012. 130 с.
26. Висоцький О. Ю. Технології легітимації політичної влади : теорія та практика / О.Ю. Висоцький. Дн. : Пороги, 2010. 318 с.
27. Влада і суспільство в Україні. Історичний контекст / Відп. ред. В.А. Смолій. К.: НАН України, Інститут історії України, 2013. 506 с.

28. Волинець В. В. Легітимність влади як фактор політичної стабільності суспільства : автореф. дис. канд.політ.наук: 23.00.02. Одеса, 2008. 19 с.
29. Вороніна К. Ю. Особливості легітимації політичного режиму в умовах демократичного транзиту : автореф. дис. канд.політ.наук: 23.00.02. Київ, 2011. 19 с.
30. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії : Пер. з нім. Львів: Астролябія, 2006. 416 с.
31. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості : дослідження категорії громадянське суспільство. Львів : Літопис, 2000. 317 с.
32. Гайда А. В., Вершинин С. Е., Шульц В. Л. Коммуникация и эмансипация: критика методологических основ социальной компетенции Юргена Хабермаса. Изд-во Урал. Ун-та, 1988. 160 с.
33. Гегель В.Ф.Философия права. М. : Мысль, 1990. С. 227 – 379.
34. Гегель В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство: Пер. з нім. К.: Юніверс, 2000. 336 с.
35. Гладій С. В. Легітимність судової влади : автореф. дис. канд. юрид. наук:12.00.10. Харків, 2015. 20 с.
36. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної; пер. з англ. Р. Димерець [та ін.] ; наук. ред. Т. Польська. К. : Дух і Літера, 2000. 600 с.
37. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу (частина третя: права людини). Право України. 2015. № 1. С. 13–92.
38. Гольцман К.О. Структура ідеологічної легітимації формально-демократичних режимів в умовах пізнього капіталізму : автореф. дис. канд. політ.наук: 23.00.01. Чернівці, 2011. 20 с.
39. Гулиев В. Е., Колесников А. В. Отчужденное государство : [Проблемы полит. и правового отчуждения в соврем. России]. – М., 1998. 214 с.
40. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. К.: Лібра, 2003. 248 с.

41. Гьоффе О. Вибрані статті. К.: Український філософський фонд, 1998. 104 с.
42. Гьоффе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу : Пер. з нім. К.: Альтерпрес, 2003. 264 с.
43. Даллмар Ф. Глобальная этика: преодоление дихотомии «универсализм» – «партикуляризм». *Вопросы философии*. 2003. №3. С. 13 – 29.
44. Дашаківська О. Ю. Політична еліта України : (проблема легітимації) : автореф. дис. канд.політ.наук: 23.00.01. Львів. 2007. 20 с.
45. Дворкін Р. Серйозний погляд на права: Пер. з англ. К.: Основи, 2001. 519 с.
46. Джунь В. Інституційний інструментарій у соціології конституційного права. *Право України*. 2014. № 6. С. 171–186.
47. Дмитрасевич Н. О. Внутрішній та міжнародний аспекти легітимації радянської влади в Україні в 1917-1922 рр. : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ. 2011. 19 с.
48. Добренков В.И., Кравченко А.И. Методология и методика социологического исследования: Учебник.М: Академический Проект; Альма Матер, 2009. 537 с.
49. Доган М. Легитимность режимов и кризис доверия. *Социс*. 1994. № 6. С. 147-156.
50. Дубов Г.О. Становлення методології юридичних досліджень: особливості радянського та сучасного етапів: автореф. дис. канд. юрид. наук.: 12.00.01. Київ. 2014. 16 с.
51. Дудченко В.В. Концепт позитивізму в юриспруденції: генезис та обґрунтування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 6-14.
52. Дудченко В.В. Легітимність і легальність: питання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Випуск 26. С. 58–64.
53. Жаровська І.М. Генезис принципу легітимності державної влади та проблеми його впровадження у сучасному суспільстві. *Європейські перспективи*. 2012. № 4. С. 19–23.

54. Жаровська І.М. Легітимність державної влади у демократичній державі / І.М. Жаровська. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3. С. 20–23.
55. Завершинский К. Ф. Легитимность: генезис, становление и развитие. *Полис*. – 2001. № 2. С. 113-131.
56. Завершинский К. Ф. Культура и культурология в жизни общества: Учебное пособие / К. Ф. Завершинский ; [под научн. ред. В. П. Большакова]. Великий Новгород : НовГУ им. Я. Мудрого, 2000. 92 с.
57. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юрид. вищих навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 150-151.
58. Заєць А.П, Буроменський М.В. Щодо легітимності діючої влади в Україні. *Вісник Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 5–8.
59. Зиновьев А. А. Глобальный человек. М.: Изд-во Эксмо, 2003. 448 с.
60. Зыкова С.В. Актуальные проблемы правовой теории государства. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2013. 183 с.
61. Иноземцев В. Л. Вестернизация как глобализация и «глобализация» как вестернизация. 2004. №4. С. 58 – 69.
62. Калюжна Ю. І. Легітимація та делегітимація політичної влади : український контекст : автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.01. Харків, 2015. 18 с.
63. Калюжна Ю.І. Легітимація політичної влади: ціннісно–нормативні детермінанти. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2015. № 2. С. 94–102.
64. Калюжна Ю.І. Пошук нових теоретико-методологічних ключів до концепту «легітимність влади». *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2012. № 7. С. 33–38.
65. Камінський Є. Глобалізація, бідність і лівизна в сучасній західній футурології. *Політична думка*. 2000. №3. С. 89 – 101.
66. Кант І. Критика практичного розуму / Імануель Кант ; переклад з німецької, примітки та післямова Ігоря Бурковського. Київ : Юніверс, 2004. 238 с.

67. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
68. Керимов А. А. Легитимность политической власти : проблемы дефиниции и основные теоретические модели. *Известия Уральского федерального университета. Сер. 3, Общественные науки.* 2015. № 1 (137). С. 81-91.
69. Клименко А.И. Структурные характеристики правовой идеологии современного государства. *История государства и права.* 2010. № 4. С.28-30.
70. Ковальчук В. Б. Правові засади взаємодії громадянського суспільства та державної влади в процесі демократичної легітимації: монографія / В.Б. Ковальчук, С.І. Іщук ; Національний університет «Острозька академія». Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. 267 с.
71. Козловски П. Общество и государство: неизбежный дуализм: Пер. с нем. М.: Республика, 1998. 368 с.
72. Кокорський В.Ф., Кокорська О.І. Легітимність влади в Україні: чинник бюрократії. *Історичні і політологічні дослідження.* 2014. № 1–2. С. 204–213.
73. Коліушко І., Журба Я. На порядку денному – конституційна реформа. *Право України.* 2014. № 7. С. 35–47.
74. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
75. Кравченко Т.А. Роль Конституції та конституційного законодавства у легітимації системи державної влади. *Наукові праці МАУП.* 2013. № 2. С. 103–107.
76. Крисюк Ю. Сучасні філософсько-правові концепції права та правопорядку. *Право України.* 2011. № 8. С. 203–211.
77. Кудрявцев О. Ю. Електронне урядування у контексті легітимації політичної влади : автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.01. Харків, 2015. 19 с.
78. Кузьменко Т. В. Легітимація політичної влади : ціннісний вимір : автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.01. Київ : Логос, 2012. 19 с.
79. Кутырев В. А. Культурологический смысл глобализации. *Вестник Российского философского общества.* 2001. №4 (20). С. 78 – 83.

80. Куян І. До питання про публічність і суверенність державної влади. *Право України*. 2009. № 11. С. 52–56.
81. Куждряшова М.С. Легальность и легитимность власти. *Вестник МГУ. Серия 12. Социально-политические исследования*. 1994. № 2. С. 5-6.
82. Ледаев В. Г. Власть: концептуальный анализ. М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. 384 с.
83. Лемак В.В. Реформа Конституції: технологічні вимоги на тлі європейського досвіду. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 23- 30.
84. Липсет С. М. Третьего пути не существует (Перспективы левых движений). *Полис. Политические исследования*. 1991. № 5. С. 15-32.
85. Лой А. Вступне слово до семінару часопису «Філософська думка» і кафедри філософії філософського факультету КНУ ім. Тараса Шевченка «Легітимність і демократія». *Філософська думка*. № 5. 2009. С. 5–9.
86. Локк Дж. Два трактати про врядування = Two treatises of government / Джон Локк ; пер. з англ. Олександр Терех, Ростислав Димерець. Київ : Основи, 2001. 264 с.
87. Лук'янець В. С. Практика нейро-лінгвістичного програмування і проблема свободи. *Практична філософія*. 2001. №1. С. 38 – 56.
88. Луман Н. Понятие общества URL: http://www.soc.pu.ru:8101/persons/golovin/r_luhmann1 (дата звернення: 21.01.2017). //
89. Макінтайр Е, Після чесноти : дослідження з теорії моралі / Елесдеа Макінтайр ; [пер. з англ. за наук. ред. В. Малахова]. Київ : Дух і літера, 2002. 438 с.
90. Максимов С. Дуальність права. *Право України*. 2010. № 4. С. 36–43.
91. Малахов В.П. Методологические и мировоззренческие проблемы современной юридической теории. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. 431 с.
92. Манжола П. Г. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електральні орієнтації. Результати соціологічного дослідження. URL: <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press0417.pdf>

93. Манжола П. Г. Роль громадянського суспільства у легітимації політичної влади в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. К., 2009. 18 с.
94. Манько Д. Г. Легализация и легитимация государственной власти. *Право і суспільство: актуальні проблеми взаємодії* : матеріали другої міжнар. наук.-практ. конф. Вінниця, 2001. С. 27.
95. Масуда Й. Гіпотеза про генезис Homo intelligens. Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. К.: Либідь, 1996. С. 335 – 362.
96. Матвеев С. Легітимність і легальність як ознаки державної влади. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 20–23.
97. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) : монографія. Чернівці : Книги – ХХІ, 2016. 552 с.
98. Медвечук В. Громадянське суспільство як фундаментальна основа демократичного розвитку України. *Право України*. 2014. № 4. С. 26–35.
99. Міщенко А. Б. Довіра як складова легітимації влади в умовах сучасної демократії : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Київ, 2010. 20 с.
100. Музика І.В. ЛЕГІТИМНІСТЬ як політико-правове поняття // *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2009. - 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Legitimnist_ponyattya (останній перегляд: 27.01.2017)
101. Мюнх Р. Социальная интеграция в открытых пространствах. *Философские науки*. 2004. №2. С. 30 – 58.
102. Назарчук А. В. Этика глобализирующегося общества. М.: Директмедиа Паблшинг, 2002. 381 с.
103. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія. Х. : Право, 2009. 598 с.
104. Невідомий В. І. Самоорганізація правової реальності та легітимність основного закону : монографія. Київ. 2011. 375 с.

105. Невідомий В. І. Самоорганізація правової реальності як основа легітимності конституційного законодавства : автореф. дис. доктор. юрид. наук: 12.00.02. Київ , 2012. 36 с.
106. Неліп М. І. Силовий захист прав людини : питання легітимності в сучасному праві : навчальний посібник. К. : Наукова думка, 1999. 190 с.
107. Нечипоренко В. Суспільство потребує легітимності соціальних дій та інституцій, щоб інституціональний порядок мав сенс для всіх. *Філософська думка*. 2009. – № 5. – С. 62–74.
108. Нечипоренко В.О. Філософсько-правовий аналіз легітимації правової держави : автореф. дис. канд. філос. наук: 12.00.12. Київ.: Науковий світ, 2003. 16 с.
109. Ніколко М.В. Комунікаційна природа легітимаційних процесів : автореф. дис. канд. філософ. наук.: 09.00.03. Сімферополь, 2004. 19 с.
110. Оборотов Ю. Дослідження цінності держави як актуальний напрям сучасного правознавства. *Право України*. 2010. № 1. С. 44–51.
111. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права. *Право України*. 2010. № 1. С. 40–56.
112. Олєфіренко С. В. Основні чинники забезпечення легітимності функціонування обласних управлінь юстиції : автореф. дис.к. н. держ. управ.: 25.00.01. Львів, 2015. 20 с.
113. Олещук П. М. Символічні форми легітимації політичних режимів : автореф. дис. канд.політ.наук.: 23.00.01. К., 2008. 19 с.
114. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. К.: «Ай Бі», 2002. С. 684.
115. Папковская П.Я. Методология научных исследований: курс лекций. – Мн.: ООО «Информпресс», 2002. – 176 с.
116. Парсонс Т. О понятии «политическая власть» // Антология мировой политической мысли. Т. 2. - Зарубежная политическая мысль : XX в. / отв. рел. Т.А. Алексеева М. 1997. С. 14-15.

117. Платон, Держава. Переклад з давньогрецької та коментарі Дзвінки Коваль. - Київ : Основи, 2000. 354 с.
118. Платон. Закони. Платон. Соч.: В 3 т. М.: Мысль, 1972. – Т. 3., ч. 2. С. 83 – 478.
119. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. Львів: Кальварія, 2003. 498 с.
120. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство/ А. Колодій, В. Марченко, Л. Климанська, Я. Косьміна. Київ: Ельга-П, Ніка-центр, 2000. 584 с.
121. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21 лютого 2014 року № 742-18. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 11. Ст. 730.
122. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02 чеврня 2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 51. Ст. 1799.
123. Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 30 жовтня 2010 року № 2222-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 2. Ст. 44.
124. Про забезпечення виконання Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року N 20-рп/2010 щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року N 2222-IV: Закон України від 06 жовтня 2010 року № 2585-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 52. Ст. 1884.
125. Про засади державнох мовної політики: Закон України від 03 липня 2012 р. № 5029-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 61. Ст. 9.
126. Про Конституційну Асамблею: Указ Президента України від 17 травня 2012 року № 328/2012. Офіційний вісник України. 2012. № 19. Ст. 404.
127. Про Конституційну Комісію: Указ Президента України від 03 березня 2015 року № 119/2015. Офіційний вісник України. 2015. № 19. Ст. 514.

128. Про Концепцію нової Конституції України: Постанова Верховної Ради України від 19 червня 1991 року № 1213-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 35. Ст. 466.
129. Реєнт О.П. Проголошення ЗУНР: проблема легітимації. *Український історичний журнал*. 2009. № 1. С. 4-11.
130. Резнік В.С. Легітимація приватної власності як концепт соціологічної теорії: авторефр. дис. доктор. соц. наук: 22.00.01. Київ, 2010. 28 с.
131. Рибак І. В. Вплив інформаційно-маніпулятивних технологій на процес легітимації політичної влади в Україні : авторефе. дис. канд. політ. наук: 23.00.01. Київ, 2016. 20 с.
132. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року N 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72. Ст. 7.
133. Розанвалон П. Демократична легітимність : безсторонність, рефлексивність, наближеність / П'єр Розанвалон ; пер. з фр. Євгена Марічева. К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. 285 с.
134. Ролз Дж. Теорія справедливості = A theory of justice / Джон Ролз ; пер. з англ. О. Мокровольський. - Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.
135. Рудич Ф. М. Становлення інституту громадянського суспільства в Україні як фактор консолідації. *Шляхи консолідації громадянського суспільства в Україні*: матеріали круглого столу, 23 черв. 1999 р. К., 1999. С. 62–64.
136. Руссо Ж. Об общественном договоре : трактаты / Центр фундаментальной социологии. М. : Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 1998. 415 с.
137. Рябов А. В. Легальность и легитимность власти («Круглый стол» в МГУ). *Полит. исслед.* 1994. № 2. С. 65-72.

138. Рябов С. Г. Легітимація влади як соціально-філософська проблема : (концептуально-методологічний аналіз) : автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.01. Київ, 1997. 32 с.
139. Савчин М. Конституційний аудит і Конституційна реформа (санация) / М. Савчин. *Дзеркало тижня*. – 2015. – № 8. URL: <http://gazeta.dt.ua/LAW/konstituciyniy-audit-i-konstituciyna-reforma-sanaciya-.html> (дата зверення: 23.01.2017)
140. Савчин М. Реформування місцевого самоврядування в Україні у контексті соціетального конституціоналізму. *Право України*. 2014. № 9. С. 116–125.
141. Салмин А. М. Легальность, легитимность и правопреемство как проблемы сегодняшней российской государственности. Приглашение к дискуссии. *Полития*. 1998. № 1. С. 59-67.
142. Санистебан Л. Политические системы и легитимность. *Диалог*. 1993. № 4. С. 45–49.
143. Сивак Т. В. Регіональні інтереси в системі державного управління України : принципи легітимації та модель реалізації : автореф. дис. к. н. держ. управ.: 23.00.01. Одеса, 2012. 20 с.
144. Скорина Л.П., Чуракова Л.П. Латинська мова для юристів: підручник. 2-ге вид., виправлене і доповнене. К.: Атіка, 2006. 416 с.
145. Скрипнюк О., Федоренко В. Правотворчість Президента України та її нормопроектне забезпечення: питання теорії і практики (продовження). *Право України*. – 2011. № 3. С. 175–186.
146. Сливка С.С. Юридична деонтологія: [підручник]. Вид. 4-те. К.: Атіка, 2013. 296 с.
147. Соловйов Е. Толерантність як новоевропейська універсалія. *Політична думка*. 1996. № 3/4. С. 148 – 161.
148. Спинка Л. А. Комунікативні механізми легітимації політичних інститутів в умовах глобалізації : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. канд. філос.наук: 09.00.01. К., 2008. 17 с.

149. Табачковський В. Гуманізм та проблема діалогу культур. *Філософська думка*. 2001. №1. С. 6 – 25.
150. Тейлор Ч. Секулярна доба / Чарльз Тейлор ; переклад з англійської : Олексій Панич ; [за редакцією Костянтина Сігова, Олексія Панича]. Київ : Дух і літера, 2013. 664 с.
151. Тихомиров Ю. А. Публичное право. М., 1995. 496 с.
152. Ткаченко, А.В. Легитимация органов государственной власти субъектов Российской федерации в постсоветский период: автореф. дисс... канд.полит.наук: 23.00.01. Ставрополь, 2009. 22 с.
153. Толстов І.В. Антитетика позитивного та природного права в сфері легітимації політики : автореф. дис. ... канд.філос.наук: 09.00.01. Харків, 2011. 16 с.
154. Тома Аквінський. Коментарі до Арістотелевої «Політики» / Пер. з латини О. Кислюк; авт. передм. В. Котусенко. 2-е вид. К.: Основи, 2003. 796 с.
155. Тур М. Г. Легітимація соціальних інститутів : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03. Київ, 2007. 36 с.
156. Тур М. Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів : монографія. К. : Вид. Парапан, 2006. 395 с.
157. Тур М. Поняття легітимації: основні парадигми розуміння / М. Тур // *Філософська думка*. – 2009. – № 5. – С. 9–22.
158. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
159. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21 квітня 2010 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 39. Ст. 1312.
160. Фадєєв В. Б. Етнокультурні механізми легітимації соціальних інституцій : автореф. дис. ... канд.філос.наук: 09.00.03. К., 2000. 18 с.
161. Федотова Н. Н. Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность. *Философские науки*. 2004. №4. С. 5 – 27.

162. Філософія політики: короткий енцикл. Словник. Авт. упоряд.: Андрушенко В.П. та ін. К.: Знання України, 2002. 670 с.
163. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности. Донецк, 1999. С. 35 – 84.
164. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Лекции и интервью, Москва, апрель 1989. – М.: Наука, 1992. 176 с.
165. Хабермас Ю. Спор о прошлом и будущем международного права. Переход от национального к постнациональному контексту. *Вопросы философии*. 2004. №3. С. 12 – 18.
166. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» . М.: Пракси, 2007. 202 с.
167. Хантінгтон С. П. Захід: унікальність versus універсалізм. 1999. №1/2. С. 82 – 100.
168. Хвойницька Х. М. Легітимація природного права в Україні та європейська юснатуралістична традиція : автореф. дис. канд.філос.наук: 09.00.03. Львів, 2012. 20 с.
169. Хеффе О. Плюрализм и толерантность: к легитимации в современном мире. *Философские науки*. 1991. №12. С. 16 – 28.
170. Хеффе О. Политика.Право.Справедливость. Основоположения критической философии права и государства. М., 1994. 313 с.
171. Хоркхаймер М., Адорно Т. Диалектика просвещения. СПб: Медиум, Ювента, 1997. С. 16 – 60.
172. Цвік М.В. Коментар до статей 5, 6 Конституції України. Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М. В. Цвіка / упоряд.: О. В. Петришин, С. В. Шевчук О. Р. Дашковська та ін. ; відп. за вип. О. В. Петришин. Х. : Право, 2010. С. 136–147.
173. Цвік М.В. Новий етап конституційного процесу // Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М. В. Цвіка / // Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М. В. Цвіка / упоряд.: О. В. Петришин, С. В.

Шевчук, О. Р. Дашковська та ін. ; відп. за вип. О. В. Петришин. Х. : Право, 2010. С. 121–128.

174. Цвік М.В. Взаємодія законодавчої, виконавчої гілок влади та референдуму в системі народовладдя // Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М. В. Цвіка / упоряд.: О. В. Петришин, С. В. Шевчук, О. Р. Дашковська та ін. ; відп. за вип. О. В. Петришин. Х. : Право, 2010. С. 94–101.

175. Цинянь Ань. Специфика русской философии и демократизация международных отношений. *Вестник Российского философского общества*. 2001. №4 (20). С. 102 – 106.

176. Циппеліус Р. Філософія права. К.: Тандем, 2000. 300 с.

177. Цокур Є. Г. Джерела легітимності політичної влади в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства : автореф. дис. ... д-ра.політ.наук: 23.00.01. Київ, 2012. 36 с.

178. Цокур Є. Г.. Легітимність політичної влади : джерела, особливості, перспективи. К., 2009. 330 с.

179. Цокур Є.Г. Легітимність політичної влади в Україні у контексті Революції Гідності. *Економіка і право*. 2014. № 25. С. 153–160.

180. Чехович Т. В. Державна влада як інститут конституційного права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2005. 218 с.

181. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран / В. Е. Чиркин. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2010. 622 с.

182. Чиркин В. Е. Легализация и легитимация государственной власти. *Государство и право*. 1995. № 8. С. 65-73.

183. Чиркин В. Е. Основы государственной власти : учеб. М. : Юристъ, 1996. 112 с.

184. Чубаєвський В. І. Електоральний процес як чинник легітимації політичної влади в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Львів, 2016. 18 с.

185. Шевчук С. В. Основи конституційної юриспруденції. К.: Український центр правничих студій, 2001. 202 с.
186. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави: Моно- графія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2009. 216 с.
187. Шишка Р.Б. Методологія досліджень за спеціальністю 12.00.03. *Вісник Київського університету права*. 2016. № 4. С. 150-152.
188. Шмитт К. Политическая теология: Сборник. М.: «КАНОН-прес-Ц», 2000. 336 с.
189. Шмідт Е., Коен Дж. Новий цифровий світ / Переклала з англ. Ганна Лелів. Львів: Літопис, 2015. 368 с.
190. Шпенглер О. Закат Европы. Мн.: Харвест; М.: АТС, 2000. 1376 с.
191. Шульга А.Н. Легитимация и «легитимация» : феноменологический анализ. Киев : Институт социологии НАНУ, 2012. 207 с.
192. Шульженко Ф.П. Історія політичних і правових вчень: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2004. 464 с.
193. Юрійчук Є. П. Електоральна та референдна легітимація влади на пострадянському просторі : зовнішньополітичні аспекти : монографія. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2012. 479 с.
194. Юрійчук Є. П. Роль міжнародних організацій в електоральній референдній легітимації влади на пострадянському просторі : автореф. дис. д-ра.політ.наук: 23.00.01. Чернівці, 2012. 40 с.
195. Юськів Н.В. Легітимність державної влади: етимологічні та семантичні виміри. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2012. № 8. С. 204–207.
196. Яковлев А.Н. Легитимация политической власти в постсоветской России : автореферат дис. ... канд. полит. наук: 23.00. Саратов. 2011. 23 с.
197. Яковлева Л.І. Тероризм як сучасний виклик легітимності. *Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія: Політологія*. 2014. Вип. 145. С. 77–80.
198. Ящук Т. І. Філософія історії: Курс лекцій. К.: Либідь, 2004. 536 с.

199. A Dictionary of the English Language: A Digital Edition of the 1755 Classic by Samuel Johnson». URL: http://johnsonsdictionaryonline.com/?page_id=7070&i=1188
200. Apel K.-O. Diskurs und Verantwortung: Das Problem des Übergangs zur postkonventionellen Moral. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992. 488 p.
201. Arendt H. Macht und Gewalt. München, 1970. 135 p.
202. Aron R. A. Études politiques. Paris : Gallimard, 1972. 352 p.
203. Definition of legitimacy in English. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/legitimacy> (дата обращения: 13.12.2016)
204. Dogan, Mattei: Conceptions of Legitimacy, Encyclopedia of Government and Politics 2nd edition, Mary Hawkesworth and Maurice Kogan editors, Vol. 2, pp. 116-219
205. Easton D. Systems Analysis of Political Life. Hardcover July, 1965. 507 p.
206. Habermas J. Die Krise des Wohlfahrtsstaates und Erschöpfung utopischer Energien. *Philosophie als Zeitdiagnose*. Darmstadt. S. 62 – 80.
207. Habermas J. Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und Staatstheorie. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994. 704 s.
208. Heining H. M. Offene Staatlichkeit oder Abschied vom Staat? *Philosophische Rundschau*. 52. Jahrgang (2005) Heft 3. S. 191 – 221.
209. Luhmann N. Legitimation durch Verfahren. Neuwied-Berlin, 1969. 261 s.
210. Synonyms of legitimize in English URL: <https://en.oxforddictionaries.com/thesaurus/legitimize> (дата обращения: 12.11.2016)
211. The Oxford Large Print Dictionary. Pollard, Elaine and Liebeck. Published by Oxford University Press, Oxford, 1995.

**СПИСОК
публікацій за темою дисертації**

Наукові праці в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Коваль О. Я. Співвідношення правових і моральних факторів визначення понять легітимності й легальності. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Вип. 2. С. 32-44 .

2. Коваль О. Я. Співвідношення понять «легітимність» та «легальність» державної влади як визначальних категорій функціонування суспільства. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Вип. 3. С. 18-22.

3. Коваль О.Я. Підходи до розуміння легітимності влади в історії політичних і правових учень. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 21-24. URL: http://www.pap.in.ua/5_2016/6.pdf

4. Коваль О.Я. Співвідношення понять «легітимність», «легальність» та «легалізація». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. С. 7-10.

5. Коваль О.Я. Правові форми легітимації влади. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 42-46.

6. Коваль О.Я. Теоретико-правові засади легітимності державної влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2016. № 23. С. 32-35.

7. Коваль О.Я. Проблеми легітимності влади в сучасному інформаційному суспільстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 5. С. 11-15.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Коваль О.Я. Підходи до розуміння поняття «легітимність» в концепціях М.Вебера і Д. Істона. Матеріали Міжнародної наук-практ. конф. *«Право, суспільство і держава: форма взаємодії майбутнього»* (м. Київ, 13-14 січня 2017 р.). Київ: ГО «Правовий світ», 2017. С. 142-143.

9. Коваль О.Я. Теоретико-правове розуміння правових форм легітимності державної влади. Матеріали Міжнарод. наук.-практич. конф. *«Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства майбутнього»* (м. Дніпро, 13-14 січня 2017 р.). Дніпро: ГО «Центр правових наукових досліджень», 2017. С. 8-10.

10. Коваль О.Я. Легальність як юридична форма вираження легітимності влади. Матеріали Міжнарод. наук.-практич. конф. *«Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності»* (м. Харків, 17-18 березня 2017 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2017. С. 6-9.

11. Коваль О.Я. Роль раціонального права у формуванні демократичної легітимності. Міжнарод. наук.-практич. конф. *«Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права»* (м. Львів, 17-18 березня 2017 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 9-12.

ВІДОМОСТІ

про апробацію результатів дисертації

1. Коваль О.Я. Підходи до розуміння поняття «легітимність» в концепціях М.Вебера і Д. Істона. Матеріали Міжнародної наук-практ. конф. *«Право, суспільство і держава: форма взаємодії майбутнього»* (м. Київ, 13-14 січня 2017 р.). Київ: ГО «Правовий світ», 2017. С. 142-143.

2. Коваль О.Я. Теоретико-правове розуміння правових форм легітимності державної влади. Матеріали Міжнарод. наук.-практич. конф. *«Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства майбутнього»* (м. Дніпро, 13-14 січня 2017 р.). Дніпро: ГО «Центр правових наукових досліджень», 2017. С. 8-10.

3. Коваль О.Я. Легальність як юридична форма вираження легітимності влади. Матеріали Міжнарод. наук.-практич. конф. «*Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності*» (м. Харків, 17-18 березня 2017 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2017. С. 6-9.

4. Коваль О.Я. Роль раціонального права у формуванні демократичної легітимності. Міжнарод. наук.-практич. конф. «*Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права*» (м. Львів, 17-18 березня 2017 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 9-12.